

# TARTALOM

---

## TANULMÁNYOK

|                                                                                                                                         |     |
|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----|
| Pál János                                                                                                                               |     |
| Paradigmaváltó kisebbségi sors – 2.                                                                                                     |     |
| Az Unitárius Egyház gazdaságsszervező stratégiái és tevékenysége<br>1920 és 1940 között .....                                           | 115 |
| Máthé Dénes                                                                                                                             |     |
| A <i>Keresztény Magvető</i> az állami cenzúra idején (1971–1989) .....                                                                  | 130 |
| Cseke Péter                                                                                                                             |     |
| Az <i>Erdélyi Fiatalok</i> unitárius munkatársai. A 110 éve született Balázs Ferenc<br>és a 100 éve született Mikó Imre emlékének. .... | 140 |
| Csapody Miklós                                                                                                                          |     |
| Mikó Imre pályakezdése (1928–1933). ....                                                                                                | 154 |
| Gaal György                                                                                                                             |     |
| Mikó Imre pályakezdése az Unitárius Kollégiumban .....                                                                                  | 175 |

## MŰHELY

|                                                                     |     |
|---------------------------------------------------------------------|-----|
| Dávid Gyula                                                         |     |
| Emlékidéző – Mikó Imre születésének centenáriumán .....             | 190 |
| Mátéfi Tímea (közlő)                                                |     |
| Balázs Ferenc levele Kiss Elek dékánhoz 1925-ből .....              | 197 |
| Gazdag Géza                                                         |     |
| Köszöntő a Berde-serleggel a 2011. évi főtanácsi ülés közepén ..... | 202 |

## SZÓSZÉK – ŰRASZTALA – SZERTARTÁSOK

|                                    |     |
|------------------------------------|-----|
| Jánosfalvi Sándor István           |     |
| Oratio.....                        | 204 |
| Jakabházi Béla Botond              |     |
| Mustármagnyi hit (Lk 17,5–6) ..... | 214 |
| Szén Sándor                        |     |
| Új bornak új tömlő (Mt 9,17) ..... | 218 |

## KÖNYVSZEMLE

|                                                                                                                                                                |     |
|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----|
| Szabó Lajos, szerk.: <i>A közösségépítő lelkész. Gyakorlati teológiai kézikönyv lelkészeknek és nem lelkészeknek</i> (Koppándi Botond) .....                   | 223 |
| John A. Buehrens and Rebecca Ann Parker: <i>A House for Hope. The Promise of Progressive Religion for the Twenty-first Century</i> (Bálint Róbert Zoltán) .... | 228 |
| Halottaink .....                                                                                                                                               | 235 |
| Kivonatok .....                                                                                                                                                | 237 |
| A tanulmányok szerzői .....                                                                                                                                    | 240 |

# TANULMÁNYOK

---

Pál János

---

## Paradigmaváltó kisebbségi sors – 2.

Az Unitárius Egyház gazdaságszervező stratégiái és tevékenysége  
1920 és 1940 között

### Szövetkezeti mozgalom és egyház. Érdek és célközösség

A 19. század folyamán a többenemzetiségű államokban majdnem minden kisebbség önálló szövetkezeti hálózatot hozott létre gazdasági és ezáltal nemzeti érdekeinek, identitásának megjelenítése végett.<sup>1</sup> 1920 után a kisebbségbe került magyar közösségek energikus szövetkezetszervező tevékenységét hasonló megfontolások mozgatták, ugyanis a gazdasági intézmények közül a szövetkezeti ágyazódott leginkább a közösségekbe, tevékenysége pedig közvetlenül megegyezett a működtető tagok igényeivel és értékrendjével. Szerkezeti adottságaiból fakadóan egyszerre volt gazdasági vállalat és társadalmi egyesület.<sup>2</sup> Ezért egy nemzeti kisebbség kulturális, nemzeti megerősítésének „[...] politikai vagy társadalmi programja gazdasági téren legtöbbször a saját *kisebbségi szövetkezeti mozgalom* [...] kiépítésében és működtetésében találta meg azt a mechanizmust, amely anyagilag is képes volt a *nemzeti/kulturális célkitűzéseket* finanszírozni/támogatni.”<sup>3</sup>

1920-ban az *Országos Központi Hitelszövetkezet* temesvári és kolozsvári, valamint a „*Hangya*” *fogyasztási, termelő és értékesítő központ* nagyenyedi kirendeltségeinek szakemberei hozzáláttak a Romániához csatolt területeken levő

<sup>1</sup> Hunyadi Attila: *Nemzetépítés és szövetkezeti politika*. Székelyföld. 2002/5. 81.

<sup>2</sup> Uo. 82.

<sup>3</sup> Uo. 81–82.

szétzilált szövetkezeti hálózat újjászervezéséhez.<sup>4</sup> Az új szövetkezeti központok az egykori kirendeltségek székhelyein alakultak meg: június 3-án Nagyenyeden a „*Hangya*” fogyasztási szövetkezetek központja, augusztus 9-én Kolozsváron a *Gazdasági és Hitelszövetkezetek Szövetsége* (GHSz).<sup>5</sup> Jogi személyiségük elismerésére azonban mindössze 1922-ben került sor, a földművelésügyi minisztérium kolozsvári kirendeltségének 1922/33000. sz. rendelete által.<sup>6</sup>

Az Unitárius Egyház és GHSz közötti intézményes kapcsolatfelvétel 1923. október 9-re datálható, amikor utóbbi átiratban értesítette az EKT-t megalakulásáról és működési céljairól. Az egyház támogatását kérve figyelmeztette azt, hogy a kor gazdasági helyzetében a vallásfelekezetek nem zárkozhatnak el a szociális kötelezettségek elől, híveik gazdasági és társadalmi érdekvédelmétől. Ezért, mint a nevelés és segítség egyik eszközét, erkölcsi kötelességük támogatni a szövetkezeti eszmét. Kérését két pontban összegezte: hívja fel az egyház lelkészeinek, tanítóinak figyelmét a szövetkezetek támogatására, alapítására, és alapítványi támogatással támogassa a GHSz-t.<sup>7</sup> A két intézmény kezdeti kommunikációs zavarára utal, hogy 1924. július 1-jén egy második – fentivel azonos tartalmú – megkeresés érkezett a GHSz-től az EKT-hoz. A félreértések elkerülése végett ez július 10-i válaszlevelében jelezte, hogy már 1923. október 9-én felhívást intézett lelkészeihez és tanítóihoz a szövetkezetek támogatása tárgyában, a szövetkezeti ügy felkarolásának nyomatékosítására pedig három darab üzletrészt jegyzett 4000 lej értékben.<sup>8</sup> A későbbi normális, szoros együttműködésre épülő kapcsolatokra utal, hogy az Unitárius Kollégium díszterme többször szolgált helyszínül a GHSz közgyűléseinek, tagjai között pedig folyamatosan jelen voltak az egyház képviselői.<sup>9</sup> A bizalmat és érdekközösséget bizonyítja továbbá, hogy az egyház több pénzalapja (pl. Nyugdíjalap jelentős rész) ugyancsak a GHSz-nél volt letétbe helyezve.<sup>10</sup> Az együttműködési viszony az 1937. június 16-án EKT-hoz intézett tőkejegyzést kérő levelében is kifejezésre jutott: „Miután tudjuk, hogy Meltóságos Egyházkerület átérzi ezen hivatás fontosságát, fajfenntartó erejét és

<sup>4</sup> Hunyadi Attila: *A magyar szövetkezetek Romániában 1918–1948 között*. In: Somai József (szerk.) *Szövetkezetek Erdélyben és Európában*. Kolozsvár, Romániai Magyar Közgazdász Társaság, 2007. 69–70.

<sup>5</sup> Uo. 70.

<sup>6</sup> Uo. 72.

<sup>7</sup> Erdélyi Unitárius Egyház Gyűjtőlevéltára (EUEGyLt.) 1921/1924; Gazdasági és Hitelszövetkezetek Szövetsége 1/1862/1923.

<sup>8</sup> Uo. 1921/1924 1/1921/1924.

<sup>9</sup> Uo. 1921/1924 4/462/1927; uo. 1921/1924 6/489/1929.

<sup>10</sup> Uo. 1921/1924 7/1914/1929.

nemzeterősítő hatását, mert hiszen a *múltban is élveztük nagybecsű támogatását* [kiemelés – P. J.], mert újólág azon kéréssel fordulunk a Méltóságos Igazgató Tanácshoz, méltóztassék intézkedni, h. az egyház felesleges tőkési Szövetségünknel helyzettessenek el betétül, hogy a szövetkezeteinknek nyújtott hitelek útján azok nemzetgazdasági célt szolgáljanak.”<sup>11</sup> A székelykeresztúri tejüzem létesítésével pedig nagyméretű, kölcsönös érdekekre épülő, regionális jellegű együttműködésre is sor került a két intézmény közt.

A szövetkezeti mozgalom céljainak ismeretében nem meglepő, hogy a GHSz egyházhoz intézett megkereséseinek érvrendszere a nemzeti identitás megőrzésének hangoztatására, hangsúlyozására épült.<sup>12</sup> Az egyház felhívásokra adott válaszai, intézkedései ugyanakkor öntudatos cselekvésre utalnak, továbbá teljes azonosulást a kor gazdaság-, nemzetpolitikai irányvonalával. Az EKT 1929. október 24-én kiküldött körirata mindennek markáns bizonyítéka. Ebben hangsúlyozta, hogy azért intézett újabb felhívást tisztviselői felé, „[...] mert a szövetkezeti ügy aktuálisan kisebbségi életünk gazdasági fejlődésének homlokterébe került.”<sup>13</sup> Hívei gazdasági megerősítésének és teherbírásának fokozása érdekében a szövetkezeti ügy kivétel nélküli támogatásra szólított fel, központi segítséget ajánlva fel ott, ahol szükség mutatkozik arra.

A GHSz-től érkező átiratok tartalmából világosan körvonalazódik az a szerep amelyet a gazdaságszervezésben az egyháznak szántak: népszerűsítés, szervezés, nevelés és tőkejegyzés. 1938 novemberében gr. Haller István Gál Miklós főgondnokhoz intézett levelében a magyar falvak jövőjének biztosítékát az intenzív szövetkezeti oktatásban látta. Ezért arra kérte Gált, hasson oda, hogy a teológián és gazdasági iskolában elsőrangú gazdasági szakemberek adják elő a szövetkezés tantárgyát, mivel a lelkészekon és tanítókon nyugszik a falu jövője.<sup>14</sup> – azaz Haller kiemelt szerepet szánt az egyháznak a szövetkezetszervezés és szövetkezeti „elitképzés” munkájában.

A GHSz-hez hasonló kapcsolatról a Hangya és a kolozsvári központi egyházvezetés közt nem tudunk, de vidéken mindkét intézmény szervei eredményesen együttműködtek. Végh Benjámin árkosi és Ürmösi József homoródszentpáli lelkész igazgatósági tagokként tevékenykedtek a Hangyában. Utóbbi szerteágazó

<sup>11</sup> Uo. 1921/1924 5/1304/1937.

<sup>12</sup> Uo. 1921/1924 7/6507/1927; uo. 1921/1924 5/1304/1937.

<sup>13</sup> Uo. 1921/1924 7/1914/1929.

<sup>14</sup> Uo. 1921/1924 8/2302/1938.

és gazdag szervezői és ügyviteli munkáságot fejtett ki a szövetkezet keretében, továbbá az ő nevéhez köthető a *Szövetkezés* című lap beindításának ötlete is.<sup>15</sup>

### A szövetkezeti eszme egyházi fogadtatása

Az eszme egyházon belüli pozitív fogadtatásának hátszágát *egyházi, erkölcs-teológiai, népjóléti és nemzeti* tényezők alkották.

1920 után a megváltozott viszonyok eredményeként a szövetkezeti eszme inspirálóan hatott a gazdasági problémakezelő elképzelésekre. 1921-ben Nemes Nagy Lajos az egyház anyagi helyzetének megszilárdítására tett javaslatai közt ott találjuk egy központi hitelszövetkezet felállításának ötletét. Ebben az egyház tőkéinek önkézbé való koncentrálását sürgette, mivel szerinte a különböző pénzüintézetekhez kihelyezett betétek inkább azok nyereségeit gyarapítják, ellenőrizhetetlenné válnak, és állandó kockázatot jelentenek, mivel semmi nem garantálja fennmaradásukat.<sup>16</sup> Ezzel szemben egy egyházi központi hitelszövetkezet a pénzforrások 100%-os kihasználását tenné lehetővé a költségvetési konszolidáció és gazdasági önállósodás megteremtésével egyetemben. Központnak Kolozsvárt nevezte ki, kirendeltségei felállítását pedig az egyházközségekben képzelte el. A hitelintézet feladatát elsősorban az unitárius hívek hiteligényeinek kielégítésében jelölte meg, de messzemenő támogatásban kívánta részesíteni a Hangya szövetkezeteket és gazda szövetségeket.<sup>17</sup> Távolatilag fogyasztási és értékesítő szövetkezetek felállítását is szükségesnek tartotta, melyek hasonló jellegű intézményekkel működnének együtt.<sup>18</sup> A gyakorlati nyereség mellett az erkölcsiekre is rámutatott: „Az az előny, melyet az unitárius egyház valamely intézménye megvalósításával nyer, érték az unitarizmusra nézve, – mely az egész világtársadalom gondolati s hitelszabadságát jelenti s korántsem egyházi szeparálás, nem kicsinyes önzés, szűklátókörűség, hanem komoly törekvés az egyetemes szeretet megvalósítására, mely úton az örök isteni lényben rendíthetetlenül bízó lélekkel haladunk, mi világiak is.”<sup>19</sup> A terv ugyan nem valósult meg, de a szövetkezeti gondolat ilyen természetű felvetése később sokkal magasabb fórumon ismét napirendre került. 1927. február 9-én, a fő- és felügyelőgondnokok kolozsvári érte-

<sup>15</sup> Uo. Ürmösi József unitárius lelkész élettörténete II-ik rész. *Szövetkezeti munkásság.* 62., 67.

<sup>16</sup> UE 1921/6–8. 41–42.

<sup>17</sup> Uo. 42.

<sup>18</sup> Uo.

<sup>19</sup> Uo. 43.

kezetéből, javaslat hangzott el az EKT felé a kérdés tanulmányozására és megvalósítására, mivel „[...] az egyházközségeknek jól megalapozott gazdasági és kereskedelmi alapokon való szerveződése, modern gazdasági eszközök vétele, a gazdálkodás újabb tapasztalatainak kihasználása végett, egyesületekbe tömörülése is ma elsőrendű feladat, mert a vagyonerősség a hitéleti megújodásnak és reformoknak is a legerősebb bázisa.”<sup>20</sup> Az EKT az indítványozó Ferencz Józseftől konkrét előterjesztést kért erre nézve. Hogy ez megtörtént-e, nincs tudomásunk. Valószínű azonban, hogy az egyház kielégítőnek találta azt a formát, amelyben központilag és egyházközségein keresztül illeszkedett a szövetkezeti mozgalomba, és ott kapcsolódott legintenzívebben a gazdaságszervező tevékenységbe, amely „profiljának” a leginkább megfelelt és az eszközök is rendelkezésére állottak: az oktatás terén.<sup>21</sup>

Az erkölcszociológiai és szociális alapú recepció képviselője Ürmösi volt. Viszsaemlékezésében a szövetkezeti mozgalom melletti elkötelezettségében az eszmei rokonságot nyilvánította döntő tényezőnek: „Az eszmét ismertető füzetekből azt felismertem, hogy a jézusi evangéliumi eszmével rokontestvér fogalom: embertársaink körében az összetartást, egyik a másik támogatását, segítségét munkálni! »Amit akartok azért, hogy az emberek tiveletek cselekedjenek, ti is úgy cselekedjétek azokkal.« (Mt 7, 12) »Egymás terhét hordozzátok és így töltsétek be a törvényt.« (Gal 6, 2)»<sup>22</sup> A keresztény hitelvek és szövetkezeti mozgalom – írta – egymást kiegészíti: mindkettő „[...] a felebaráti szeretet gyakorlása.”<sup>23</sup>

Bekapcsolódását a szövetkezeti munkába a két eszme közötti célazonosság mellett a székelyföldi falu gazdasági-szociális realitásai, viszonyai ösztönözték, a konkrét tapasztalatokat nyújtó homoródszentpáli helyzetkép, melyet így rögzített. „A székely nép sorsa mindig elhagyatott, mostoha volt, de az 1890–1900-as években ez az elhagyatott helyzete veszedelmes mély pontra jutott. [...]”

Ugyanis amíg tervezgették, hogy miképpen lehetne és kellene megmenteni a székely népet és hol kezdjék el, ez alatt a székely nép »szertenézett s nem lelé honját e hazába...« megélhetését nem látta itt biztosítva s ezért ifjú s javakorbéli

<sup>20</sup> EUEGyLt. 1921/1924 5/2915/1927.

<sup>21</sup> A gazdasági jellegű tevékenység egyházi célokra való alkalmazásának egyedülálló és eredményes példájával találkozhatunk Ravában, ahol Lukács Sándor lelkész a felekezeti iskola fenntartása érdekében egy általa működtetett boltot állított fel. Böződi György: *Székely bánja*. H. n., é. n., Tizenhét Erdélyi Fiatal Író Kiadása, 8–13.

<sup>22</sup> EUEGyLt. *Ürmösi József unitárius lelkész élettörténete II-ik rész. Szövetkezeti munkásság*, 1.

<sup>23</sup> Uo. 2.

férfi munkaerői csoportosan átvitorlázott Amerikába, még pedig állami közbenjárással és segítséggel. [...]

Egyenesen ijesztő és aggodalmas volt a falvak népének apadása, a munkaerő megcsappanása.

Ilyen volt a nép gazdasági helyzete és állapota, midőn 1904 május havában a legmagyarabb, gazdaságilag a legszegényebb Udvarhelymegye Homoródszentpál községe egyhangúan meghívott papjának. Abban az időben a községből is a nép bizonyos része már – főleg a javakorban levő munkaerők közül sokan – kivándoroltak Amerikába. Az otthon maradottak közül sokan – nemcsak Homoródszentpálon, de a szomszédos falvakban is – csüggedéssel, lemondással tekintettek a bizonytalan és kilátástalan jövő elé! Szomorúan érdekes jelenség volt, hogy többen milyen izgatottan várták a híreket Amerikából, a kiment barátaiktól, rokonaiktól a biztató indulásra! Jött is dollár vagy hajójegy többeknek.

A székely falvaknak pénzforgalma, jövedelme nem volt! Miből is lett volna? Silány, hegyoldalas, nem kellően gondozott földjük az akkori kezdetleges gazdálkodás mellett szűkösen termett. Csak a napi szegényes kenyér, puliszka és a vetőmag ha megtermett.

Pénze, mint akkor szerte Székelyföldön faluban csak a falu zsidó boltosának, korcsmárosának volt és még egy néhány uzsorásnak.”<sup>24</sup>

A szövetkezet nemzetszempontú jelentőségét a kérdéssel foglalkozó írások szinte mindegyike hangsúlyozta pár gondolat erejéig. Részletesebb kifejtésével Fikker Jánosnál találkozunk, aki historizáló, a vérszövetség mítoszának analógiájából indítva fejtette ki a szövetkezeti rendszer nemzetgazdasági fontosságát.

Ennek megfelelően írásának kiindulópontját kora nemzetközösségének gazdasági állapota képezte, melynek kórképét a következőkben diagnosztizálta: elapadt gazdasági erőforrások, beszűkült életlehetőségek: oka pedig, hogy „egyedül maradtunk.”<sup>25</sup> Történelmi léptékű önbírálatát a jelenre is kivetítette: ötletszerű, szervezetlen nemzetgazdaság, mely idegen irányítás alatt áll, jövedelme is idegen célokat szolgál. Kereskedelmet elhanyagolja, figyelmen kívül hagyja az abban rejlő lehetőségeket, termelt javait a viszonteladók által elpazarolja, így a haszon az idegenek (zsidó kereskedők) kezébe kerül. Az irigység, önzés, erők felaprózása további gátló tényezők a gazdasági felemelkedésnek és boldogulásnak.

A vérszövetség mobilizáló, összefogó erejére hivatkozva ezeket a negatívumokat Fikker szövetkezeti úton látta felszámolhatónak, mivel az képes egybe-

<sup>24</sup> Uo. 5–8.

<sup>25</sup> Fikker János: *A szövetkezés és a család*. In: Varga Béla, Kiss Elek (szerk.) *A család könyve*. Kolozsvár, 1939. 156–157.

kapcsolni az önös érdekeket, szolgálja a közösség előnyeit és a társadalmi egyenlőség elvén rendeződik.<sup>26</sup>

A szocialista világnézetű társadalom és gazdaságszervezés képviselője Dobai és Balázs Ferenc<sup>27</sup> volt. Utóbbi azonban azt, mint valótlan ideológiát, korán elvetette<sup>28</sup> és a szövetkezeti formában találta meg az eszményi keretet faluservező munkájához. Az eszmei töltetet ehhez pedig egy általa kidolgozott összetett teológiai-kozmológiai tétel szolgálta, miszerint a világ fejlődése egy körhöz hasonlítható, mely kiindulópontjához a fejlődés minden fokát végigjárt formában fog visszaérkezni: azaz az öntudatlan, öncélúságot nem ismerő „parányok”-ból és „testek”-ből álló, összhangban élő világ, konfliktusokat eredményező fejlődése során eljut az öntudatosság és különcélúság állapotába, ezt követően pedig „[...] a fejlődés iránya arra vezet, hogy a megszerzett és drágán megszerzett egyéni öntudatosság megtartása mellett fokozatosan, rendre a világösszhangot is helyreállítsa. A most már öntudatos és mindig az maradó embereket a szeretet, a társadalmi érzés útján egyre szélesebb körű összeműködésekre vonzza.”<sup>29</sup> A világfolyamat célja tehát, összegezte, nem más, mint létrehozni az öntudatos lények „szeretet-közösségét”, együttműködését.<sup>30</sup>

Az eszme lelkészek és egyházvezetés részéről történő pozitív fogadtatása több adattal alátámasztható. Ürmösi visszaemlékezésében Boros püspököt és az egyházvezetést a szövetkezeti eszme „jó barátai”-nak vallotta.<sup>31</sup> A szövetkezet mint tantárgy nemcsak a gazdasági iskola, hanem a teológiai akadémia órarendjében is helyet kapott. Több lelkész végzett egyházi kereteken túlmutató, helyi vagy erdélyi léptékű szövetkezeti munkát: Homoród mentén regionális, Hangya keretében erdélyi léptékben Ürmösi József, Székelykeresztúr környékén Lőrinczi László, Aranyos mentén Balázs Ferenc, Fikker János, Erdővidéken Dobai István.

A szövetkezeti eszme egyházon belüli népszerűségét egyébként Fikker az unitárius vallás világnézetével magyarázta. Mint írta, az unitarizmus „természe-

<sup>26</sup> Uo. 158.

<sup>27</sup> Balázs Ferenc: *A rög alatt*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 1998. 108. „Egy célom volt csak: társadalmi reformokat elősegíteni, szocialista alapon. Ezt Adyval együtt szívtam magamba teológus koromban. Az én hivatásomat tisztán láttam; előttem a lelkészi pálya s az egyházi munka alkalmat jelentett a falu társadalmi és gazdasági életének az átalakítására.”

<sup>28</sup> Uő: *A falu gazdasági megszervezése*. In: Cseke Péter (szerk.) *A Tizenegyek. Egy antológia elő- és utóélete (1923–2003)*. Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár, 2003. 98.

<sup>29</sup> Uő: *A rög alatt*. 110.

<sup>30</sup> Uo.

<sup>31</sup> EUEGyLt. Ürmösi József unitárius lelkész élettörténete II-ik rész. *Szövetkezeti munkásság*. 80.

téből árad”, hogy az emberek figyelmét nem az ismeretlen metafizikai világ felé fordítja, hanem arra a földi istenországra, melyet közös jóakarattal, együtt érző szívvel és vállvetett munkával kell létrehozni,<sup>32</sup> célja pedig az unitarizmus képviselte szellemi és anyagi arányosság megteremtése – egy nép vagy egyén boldogsága ugyanis a szellemi és anyagi javak kiegyensúlyozott, együttes meglététől függ.<sup>33</sup>

Zárójelben jegyezzük meg: az önszervezés, gazdasági önszerveződés legelső szervezete unitárius vonatkozásban nem a szövetkezet, hanem a *magtár* intézménye volt, és a szövetkezeti eszme egyfajta előképének is tekinthető, működését és célrendszerét illetően. Az ötlet Nagy Sándor homoródkarácsonyfalvi lelkész-től származott, aki 1867-ben, a bibliai József élettörténetéből ihletődve, prédikációban is ismertette híveivel elgondolását. E szerint a gyülekezet minden családjának hozzájárulása által egy olyan magtárat kell létrehozni, mely a hitel után befolyó kamatot pénzzé tőkésítené, és azt öncéljaira fordítaná. Elgondolásának hátterében gazdasági-népjóléti, erkölcsi és művelődési szempontok álltak. A magtár szerinte segítené kivédeni a természeti csapások, járványok pusztításait,<sup>34</sup> másodsorban általa az egyén betölthetné keresztény élethivatását,<sup>35</sup> harmadsorban pedig óvodaépítéssel, iskolafejlesztéssel, ösztöndíjakkal, méltányos tanítói fizetéssel, templomjavítással a népnevelés ügyét szolgálhatná.<sup>36</sup>

### Az oktatási rendszer átalakítása. A Gazdasági Iskola létrejöttének háttere

1920-ban az egyház nemzeti öntudatmegőrző szerepének tudatában iskolahálózata kibővítéséről határozott, és iskolák felállítását rendelte el minden egyházközségében. Az oktatási intézmények számának gyarapodása a kiadások növekedését vonta magával, miközben 1921 júliusáig semmiféle állami támogatásban nem részesült, 1922-ben pedig alapítványi birtokainak kisajátítása is befejeződött. Ezekben a viszonyokban később sem következtek be számottevően kedvező változások. Az egyház két év kivételével semmiféle államsegélyben nem részesült, a lelkészeinek, központi tisztviselőinek és teológiai tanárainak juttatott támogatás pedig sokszor a minimális szükségeket sem fedezte. Párhuzamosan

<sup>32</sup> Fikker János: *A szövetkezés és a család*. In: Varga, Kiss (szerk.) *i. m.*, 165–166.

<sup>33</sup> Uo.

<sup>34</sup> Nagy Sándor: *Magtár alapításra serkentés*. KerMagv 1867, 169–170.

<sup>35</sup> Uo. 170–171.

<sup>36</sup> Uo. 171–173.

ezzel, fentiekben vázolt okok miatt, híveinek gazdasági teherbíró-képessége is megcsappant.

Az elsősorban iskolafenntartás költségeitől terhelt és fő bevételi forrásaitól megfosztott egyházi költségvetés összeomlását a gazdasági világválság hozta el. Boros György feljegyzései már 1929 szeptemberében csődhelyzetről tudósítottak: „Szomorú hónapot kezdtünk. A közpénztár üres. Fizetést adni nem tud. Az állami segély nem jött meg. Az adóért lefoglalják a vasszekrényeket. [...] Benne vagyunk a pénzügy katasztrófában. Amit a múlt hónapban sejtettünk, most már valóság. Nem tudjuk kiadni a fizetéseket.”<sup>37</sup>

Az egyházba is begyűrűző gazdasági válság két lépcsőben érezte hatását. Az első a gazdaságpolitika és nevelésügy területein eredményezett mélyreható váltásokat, a második pedig – késleltetett hatással – az egyházvezetés szintjén idézett elő radikális szemlélet- és nemzedékváltást. A fordulópontot egyéként maga a püspök is érzékelte és előrelátta, amikor az 1931. év eleji feljegyzésében a következőket írta: „Visszatekintéssel kellene kezdenem, mert 1930 decembere oly óriás nagy jelentőségű egyházunk életében, amilyen a kolozsvári templom és iskola elvétele volt 1718-ban. Ekkor főuraink és népünk vagyona épségben maradt, míg Trianon mindenből kifosztotta az egyházat és a birtokosságot. A fosztogató munka máig is tart, s ennek eredménye lett az egyházi és iskolai terhek hordozásában való teljes kimerülés, s az ezt követő leépítés, valamint a tényleges átalakító munka.”<sup>38</sup> Az egyházban végbemenő gazdasági változások tehát az oktatás terén kapcsolódtak a legszorosabban azokba a folyamatokba, amelyek az erdélyi magyar kisebbségi társadalomban párhuzamosan zajlottak.

A harmincas évek fordulójára a magyar közvéleményben egyre erősebbé váltak azok a vélemények, amelyek a magyarság egyházi és politikai vezetőitől az addig folytatott neveléspolitika revízióját követelték. Az egységesítő állampolitika ugyanis a magyar etnikumot az állami hivatalokból teljesen kiszorította, helyét pedig az időközben kinevelt román hivatalnokokkal töltötte fel. A baccalaureatusi törvény, valamint a magyar nyelvű egyetemek hiánya ugyanakkor a szabadkereseti pályákon való elhelyezkedést nehezítette meg. Ezek a problémák a magyar kisebbségi oktatáspolitikai újragondolását és az oktatási rendszer radikális átszervezésének kényszerét vetették fel.

1930 novemberében Nagy Endre az alábbiakban összegezte az átalakítás mellett szóló érveket: az érettségi megszerzése a magyar középiskolások számára meglehetősen nehéz, költséges, és hosszú időt, 3–4 évet is felvesz, mivel 70–80%-

<sup>37</sup> Boros György *unitárius püspök naplója 1926–1941.* 92.

<sup>38</sup> Uo. 95.

uk elbukik a vizsgákon. De ha ez sikerül is, és utána egyetemet is végez, igen nehéz, szinte lehetetlen az elhelyezkedés. Ezért – vonta le a következtetést – a „Túl sok középiskola fenntartása a sáros lelkek, ködös jövők, könnyzáporos magyar életek, dérverte, átok sújtotta nemzedék mesterséges kitermeléséhez vezet. Csúppán annyi diplomás embert produkáljon minden nemzet, amennyit ő maga bizonyosan eltud tartani, mert másokra ennél a kérdésnél igazán nem számíthat.”<sup>39</sup> A magyar társadalmon belül egészséges szelekciót követelt, hogy csak a legjobbak „kerüljenek a diplomák világába”, mert a kisebbségi létben kevés számú, de tehetséges, erkölcsös fiatalra van szükség.<sup>40</sup> A középiskolai oktatás átszervezését megkésettnek és bűnnek tartotta, szerinte már tíz évvel korábban sort kellett volna arra keríteni. A szülők mentális revíziója mellett – (Vagyonokat költenek el teljesen feleslegesen azzal, hogy gyermekeiket középiskolába adják, akik aztán nem tudnak leérettségizni.) – az ipari és gazdasági iskolák felállítását követelte, amelyek „[...] arra kell nevelniük az ifjúságot, hogy ne kilincseljenek – hiába – állás után, hanem keressék az önálló élet és boldogulás utait.”<sup>41</sup>

Ezek a magyar kisebbségi közbeszédben kerengő felvetések visszhangra találtak az egyházi sajtóban is. Az *Unitárius Egyházban* névtelenül megnyilatkozó is osztotta Nagy Endre ténymegállapításait, az ipari és kereskedelmi iskolákról azonban már kétértelműen fogalmazott. Szerinte az ipari végzettségűek inkább a hivatalnoki pálya felé irányulnak, a gazdaságit abszolválók pedig inkább uradalmon vállalnak állást mintsem gazdálkodjanak, azonban előbbire a földreform miatt egyre kevesebb esély van. Ehhez párosul még a gazdaember mentalitása, amely nem látja szükségesnek a mezőgazdasági ismeretek megszerzését.<sup>42</sup> Másfelől elismerte a gazdasági iskolák fontosságát – különösen Székelyföldön –, de felállításukat az állam feladatának tartotta, hangsúlyozva, hogy egy ilyen intézmény létrehozása a túl nagy költségek miatt sem kivitelezhető az egyház számára.<sup>43</sup> Ezekre hivatkozva a meglévő szerkezet érintetlenségét védelmezte, megoldásként azt javasolva: iratkozzanak be minél többen, a természetes szelekció pedig lehetővé teszi a helyes pályaválasztást.<sup>44</sup>

A korabeli egyházi iskolapolitika stratégiájának lényeges ismertetőjegyeit az unitárius és erdélyi nevelésügy vezéregyéniségének (Gál Kelemen) gazdasági is-

<sup>39</sup> Ellenzék 1930. november 23. 2.

<sup>40</sup> Uo.

<sup>41</sup> Uo.

<sup>42</sup> UE 1930. május 15. 41–42.

<sup>43</sup> Uo.

<sup>44</sup> Uo. 43.

koláról írott cikkéből hámozhatjuk ki. Gál írása markánsan bizonyítja, hogy a kolozsvári egyházvezetés tudatosan kapcsolódott be az erdélyi magyar oktatáspolitikába, és teljesen tisztában volt a szükséges átalakítások irányvonalával, a létesítendő iskola nemzeti és nemzetgazdasági jelentőségével. A gazdasági iskola – írta – „egy új oltára székely népünk gazdasági kultúrája emelésének, anyagi jóléte biztosításának és megalapozásának.”<sup>45</sup> Olyan felemelő és vigasztaló mozzanat a sorscsapások közt, amely a nép életében korszakos irány- és mentalitásváltást eredményezhet. Az iskola pedig annak a belátásnak az eredménye, amely felismerte, hogy az erdélyi magyarság addig nagy részben elméleti irányú neveléspolitikáján változtatni kell, mivel az „[...] előrehaladás egy irányát elzárva látjuk.”<sup>46</sup>

Ez a koncepció és felismerés világosan fogalmazódott meg a gazdasági iskola Intéző Bizottságának 1931. szeptember 20-án felvett jegyzőkönyvében is: „Elnök [Elekes Dénes] utal arra, hogy a mai gyűlésünk történelmi jelentőségű, mert az egyetemes elméleti irányú tanrendszerekkel szemben a gyakorlati gazdasági irányt vezeti be. Áll ez különösen a kisebbségi sorsunkban, ahol az egyenlőtlen küzdelemben ifjaink nagyobb százalékban hullanak el, akik a kellő képezést megszerezték, nehezen tudnak elhelyezkedni s ott normálisan haladni. Ez a megállapítás terelte vezetőségeink figyelmét kultúrirányunk reálissá tételére, ez készítette unitárius egyházunkat, mely számban a legkisebb, hogy a legnagyobb kérdéshez, nagy néprétegeink, gazdasáradalmunk kultúrjövőjének kiépítéséhez fogjon, s ez iskolát létesítse.”<sup>47</sup>

Az egyházi oktatáspolitikai revíziójának ötlete először 1926-ban vetődött fel. Az irányelvek felülvizsgálata Várad Aurél iskola-felügyelő gondnok személyéhez kapcsolódik. Várad a romániai oktatásügyben zajló folyamatokat elemezve helyesen ismerte fel, hogy a hivatalok felé lezárult az út, ezért a magyarságnak a gyakorlati pályák felé kell irányulni, az egyház feladata pedig támogatni a szükséges földműves gyermekeket, hogy ezeken a területeken találjanak megélhetést.<sup>48</sup>

A kérdés megoldására politikai síkon 1930-ban történt lépés, amikor az Országos Magyar Párt szatmári közgyűlése két gazdasági iskola felállításáról hatá-

<sup>45</sup> Magyar Nép 1931. július 25. 485.

<sup>46</sup> Uo. 486.

<sup>47</sup> EUEGyLt. Gi. D. (Gazdasági iskola. Összefoglaló jelentések Egyházi Főtanácshoz, Egyházi Képviselő Tanácshoz; Intéző- és Tanári Bizottság, Tanári Testület jegyzőkönyvei.) 1/96/1932.

<sup>48</sup> KerMagv 1926, 62–63.

rozott, és kéréssel fordult a magyar egyházak főhatóságaihoz, hogy középiskoláik elkerülhetetlen átszervezésekor vegyék figyelembe a mezőgazdasági szakiskolák felállításának lehetőségét.

Az oktatás anyagi szempontú megreformálása sem volt előzmény nélküli az egyházban. Kovács Kálmán már 1924-ben kezdeményezte az egyik főgimnázium leépítését. Indítványát ekkor még annak reményében vetették el, hogy az 1923-ban felekezeti közti döntés alapján bevezetett egyetemes egyházi adóval sikerül pótolni a költségvetési hiányokat.<sup>49</sup> Az állami támogatás elmaradása, az egyetemes egyházi adó várakozáson aluli mértéke, párosulva a gazdasági válság hatásaival és az új – fentiekben vázolt – oktatási irányelvvel, arra kényszerítette azonban 1929 tavaszán Kolozsvárt, hogy a haladéktalanul szükséges átalakításokat napirendre tűzze.<sup>50</sup>

A kényszerű átszervezést 1930. október 9-én tárgyalta az EKT, és határozati javaslatában a székelykeresztúri főgimnázium leépítése mellett foglalt állást. Mivel a kolozsvári többségű EKT határozatának eredménye előre borítékolható volt, Székelykeresztúron már júniusban beindult a főgimnáziuma melletti propaganda.

A központi egyházvezetés szándékának megváltoztatását a székelykeresztúri egyházkör – erődemonstrációként is értékelhető – október 18-i rendkívüli közgyűlése kísérte meg. Az egyházi és világi vezetői mellett a régió befolyásos közéleti személyiségeit is felsorakoztató közgyűlés elsősorban gyakorlati érvekkel operált, de nem hiányoztak az érzelmi töltetű felszólalások sem.

Székelykeresztúr mindenekelőtt az EKT-határozat törvényességét kérdőjelezte meg, kifogásolva annak kolozsvári súlypontú összetételét és önkényes módon – az egyházkörök megkérdezése nélkül – hozott döntését. Kérte hatálytalannítsák a határozatot, az ügyet pedig az egyházkörök és egy független bizottság véleményének függvényében rendezzék.<sup>51</sup>

A hozzászólások szerint a kolozsvári kollégiummal szemben megfogalmazott legnagyobb ellenérveket a demográfiai és földrajzi előnyökre alapozták, hegyezték ki. A kérdést aprólékosan ismertető Péterffy Albert egyházi tanácsos az egyház néprajzi viszonyaiból kiindulva mindenekelőtt Kolozsvár periférikus fekvését hangoztatta. Rámutatott, hogy a Maros bal partján levő 73% unitáriussal szemben a jobb parton csupán 23% található, és a tömbben élő Aranyos men-

<sup>49</sup> UE 1930. november 15. 101.

<sup>50</sup> Boros György *unitárius püspök naplója 1926–1941*. 87.

<sup>51</sup> UE 1930. november 15. 102., 109., 111–113.

te kivételével ennek fele szórványban él. A 73% ellenben döntően kompakt közösségekben él, melyeknek földrajzi és szellemi központja Székelykeresztúr.<sup>52</sup>

Az átalakítandó iskolaépületek gazdasági értékesítésének kérdésében a közgyűlés Kolozsvár előnyeire hivatkozott. Szerintük itt a megürült iskolai tantermek könnyen hasznosíthatók bentlakásként vagy egy Unitárius Nevelő Otthon létesítésére. Ezzel szemben Székelykeresztúron ilyen lehetőségek nincsenek, az iskola épületei pedig kihasználtság hiányában állagkárosodást szenvednének.<sup>53</sup> Több hozzászólaló a közömbösség és anyagi fedezet hiánya miatt tartotta megvalósíthatatlannak az egyházvezetés gazdasági iskolára vonatkozó tervezetét.

Elekes Dénes iskolai felügyelő gondnok más szempontokat is beemelt érvrendszerébe. Mindenekelőtt Kolozsvár székelyföldi iskolaügyben tanúsított álláspontját kifogásolta. Szerinte az egyház saját autonómiáját féltve nem támogatja a békeszerződésben biztosított, általa EKT-n javasolt, székelyföldi iskolák autonómiájának ügyét, amivel szavatolhatták volna a főgimnázium fenntartását.<sup>54</sup> Kolozsvárt „tradíció imádással” vádolta, amely annak ellenére, hogy demográfiaileg leépülőben van, mégis az utánpótlást adó székelykeresztúri főgimnáziumot kívánja lefokozni, veszélyeztetve ezzel a hívek magyar kultúrában és vallásos szellemben történő nevelését.<sup>55</sup> Követelte, hogy az iskolai célokra szánt alapítványi forrásokat ne használják fel közigazgatási ügyekre is.<sup>56</sup>

A fentiekben vázlatosan ismertetett vitaelemekből építkező összetett központ–vidék konfliktus végleges rendezését az 1930. évi decemberi Főtanácson tűzték napirendre, Ferenczy Géza főgondnok következő felvezetőjével: „Kisebbség sorsunk s ennek a hatalmasok részéről mostoha kezelése nehéz megpróbáltatás elé állította úgy egyes híveinket, mint intézményeinket. Az általános gazdasági válság meggyengítette híveink teherbíró-képességét s ez maga után vonta ősforrásunknak, – hagyományos unitárius áldozatkészségnek – megfogyatkozását. Hiányok képződtek, melyeket az államhatalom támogatásának elmaradása résekké növelt. Mivel pedig indokolt igényeinknek meg nem érdemelt visszautasítása és jogosult várakozásainknak megghiúsulása miatt e réseket be nem tömhetjük, a mi ajtónkon is kopogtatni kezdett a deficit réme.”<sup>57</sup> Előterjesztésében rámutatott, hogy a súlyos gazdasági gondokkal küzdő egyházi költségvetést évi

<sup>52</sup> Uo. 103.

<sup>53</sup> Uo. 108., 110.

<sup>54</sup> Uo. 104.

<sup>55</sup> Uo. 105–106.

<sup>56</sup> Uo. 104.

<sup>57</sup> A Magyar Unitárius Egyház Kolozsvárt, 1930. december 14, 15. napjain tartott rendes üléseiről szerkesztett jegyzőkönyv. Cluj-Kolozsvár, 1931. 5.

három millió lej túlkiadással terheli a felekezeti iskolahálózat működtetése, az pedig néhány éven belül az összes pénzalap felemésztését eredményezné. Mint mondta, a megbeszéléseken a felekezeti oktatás megszüntetésének ötletét is felvetették, de mivel ez utóbbi lehetőség nemzeti érdekeket veszélyeztet, ejtették a gondolatát.<sup>58</sup> A mérlegelés során – figyelembe véve a magasabban képzettek munkaerőpiacon való elhelyezkedésének lehetőségét – arra a következtetésére jutottak, hogy egyetlen középiskola fenntartása elegendő lesz a magasabb fokú képzés biztosítására. Ez a megállapítás eredményezte azt, hogy a Főtanács napirendre tűzték az egyház középiskolai rendszerének átalakítását. Mivel a híveik 80%-a őstermelő, az átalakításnál a hívek foglalkozásbeli sajátosságainak szempontját érvényesítették. Ezért döntött úgy az egyházvezetés, hogy külföldi minták alapján gazdasági szakiskolát hoznak létre, mely a modern művelési szakismeretek elsajátítása révén megélhetést biztosít földjeiken.<sup>59</sup>

A Ferenczy által ismertetett átszervezési stratégiát a Főtanács zárt bizottsági ülésben tárgyalta, és az eltérő érdekek mentén született javaslattervezetek több lehetőséget vázoltak. Ezek a koncepciók az EKT és Elekes Dénes által képviselt két markánsan ellentétes javaslat köré csoportosultak. Elekes a kolozsvári kollégium, az EKT pedig a székelykeresztúri főgimnázium átalakítása mellett töltötte a pálcát. A gazdasági iskola felállításának helyszínéül az EKT Székelykeresztúrt jelölte meg, Elekes ennek eldöntését a Főtanácsra ruházta volna. Pap Mózes indítványozta, hogy a leépítésre ítélt iskola vezetősége számára tegyék lehetővé, hogy a felső tagozatot társadalmi úton tarthassa fenn. Lőrinczy István vallástanár a döntés elnapolását kérte az egyházkörök véleményének kikéréséig.

A Főtanács végül az EKT és Pap Mózes javaslatát fogadta el.<sup>60</sup> A gyakorlatban mindez a székelykeresztúri főgimnázium leépítését és a gazdasági iskola utóbbi helyen történő létesítését jelentette. Pap indítványának elfogadása ugyanakkor lehetőséget teremtett arra, hogy a székelykeresztúri főgimnázium társadalmi úton, közadakozás által fenntarthassa felső tagozatait.<sup>61</sup>

Zárójelként jegyezzük meg, hogy a gazdasági, néprajzi, történelmi érveket felsorakoztató vita további két, az egyházi közbeszéd tárgyát képező, sarkalatos kérdést is felvetett: *alaptörvény reformja, hatalmi központ kérdésköre*.

<sup>58</sup> Uo. 6. „Minthogy azonban ez már faji érdekeinket veszélyeztetné sorvasztó pusztítással, – s minthogy híveink is 100 %-ban tagjai – e gondolatot el kellett ejtenünk.”

<sup>59</sup> Uo.

<sup>60</sup> Uo. 16–20.

<sup>61</sup> Uo. 19–20.

Az alaptörvény reformjának világháború alatt elhalt kérdése a tanügyi át-szervezéssel aktivizálódott újra az egyházi közbeszédben, mögötte pedig Kolozsvár és a vidék (székelyföldi egyházközségek) hatalmi, érdekérvényesítő harca húzódott, utóbbi lélekszámarányos képviseletet követelve a legfelsőbb döntés- és törvényhozó szervet jelentő Főtanácsban. A már említett október 18-i rendkívüli közgyűlésen, Elekes Dénes mellett, Geréb Zsigmond lelkész részletes elemzésben ismertette azt a problémát, amely később a reformvita tárgyát képezte. Rámutatott arra, hogy a Főtanács 290 tagja közül 186 „összeköttetés és kellemes modor címen választott tanácsos”,<sup>62</sup> akiknek egyházköroronkénti megoszlása Kolozsvárt pártfoglalja, ugyanis a kolozsdobokai, aranyostordai, küküllői egyházkörok lakossága bár 32,9 %, képviseleti aránya a Főtanácsban mégis 59,11 %.<sup>63</sup>

A közigazgatási központ áthelyezésének javaslatát konkrét formában Balázs Ferenc vetette fel, megtárgyalását azonban az Egyetemes Lelkészkör gyűlésén megakadályozták. A lelkészörhöz írásban beterjesztett javaslatot ezután tette közzé az *Unitárius Egyházban*. Érvrendszerét néprajzi és „szellemi” szempontokra építette. Szerinte az egyházi központot annak néprajzi középpontjába kell áthelyezni, mivel ez biztosíthatja létalapját. Kemény kritikával illette az egyházpolitikát, mely az államsegélytől teszi függővé annak életét és a világháború előtti szemléletet képviseli, amikor az államsegély által biztosított önállóság révén „[...] nem voltunk rákényszerítve, hogy az egyházat olyan intézménnyé fejlesszük, amely a népnek életbevágóan szükséges és fontos, amelynek fenntartását így a hasonló (angol és amerikai) szabadelvű egyházak mintájára a mi népünk is önként vállalja.”<sup>64</sup> Az egyház léte szerinte a népszolgálat mértékétől és milyenségétől kell függjön.<sup>65</sup> „Szellemi” indokait arra alapozta, hogy a központi intézmények vallási jellege nagymértékben megkopott azzal, hogy azokat olyan ügyvédek vezetik, akik „az elmaradt falusi papság” által képviselt vallástól távol tartják magukat, és csupán a jogi és közigazgatási kérdések érdeklik. A központi tisztviselők, teológiai tanárok többsége nem ismeri a falu vallási, társadalmi és gazdasági problémáit, ezért nem is várhat tőlük szellemi irányítást. A központ áthelyezésével azonban lehetőség nyílna a falu problémáinak jobb megismerésére és új egyházkormányzati alapok lefektetésére. A tapasztalati megismerés ugyanis az egyházi élet szellemi vezetésére hivatott szerveit tenné alkalmasabbá a szellemi irányításra.<sup>66</sup>

<sup>62</sup> UE 1930. november 15. 113.

<sup>63</sup> Uo.

<sup>64</sup> UE 1932. január–február–március 15. 6–7.

<sup>65</sup> Uo. 7.

<sup>66</sup> Uo.

## **A Keresztény Magvető az állami cenzúra idején (1971–1989)**

### **Bevezetés**

A *Keresztény Magvető* politikai okok miatt szűnt meg 1944 végén, aztán állami jóváhagyással indult újra – hosszas próbálkozások után – 1971-ben, a romániai politikai nyitás viszonylag rövid időszakában. Ez önmagában is jelzi, hogy a második világháború utáni megjelenése az egyházi akarat mellett a politikai hatalom döntéseitől és elvárásaitól függött. A kérdés tehát az, hogy milyenek voltak ezek az elvárások. Esetünkben ez közelebbről azt jelenti, hogy egy ateista ideológiájú politikai intézménynek milyen elvárásai lehetnek egy vallásos világnézetű intézménnyel szemben. Még konkrétabban, hogy egy ateista ideológiájú, magát nem egyszerűen demokráciának, hanem *népi demokráciának* deklaráló és más politikai irányvonalat maga mellett meg nem tűrő hatalom milyen szempontok alapján és milyen korlátok között engedélyezte egy neki alkotmányilag alárendelt, de világgképében vele ellenkező vagy legalábbis tőle lényegesen különböző, vallásos intézmény működését.

A helyzet tehát, amelyben választ keresünk arra a kérdésre, hogy 1989 előtt milyenek voltak az államhatalom elvárásai a hazai egyházakkal szemben, nem korlátozódik egyszerűen az állam és az egyház viszonyára, mint például a nyugati demokráciákban, hanem eleve ellentmondásos, többszörösen is.

Az egyik ellentmondás alapvetően *ideológiai/világnézeti* jellegű, a világ létezésével, az emberi társadalom működésével kapcsolatos felfogással függ össze, és abban áll, hogy az államnak ez a típusa ateista és materialista, az egyház viszont vallásos intézmény. A másik ellentmondás *politikai*: egy olyan állam, amely egy pártrendszerre épül, amely tehát a társadalom és a kultúra teljes működését irányítja, ellenőrzi és a maga szempontjait számon kéri, milyen értelemben érthet egyet azzal, hogy saját fennhatósága alatt olyan intézmény is működjék, amely a világról való gondolkodásban vele ellenkező álláspontot képvisel, sőt a híveit is a saját álláspontjának a helyességéről próbálja meggyőzni anélkül, hogy nyíltan vagy közvetlenül bírálná a hivatalos állami világnézetet. Végül – ha reálisak akarunk lenni – egy másfajta viszsonnyal is számolnunk kell. Éspedig azzal, hogy Románia Szocialista Köztársaságban az állam hivatalos nyelve a román volt. Je-

lenlegi témánkra összpontosítva ez azt jelenti, hogy az adott hivatalos nyelvvel szemben vagy ezzel párhuzamosan a *Keresztény Magvető* egy magyar nyelvű keresztény egyház lapjaként indult újra egy olyan országban, amely akkor már a *kommunista* demokrácia kiteljesítésének jelszavát és parancsát állította eszményként minden állampolgára elé.

Ennek az eszmei/ideológiai konstellációnak a felvázolása után – mintegy kitérőként – arra is választ kell keresnünk, hogy a *Keresztény Magvető* 1971-es lapszámain miért van a 77. évfolyam megjelölés, hiszen az 1861 és 1971 közötti időbeli távolság egyebet mutat. Ez tehát egy szorosabban vett sajtótörténeti kérdés. A *Magvető*-sorozat áttekintése és a korábbi kutatások<sup>1</sup> alapján elmondható, hogy az 1861-ben indult unitárius folyóirat 1919-ig négy esztendőben valamilyen oknál fogva nem jelent meg. 1919 és 1922 között politikai okok miatt szünetelt. Ezt követően 1944 végéig folyamatosan megjelent, majd 1971-ig ismét a politikai betiltás miatt nem kerülhetett olvasói kezébe. Ezek a szünetelések az okai a 110 éves időintervallum és az évfolyam-számok közti eltérésnek.

### Az újraindult *Keresztény Magvetőről*

A következőkben az 1971–1989 közti időszakban megjelent *Keresztény Magvető* néhány jellemzőjére, vetületére térek ki, elsősorban a címben jelzett téma szemszögéből. Ebben a periódusban a lap 19 évfolyamának 76 füzete jelent meg, közülük jó néhány nem külön, hanem összevont lapszámként.

A szerkesztők dicséretére váljék, hogy az újraindult *Keresztény Magvető* első száma nem valami protokolláris, az állam iránti hűségről bizonykodó vezércikkkel indul, hanem ehelyett az 1861-es első kötet címlapjának fényképfelvételét mutatja meg az olvasónak, s ezt követően a célközönségét szólítja meg. Azért kell erről nyomatékkal szólni, mert ismeretes, hogy a viszonylag 'enyhe' politikai körülmények ellenére a folyóirat újraindulását hosszas, hatalmi-bürokratikus huzavona előzte meg.

Az olvasó címszerű megszólítása – *A Keresztény Magvető olvasóihoz* – kapcsán egy olyan hipotézis fogalmazható meg, amelyet a diktatórikus körülmények közt született szövegek értelmezéséhez célszerű felhasználni (jelen esetben azért

<sup>1</sup> Kovács Sándor: *Az unitárius egyházi irodalom, avagy kísérlet annak összefoglalására*. *KerMagv*, 2003, 34–46. Kovács Sándor: *Unitárius egyházi irodalom*. In: Romániai Magyar Irodalmi Lexikon 5/2. kötet. Bukarest–Kolozsvár, 988–1003. Gaal György: *A „szép, jó és igaz” Magvetője*. Százötven év az egyház és művelődés szolgálatában. Kiadja az Erdélyi Unitárius Egyház, 2011. *Keresztény Magvető* Füzetei 47.

kell hipotézisről beszélnünk, mert már nincs tanú arra, aki ebben megerősíthetne, vagy megcáfolhatna). Induljunk ki abból az ellenőrizhető tényből, hogy az 1971-ben, huszonhét évi kényszerszünet után újrainduló folyóirat bevezető cikkének a címe ugyanaz, mint az 1922-ben, háromévi szünetelés után megjelenő folyóirat első írásának címe. Feltételezhetjük, hogy ez a megfelelés nem véletlen, hanem szándékos: az 1971-es kiadvány szerkesztője – aki vélhetőleg Dr. Erdő János teológiai professzor volt – tudatosan választotta ezt a címet. Ha ez a feltételezés helyes, akkor elmondható (és ebben áll az előbb említett hipotetikus jelleg), hogy az 1971. évi első füzet bevezető írásának címe nem egyszerűen a *lectorī salutem* gesztusát fejezi ki, hanem ennél áttételesebb, szimbolikusabb értékű. Vagyis az 1971-es újrainduláskor a szerkesztő az 1922-es újraindulás emlékét is felidézte az akkori bevezető cikk címének egyszerű átvételével, azaz bármilyen 'külső' jel igénybevétele nélkül. S ezzel – közvetve, de tudatosan – a két újraindulás közti hasonlóságra is utalt (hasonló léthelyzet, hasonló szándék, hasonló szellemi cselekvési program). Tehát aktualizálta és hagyományként fogadta el az 1922-ben leírt megszólítást.

A cikk első kijelentése – „A Keresztény Magvető köszönti régi és új olvasóit”<sup>2</sup> – tömör, egyszerű kapcsolatteremtéssel hidalja át azt a korszakot, amely a *Magvető* 1944-es utolsó és 1971-es első száma között szakadékként tátong, s amelynek politikai türelmetlenségét egyebek közt a teológiai tanárok és a lelkészek egyik részének bebörtönzése jelzi. E megszólítás után röviden felvázolja – korabeli szövegek idézésével is – a 110 évvel korábbi indulást, megemlíti a lapkiadás gondolatát felvető és megvalósító személyek nevét, majd az 1971-es jelenből szólal meg: „A szerkesztés gondját és kötelességét [az] Egyházi Képviselő Tanács a mi kezünkbe tette le. Tisztában vagyunk a feladat nehézségével, melyet abban a reményben vállaltunk, hogy lelkészeinket, teológiai tanárainkat és a teológia kérdései iránt érdeklődő világi híveinket sikerülni fog munkatársakul megnyerni. Meggyőződésünk, hogy közös erővel folytatni tudjuk a Keresztény Magvető munkáját. Építeni kívánjuk Istenországát, melyről Jézus azt tanította, hogy »ti-bennetek van«. Erre az építő munkára hívjuk mindazokat, akik az igazságot szeretik és Istenországát szolgálni akarják.”<sup>3</sup>

Ezek után hadd említsük meg a cikket aláíró szerkesztőség tagjait: Dr. Kiss Elek (elnök), Dr. Kovács Lajos (felelős szerkesztő), Dr. Erdő János (felelős szerkesztő-helyettes), Szabó Árpád, Szabó Dezső (szerkesztők), Sebe Ferenc, Dr. Szathmáry János. Megjegyzendő, hogy különös módon egy világi személy is sze-

<sup>2</sup> KerMagv, 1971, 5.

<sup>3</sup> KerMagv, 1971, 7.

reper a szerkesztőség tagjai között – a sort bezáró Szathmáry János. Tisztázandó, hogy 1971-ben milyen megfontolás állott egy világi személy szerepeltetése mögött, és miért esett a választás éppen az említett személyre, s miért nem például az akkor már politikailag is megtűrt Mikó Imrére. Mikó Lőrinc (Mikó Imre fia) szóbeli közlése szerint az 1968-as jubileumi ünnepség után, melynek világi elnöke Mikó Imre főgondnok volt, Kiss Elek püspök és a főgondnok között nézeteltérés támadt, s Mikó Imre emiatt lemondott egyházi tisztségéről. 1971-ben emiatt nem jöhetett számításba a *Magvető* szerkesztőségi tagjaként, bár kétségtelen, hogy neki volt ezen a téren a legtöbb tapasztalata.

Az olvasó köszöntése után tanulmányok következnek. Dr. Kiss Elek püspök *Isten és ember szolgálatában* című írása a folyóirat unitárius elvi-eszmei koordinátáit vázolja fel. Ezt folytatja és konkretizálja Dr. Kovács Lajos főjegyző tanulmánya, amelyben a szerző a bibliakutatás Jézus személyével és tanításával kapcsolatos eredményeit összegzi. Ezt a hitelvi megalapozást az 1968-ban Kolozsváron, Tordán és Déván tartott jubileumi megemlékezések aprólékos beszámolója követi, amihez Bodor Andrásnak a Dávid Ferenc elítélését bemutató írása, valamint Leleszi János szerzetesnek a perről készült korabeli jelentése kapcsolódik. (Itt megjegyzendő, hogy Bodor András írása és Leleszi János Rómába küldött jelentésének a fordítása a *Korunk* 1968-as 8. számában jelent meg először.)

Az alábbiakban az 1968-ban tartott 400 éves évfordulón elhangzott szövegekből idézek néhány szemelvényt, Dr. Kovács Lajos beszámolója alapján.<sup>4</sup> A nyugat-európai, a román államhatalmi és az amerikai felszólaló idézeteinek egymásra vetített, kontextuális olvasása reálisan érzékeltetheti a korabeli feszültségeket:

Dr. Peter Dalbert, a *Szabadelvű Kereszténység és Vallásos Szabadság Nemzetközi Szervezete* (International Association for Religious Freedom – más fordításban<sup>5</sup> *Az Unitárius Egyházak és Szabadelvű Vallásos Szervezetek Világszövetsége*) elnöke német nyelven a következőket mondta:

„Az Önök jubileumi ünnepsége egybeesik az emberi jogok kinyilvánításának 20. évfordulójával. Annak 18. szakasza kimondja, hogy minden embernek joga van gondolat-, lelkiismeret- és vallásszabadságra és vallása szabad gyakorlására.

<sup>4</sup> Dr. Kovács Lajos: *Beszámoló az 1968. augusztus 17–19 napjain Kolozsváron, Tordán és Déván tartott jubileumi zsinati főtanácsról*. KerMagv, 1971, 26–51.

<sup>5</sup> KerMagv, 1972, 175.

A mi világszövetségünk ehhez teljes meggyőződésével kapcsolódik. Számkra a hit nem jelent uralkodásra való igényt, hanem segítséget az ember számára munkájában, közösségi életében, szenvedéseiben és szükségeiben egyaránt.”<sup>6</sup>

A Kolozs megyei néptanács első elnökhelyettese (Rusu Clement) többek között ezeket mondta: „Az együttlakó nemzetiségek hazafias lelkülete, államunk iránti teljes hűsége és a társadalmi-közösségi munkában való széleskörű részvétele a mélységesen demokratikus szabadságjogoknak és teljes jogegyenlőségnek a kifejezései, amelyeket államrendszerünk minden állampolgárának, nemzetiiségre, vallásos meggyőződésre vagy fajra való tekintet nélkül biztosít.”<sup>7</sup> És végül még egy hivatkozás Kovács Lajos beszámolójából: Malcolm R. Sutherland, a chicagói Meadville Teológiai Főiskola elnöke bejelentette, hogy intézete Dr. Kiss Elek püspököt tiszteletbeli doktorrá avatta, és őt bízta meg, hogy a romániai unitárius egyház 400 éves évfordulóján a diplomát és a doktori jelvényt átadja, és felolvassa a Meadville-i Teológiai Főiskola ezzel kapcsolatos határozatát:

„Dr. Kiss Elek, 1946 óta a romániai unitáriusok püspöke, egy erdélyi község szülötte, aki erre az örökségre mindig büszke volt. Tiszta jellemével és prófétai lelkületével három teológus nemzedéket inspirált; az Ótestamentum nagy tanítója és tudósa, az izraelita próféták hűséges tanítványa; mindig barátja a szegényeknek és alacsonysorban levőknek; *sohase kiszolgálója az erőseknek és hatalmasoknak.*”<sup>8</sup>

A lap első, összevont számának a szerkezete voltaképpen előlegezi a következő lapszámok tartalmi beosztását. A szerkesztőségi cikk után – amely lehetett a püspök új évi köszöntése, máskor pedig valamilyen romániai hivatalos-országos ünnepélyről való megemlékezés – tanulmányok következnek, ezt a prédikációkat tartalmazó fejezet követi, *Szószerk és úrasztala* címmel. A *Magvető* első számát *Könyvszemle* zárja. A következő számokban ez kiegészül az *Egyházi élet*, valamint a *Hírek* rovattal. Az 1980-as évek vége felé ez a szerkezet a *Bibliai fogalmak*, valamint a *Gondolatok* rovatokkal bővül ki.

E lapszerkezetből most csak az ún. járulékos rovatok némelyikére térhetek ki röviden: a lapszámok nyitószövegeire (szerkesztőségi közleményekre), illetve a szaktanulmányok és az egyházi beszédek törzsanyaga utáni *Hírekre* és a *Könyvszemlére*.

<sup>6</sup> Dr. Kovács L.: *Beszámoló...* 38–39. Kiemelés tőlem – M. D.

<sup>7</sup> Uo. 38.

<sup>8</sup> Uo. 29. Az én kiemelésem – M. D.

### Szerkesztőségi cikkek

A szerkesztőségi közlemények átfogó szemléje alapján megállapítható, hogy minden lapszámban nincsen politikai vezércikk. Ez mai szemmel nézve is megnyugtató és értékelendő. De azt is meg kell állapítanunk, hogy a vezércikkekben a szerkesztőség arra törekszik, hogy – hitelvi szempontjainak a feladása nélkül – a hivatalos elvárások szerint fogalmazza meg a közleményt. Vagyis hogy kénytelen-kelletlen megfeleljen a hatalom elvárásainak. Néhány példa: az 1971-es, 1972-es, 1973-as lapszámokban augusztus 23-a (Románia 1944-es átállása a Szovjetunió oldalára), valamint december 30-a (a román királyság megszüntetése, a népköztársaság kikiáltása) szolgált erre kényszerű alkalmat.

Az 1974. évi első lapszám a *Köztársaságunk első elnöke* című írással indul, amelyben – idézem – „Az Unitárius Egyház köszönti Nicolae Ceaușescut abból az alkalomból, hogy a Nagy Nemzetgyűlés egyhangúlag Románia Szocialista Köztársaság elnökévé választotta.”<sup>9</sup>

E szövegben figyelemre méltó, hogy az elnök nevét önmagában említi meg. Az, hogy nem nevezi *elvtársnak*, természetes. De valami folytán nem is „urazza”. A későbbi említések némelyikében azonban a „Nicolae Ceaușescu úr” formula is megjelenik. A „szocialista” és a „polgári–hagyományos” megszólítás egymás mellett élése a kelet-európaiak számára megszokottá, természetessé vált ugyan, de önmagában is világosan jelzi azt a kettősséget, amely a szocialista állam és az egyház viszonyát jellemezte. Ezzel az eseménnyel és következményeivel újabb vezércikk-téma adatik a *Magvető* szerkesztősége számára. A születésnapi köszöntések mellett a politikai élet újabb ünnepei és országos rendezvényei is bekerülnek a kötelezően számon tartandó témák közé. Egy példa: az 1974/2. szám az *Egyházunk részt vesz Románia Szocialista Egységfront-tevékenységében* című szöveggel indul, és a hat évvel korábban megalakult Szocialista Egységfront 1974 májusában tartott első országos kongresszusáról számol be.

Nem folytatom a sort, annyit azonban megjegyzek, hogy ezek a vezércikkek nincsenek aláírva, szemben például a korabeli világi folyóiratok hasonló típusú írásaival. Ritka kivételként említhető, hogy az 1974-es 3. szám vezércikkét Dr. Kovács Lajos püspök és Dr. Mikó Imre főgondnok szignálja, az 1944. augusztus 23-i események harmincéves évfordulójára való tekintettel. Ugyanakkor annak is szerepe lehetett ennek a kettős aláírásnak, hogy ettől a lapszámtól *Kolozsvár* helyett *Kolozsvár-Napoca* áll a címlapon (a város magyar nevéhez való visszatérés csak az 1990-ben megjelent 1989-es lapszámokban történik meg).

<sup>9</sup> KerMagv, 1974, 3.

Rövid kitérőként elmondom, hogy néhány évvel ezelőtt a BBTE Bölcsészkarán rendezett nemzetközi konferencián az *Utunk*, az *Igaz Szó* és a *Korunk* vezércikkeinek stílusáról és tartalmáról tartottam előadást.<sup>10</sup> Hipotézisem az volt, hogy mivel ezeket a szerkesztőségi cikkeket nem pártaktivisták, hanem a kultúrának elkötelezett értelmiségiek írták, kell lennie bennük valamiféle rejtett rendszerbírálatnak is. Feltevésemet e vezércikkek elemzése nyomán kellő mennyiségű szemelvénnyel tudtam igazolni. Most a *Keresztény Magvető* esetében is ebből a hipotézisből indulok ki, bár feltételezhető, hogy az egyházi sajtó cenzúrája – éppen az egyházak vallásos világnézetére való tekintettel – sokkal körültekintőbb volt, mint a 'szövetségesként' elkönyvelt világi kulturális sajtó esetében. Ennek megfelelően az egyházi öncenzúra is szigorúbban működött. Egyetlen példaként említem azt, hogy Mikó Imre halála után az életmű összegzésében csak a rehabilitált Mikó Imre munkái szerepelnek, de például az 1941-ben megjelent *Huszonkét év* című kötet, amely a hazai magyar kisebbség két világháború közti időszakára tekint vissza a bécsi döntés utáni helyzetből, hiányzik.<sup>11</sup> S ez érthető, hiszen a román szocialista cenzúra nem értett egyet olyan könyvre való hivatkozással, amely a két világháború közti román államnak egy magyar politikus részéről történő kritikáját is tartalmazta.

Feltevésemet, hogy ti. az egyházi sajtó, esetünkben a *Magvető* vezércikkeiben is volt rejtett rendszerbírálat, most csak két szemelvénnyel támasztom alá:

1. „A Vallásügyi Hivatal megértő támogatása lehetővé tette, hogy gyakorolhattuk évszázados hagyományunkat a Zsinati Főtanács tartását illetően.”<sup>12</sup> Ez a kényszerűen hálálkodó hangnem és az évszázados hagyományokra való hivatkozás olyan feszültségben áll egymással, amelyet belső ellentmondásként, nagyon finom iróniaként, közvetett bírálatként foghatunk fel. Mert egy évszázados hagyományokkal rendelkező, elismert erkölcsi értékeken alapuló intézmény működése, *melynek szervezeti szabályzatát az államhatalom is elfogadta*, alkotmányosan szavatolt gyakorlat, s ilyen értelemben is természetes dolog. A diktatórikus körülményeket leplezi le az, hogy ilyen jog gyakorlásához a politikai hatalom *megértő támogatására* van szükség. Ez újabb adalék a szocialista állam és a fennhatósága alatt működő egyház viszonyának rekonstrukciójához.

<sup>10</sup> Máthé Dénes: *About the Style of Editorials under Dictatorship*. István Berszán (ed.): *Orientation in the Occurrence*. Komp-Press, Cluj-Napoca, 2009, 156–165.

<sup>11</sup> Dr. Erdő János: A „*Csendes Petőfi utca*”-ból indult el. Adatok Mikó Imre életrajzához. *KerMagv*, 1977, 87–89.

<sup>12</sup> *KerMagv*, 1976, 231.

2. 1975-ben a *Magvető* első száma a „márciusi választások”-ról számol be. Idézem: „Demokratikus rendszerünk további szélesedését jelzi az a körülmény is, hogy ezen a választáson egy mandátumra több jelöltet is állítottak, tehát a szó szoros értelmében is megvolt a lehetőség a választásra a képviselőnek egyformán alkalmasok között.”<sup>13</sup> E szemelvény értelmezésekor a hangzatos elvek helyett helyesebb, mert realisabb abból a tényből kiindulni, hogy a korábbi, szintén „népi demokratikus” választásokon egyetlen jelöltre kellett szavazni. 1975-től formálisan lehetőség nyílt arra, hogy a szavazó több jelölt közül válasszon. Ez azonban – a tények ismeretében mondhatjuk – csak formális lehetőség volt, hiszen bár a hatalom két vagy több jelöltet állított, közülük csak az egyik volt a ’kiszemelt’, s ezt a szavazók minden esetben idejében ’megtudták’. Tehát valójában nem választásról, hanem gépies szavazásról volt szó. Nem a szavazó polgárok döntöttek el, kit akarnak vagy kit kell megválasztani. S a megválasztott jelölt különben sem a szavazók, hanem a hatalom érdekeit képviselte. Az idézet kijelentéseinek a hamisságához tartozik az is, hogy két *egyformán alkalmas* jelöltre beszél, azaz ezen a téren is uniformizál: nem a valóságról beszél, hanem egy politikai elvet követ. Az idézet világából kilépve az is feltételezhető – bár ezt csak korabeli szövegek alapján lehetne megerősíteni –, hogy a fejlődés sokat hangoztatott elvének megfelelően maga a hatalom értékelte a demokratikus rendszer kiszélesedéseként a több jelölt állítását, beismervén, esetleg dicsekedvén azzal, hogy „meghaladta” korábbi önmagát.

## Hírek

Az *Egyházi élettel* kapcsolatos tájékoztatás után a *Hírek* rovata következik a *Magvető*ben, amelyben a hazai egyházi történesekről, eseményekről való beszámoló mellett lehetőség nyílt arra is, hogy a nemzetközi egyházi szervezetek rendezvényeiről is hírt adjanak. Ezek a rövidhírek elsősorban a nyugati világba való kitekintés lehetőségét nyújtották a lap olvasóinak. Nagyon fontos volt ez a lehetőség egy olyan, részben megszépített világ felé, amelyben a társadalmi-politikai egyéni szabadság nem jelszóként, hanem valóságként működött. Ehhez szeretném görbe tükörként idézni a hazai Vallásügyi Hivatal alelnökének (Gheorghe Nenciu) Dr. Kovács Lajos püspök 1972-ben tartott beiktatóján mondott beszédéből a következőket: „Egy lényeges dolgot szeretnék ez alkalommal különösképpen kihangsúlyozni. Ezen a mai ünnepen országunk egyházainak nagy része képviselve van, köztük négy ortodox püspök, az Alba Iulia-i [!] katolikus püs-

<sup>13</sup> KerMagv, 1975, 3.

pök, a református és az evangélikus püspökök, lelkészek, teológiai tanárok. Szerintem ez nem jelent csupán protokolláris jelenléteket, hanem figyelmességet, tiszteletet és szeretetet, országunk különböző egyházai részéről megnyilvánuló baráti érzéseket juttat kifejezésre. *Mi, az állam, a helyi hatósági szervek képviselői is jelen vagyunk, mert meg vagyunk győződve, hogy az egymás iránti figyelmesség légköre, egymás kölcsönös megismerése és értékelése alkalmat ad nekünk arra, hogy egyetérthessünk azokban a kérdésekben, amelyben mint a haza állampolgárai egymáshoz közel kerülünk.*<sup>14</sup> Azt, hogy itt miféle egyetértésről beszél az állam képviselője, csak azok tudják, akik egy ilyen társadalomban éltek. Nem is beszélve arról, hogy miféle *figyelmességet* jelentett az államhatalom képviselőinek a jelenléte egy egyházi rendezvényen. Akik a korabeli rendszer valóságos működéséről akarnak fogalmat alkotni, s ezt pusztán a korabeli hivatalos kiadványok és megnyilatkozások alapján próbálják elérni, mélységesen hamis képet alkotnak maguknak.

### Könyvszemle

Az alábbiakban egyetlen idézettel szemléltetem ennek a rovatnak a szellemiségét. Az egyházi vonatkozású, teológiai témájú, magyar és főként angol nyelvű publikációk mellett, melyekre most csak egyszerűen hivatkozhatunk, nagyon fontosak azok az ismertetőik, amelyek kultúránk tágabb területeinek kiadványairól tájékoztatták a *Keresztény Magvető* olvasóit. Ezek egyik része világi folyóiratokban közölt írárok újraközlése, amint ezt a kiválasztott szemelvény is jelzi:

„Az 1974. évi Korunk évkönyvben Dankanits Ádám *Ismeretterjesztő közírá-sunk forrásvidékén* címen részletesen ismerteti a Berde Áron szerkesztésében 1846 júliusától 1848 novemberéig Kolozsvárt megjelent *Természetbarát* című hetilapot, az első hazai magyar nyelvű ismeretterjesztő folyóiratot. A lap indításakor Berde Áron a kolozsvári unitárius kollégium fizika- és vegytanára, [aki] 1872-ben a kolozsvári egyetem első rektora lett. Arra is hivatkozik a szerző, hogy a *Természetbarát*tal egy időben a Bölöni Farkas Sándor kezdeményezésére már 1834-ben indult Vasárnapi Újságban, Brassai Sámuel lapjában, az első hazai magyar néplapban is folyt tudományszerűsítés.

»Bölöni és társai (Brassai, Berde, Kővári [László], hogy csak a már említet-teket nevezzük meg) – úgymond – demokratikusabb művelődési értékorientáci-

<sup>14</sup> KerMagv, 1972, 99. Kiemelés tőlem – M. D.

ót hoznak magukkal, amelyben a népiskolázás, a népkönyvtár, a néplap mellett méltó helyet foglal el a tudományos és műszaki kultúra.»<sup>15</sup>

Megjegyzem, hogy az 1973-as *Magvető* összevont 3–4. száma 1974-ben jelent meg. Ez egyrészt a nyomda évszámjelzésével igazolható, másrészt pedig azaz, hogy a most tárgyalt, 1973-as összevont szám könyvszemléje az Utunk 1974. évi évkönyvét is ismerteti. Az az érdekessége ennek az ismertetésnek, hogy megemlíti: az évkönyv „ötvenöt hazai magyar és román író emlékezését közli szülőföldjéről”. Közülük – anélkül, hogy kijelentené, hogy csak az unitárius szerzőket sorolja fel – nyolc személy nevét adja meg, írásuk címével együtt. A következő személyekről van szó: Farkas Árpád, Kormos Gyula, Kriza János, Létay Lajos, Mikó Imre, Szabédi László, Szabó Gyula, Szentiváni Mihály.

Végül az állami cenzúra utolsó esztendejében, 1989-ben megjelent *Magvető*-számokról kell néhány pontosító megjegyzést tenni. A kolofonokban közölt korábbi és későbbi információk alapján megállapítható, hogy az 1989-es füzetek közül csak az *első* jelent meg a jelzett esztendőben. A következő három szám – bár a megjelenés évszámaként ezekben is 1989 szerepel – később, vélhetőleg 1990-ben került ki a nyomdából. Erre utal az, hogy a borító belső oldalán a *Kolozsvár-Napoca/Cluj-Napoca* helyett a második füzettől *Kolozsvár* áll, a Püspöki Hivatal postai címében a *Lenin út 9.* szám helyett a fordulat utáni új utcánév, a *December 22 út* olvasható, és: a füzeteket záró, *Előfizetőink figyelmébe* című tájékoztatásban a *szocialista országok* helyett a *kelet-európai országok* megnevezés szerepel. Ezek a különbségek kellőképpen igazolják fenti megállapításunk helyességét.

Ezek alapján – tehát a világosan kikövetkeztethető tények ismeretében – elgondolkodtató az, hogy a *Keresztény Magvető* 1990-ben nyomdafestéket látott, de 1989-es keltezésű három utolsó füzetében nincs szó a decemberi eseményekről. Vajon egyfajta öncenzúráról van itt szó, amely 1989 előtt a hivatalos cenzúra mellett nemcsak a világi, hanem az egyházi sajtót is meghatározta? Azt hiszem, hogy ez esetben nem ilyenfajta óvatosságról, hanem inkább formai szakszerűségről kell beszélnünk. Ugyanis a keltezés szerint a decemberi események *előtt* ’kiadott’ sajtóban nem lehetett a szóban forgó eseményekről beszélni. Az évszámhoz való ragaszkodás tehát kétszeresen „átírta” a valóságot. A lapszámok folytonossága kedvéért nem jelölte a megjelenés valóságos idejét. S mivel egy korábbi időt tüntetett fel, le kellett mondania a megtörtént eseményekről való beszámolásról.

<sup>15</sup> KerMagv, 1973, 267.

Cseke Péter

---

## ***Az Erdélyi Fiatalok unitárius munkatársai***

**A 110 éve született Balázs Ferenc és a 100 éve született Mikó Imre emlékének**

1. A Trianon utáni első évtized végére teljesen nyilvánvalóvá vált, hogy a romániai magyarság önerejéből nem tud változtatni kisebbségi helyzetén, sorsa jobbra fordításához pedig külső segítségre aligha számíthat. Az anyagi és erkölcsi romlást – amit a világgazdasági válság aztán ugyancsak felgyorsított – nem lehetett kizárólag külső okokkal magyarázni, csupán a főhatalom-változás számlájára írni. Az előzmények ugyanis mélyen benne gyökereztek az első világháború előtti évtizedek budapesti „Erdély-politikájában”. Ady, Benedek Elek, Kós Károly sorozatos vészjelzései – mint tudjuk – hatástalanoknak bizonyultak. Az országveszejtés után a nemzeti megmaradás egyedüli lehetőségét a belső megújulás kínálta. Ady, Móricz, Szabó Dezső küzdelmei azt tudatosították, hogy ennek akkor is be kellett volna következnie a magyarság életében, ha Trianon nem kényszerítette ki.

A mérvadó, emblematicus erdélyi személyiségek rendre felismerik: kisebbségi társadalmunk csak úgy őrizheti meg életképességét, ha átértékeli történelmi múltját, megváltoztatja gondolkodásmódját és életfelfogását, felméri erőtartálékait, kiépíti és hatékonyan működteti a kisebbségi létszükségletekkel számoló intézményeket. Vagyis korszerű szemléleti alapon teremti újjá, teszi tartalmassá a maga életkereteit. Kós Károly, Makkai Sándor, Kuncz Aladár, Krenner Miklós (Spectator), Jakabffy Elemér, Szentimrei Jenő és társaik felfogása ösztönzőleg hatott a két világháború között eszmélkedő értelmiségi nemzedékekre is. Mivel-hogy nem bíztak sem a határrevízióban, sem a romániai és a nemzetközi fórumokon folytatott sérelmi politika jogorvoslásaiban – a belső revízió primátusát hirdették; azt tartották szem előtt, hogy ez a társadalom önszemléletében és önszerveződésében minél előbb igazodjék a kisebbségi helyzetből fakadó létkövetelményekhez.

Bármennyire öröndetes jelenség volt is 1929/1930 táján a magyar hallgatók tömeges jelentkezése a kolozsvári egyetemen, a román nyelven megszerezhető szaktudományos képzés önmagában nem tette lehetővé az értelmiségi utánpótlás biztosítását. Ezt ismerte fel idejekorán a szegedi egyetemről 1928 nyarán hazatérő Jancsó Béla orvostanhallgató, aki már 1922/1923 fordulóján előkészítője

volt – Balázs Ferencsel – a Tizenegyek néven ismert első erdélyi írónemzedék együttes fellépésének, és aki szegedi tanulmányévei alatt újjászervezte és eredményesen működtette az erdélyi diákok Bethlen Gábor Körét. Amerikából küldött leveleinek tanúsága szerint Tamási Áron jó ideig arra biztatta Jancsót, hogy indítson irodalmi lapot nemzedékük számára. Az *Erdélyi Helikon* megjelenése után azonban erre már nem volt szükség. Minthogy fogorvosi diplomájának a megszerzéséig évekig egyetemi hallgató volt maga is, és biztos anyagi háttérrel rendelkezett ahhoz, hogy vezető szerepet vállalhasson az ifjúsági közéletben – 1929 nyarán hozzálátott az erdélyi értelmiségnevelés kolozsvári műhelyének a megteremtéséhez, és 1930 januárjában László Dezsővel elindítja az Erdélyi Fiatalok (a továbbiakban: EF) mozgalmát, illetve annak tíz és fél éven át megjelenő lapját, ugyancsak *Erdélyi Fiatalok* címen. Szoros együttműködésben a Bethlen Gábor Körből kinövő, Buday György vezette Szegedi Fiatalok tanyakutató és tanyasegítő mozgalmával, a Fábíán Dániel és József Attila eszmei irányítása idején szervezetileg is megújult – erdélyi, délvidéki, felvidéki értelmiségi fiatalokat tömörítő – budapesti Bartha Miklós Társasággal, a Balogh Edgár által szervezett felvidéki Sarlós mozgalommal, illetve a bukaresti magyar diákegyesülettel, a Koós Ferenc Kör Diákszaksztyálával.

2. Jancsó Béla kínosan vigyázott arra, hogy a *működő* ifjúsági egyesületek *választott vezetőit* vonja be az EF törzsgárdájába. Attól fogva, hogy 1929 nyarán László Dezsőnek kifejtette elgondolásait – „az új magyar ideológia és egy szociálisabb öntudatú belső demokrácia ifjúsági kialakítására kellene egy lapot csinálnunk”, miként azt egy Balogh Edgárnak Pozsonyba küldött levelében olvashatjuk<sup>1</sup> –, mindent ketten beszéltek meg és készítettek elő. Maga Jancsó a Székelyek Kolozsvári Társasága Ifjúsági Bizottságának (később Főiskolás Tagozatának) volt az elnöke 1929 és 1932 között, László Dezső az Erdélyi Református Egyházkerület ifjúsági utazótitkáráként irányította az IKE munkáját (1927–1933). A felekezet feletti alapon szervezett SZKT ifjúsági egyesületének vezetőségét még Bíró Sándor és László Ferenc képviselte az EF törzsgárdájában. Demeter Jánost a katolikus egyesület szociális főtitkáráként vonta be Jancsó. László József az IKE egyetemi hallgatói csoportját vezette. Balázs Ferenc és Mikó Imre az unitárius ifjúsági egyesület vezetőségi tagjaként került az alapítók közé. Péterffy Jenő joghallgató az egyetemi egyesületet kezdeményező bizottság (később Bolyai Kör) elnöke volt 1929-ben.

<sup>1</sup> Jancsó Béla levele Balogh Edgárnak. Kolozsvár, 1930. febr. 23. In: *Erdélyi Fiatalok – dokumentumok, viták (1930–1940)*. I. h. 86–93.

A mozgalom és a lap minden ügyében a *tulajdonjoggal rendelkező* alapító beltagok (számuk 15 volt) gyűlése döntött, szótöbbséggel. Működésük alapelveit *szervezeti szabályzatban* rögzítették (1931. július 13-án),<sup>2</sup> ezt egészítette ki később az 1931. december 16-án kelt *politikamentességi határozat*, amelyre a későbbi viták során gyakran történik hivatkozás.<sup>3</sup> Kizárólag az alapító-főmunkatársak hatáskörébe tartozott – közéjük tartozott Balázs Ferenc és Mikó Imre is –: a) az új beltagok felvétele (a fiatalítás érdekében 1933-ban öt, tulajdonjog nélküli főmunkatársat vettek fel); b) a fegyelmi ügyek megtárgyalása, tagok kizárása (1932-ben dr. Péterffy Jenőt, 1933-ben Demeter Jánost zárták ki fegyelmi vétség miatt); c) az EF négytagú szerkesztőbizottságának, felelős szerkesztőjének és szerkesztőjének megválasztása; d) a lap munkatervének a jóváhagyása; e) az EF átalakításának előkészítése; f) az anyagi háttér biztosítása (támogatást senkitől sem fogadtak el: hazai és külföldi előfizetésekből próbálták biztosítani működésük feltételeit).

Az alapítói összejeveteleknek jól előkészített programjuk volt; ezek olykor többnapos munkaértekezletnek számítottak. A gyűléseken felváltva vezették a jegyzőkönyvet, a határozatokról írásban értesítették a távollevőket. A szemináriumok vezetését (elnököt, titkárt) felerészben a szerkesztőbizottságból, felerészben a munkaközösség tagjaiból választották. A tagok javaslatai alapján összeállított évi munkaprogramot az alapítók gyűlése hagyta jóvá. Az elnökök havonta tájékoztatták a szerkesztőbizottságot az elvégzett munkáról. A faluszemináriumban, a népművészeti szemináriumban évente falukutatói kérdőíveket dolgoztak ki, ezek alapján kutatási pályázatokat hirdettek meg, és az EF Falufüzetei sorozatban megjelentették az arra érdemesített munkákat. (Az első füzetnek – *A nép és az intelligencia*, 1931 – Gyallay-Pap Zsigmond volt a szerzője, a negyediknek – *Az erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés*, 1932 – Mikó Imre.) Rendszeresen pályaválasztási tanácsadókat adtak közre, és minden tanév elején háromnapos konferenciákat rendeztek az elsőéves hallgatóknak. A lap bel- és külmunkatársai száznál több előadást tartottak városokban és falvakban a kisebbségi társadalom égető kérdéseiről. A legtöbb helyre Balázs Ferencet, László Dezsőt, Jancsó Bélát, Mikó Imrét várták. Az 1932 tavaszán tartott marosvásárhelyi estről például ezt olvashatjuk: Balázs Ferenc „olyan érdekesen és megkapóan beszélt, hogy a közönség a legnagyobb lelkesedéssel és odaadással hallgatta. Rá-

<sup>2</sup> *Az Erdélyi Fiatalok szervezeti szabályzata*. In: *Erdélyi Fiatalok – dokumentumok, viták (1930–1940)*. I. h. 148–151.

<sup>3</sup> *Politikamentességi határozat*. In: *Erdélyi Fiatalok – dokumentumok, viták (1930–1940)*. I. h. 165–167.

mutatott arra, hogyan lehet és kell a falut nevelni, és a kicsi kezdetből kiindulva hogyan lehet az idők folyamán fokozatosan odafejlesztetni, hogy megkaphassuk a jövőnk alapját képező egészséges erdélyi falut.”<sup>4</sup> Nem véletlen tehát, hogy az ifjúsági parlamentnek szánt Vásárhelyi Találkozó előkészítése során úgy emlegették az EF-et, mint olyan közösségi alakzatot, amely önkörében is a kisebbségi társadalom *belső demokráciájának* a letéteményese volt.<sup>5</sup>

3. Balázs Ferenc, Gyallay-Pap Zsigmond, Mikó Imre „falumunkáját” ma is számon tartja a szak kutatás.<sup>6</sup> Mindhármuk kisebbségi társadalomkutató kötete referenciális alapmű az egyetemi oktatásban is, jelesül a BBTE média- és kommunikáció-tudományi szakirányának mesterképzőjén. De Balázs Ferenc nemcsak világtávlatú gondolkodású vidékfejlesztőként él utókorában, hanem az unitárius hit- és életfelfogás 20. századi értelmezőjeként is. Az utóbbi két évtizedben tartott megemlékezések arra is alkalmat nyújtottak, hogy unitarizmus-felfogását összegező testamentumára, a máig is csak kéziratban olvasható *Új ember vallására* irányítsuk a figyelmet.

A második világháború végén a Szovjetunióba hurcolt Mikó Imre a sztálinista korszakban, illetve a Ceaușescu-diktatúra megszilárdulását jelző második kulturális forradalom kezdetén volt egyházunk főgondnoka (1964–1968; 1975–1977). Magam egy humoródminti egyházi vizitáció alkalmával hallottam először emlegetni a nevét. Akkor még nem tudhattam, hogy a két világháború között az EF munkaközösségének tagjaként többször megfordult szülővidékemen. Személyesen a Kolozsvári Rádió *Egyetemi Élet* című műsorának riporttereként ismerkedhettem meg vele 1967-ben. Az egyetemi könyvesbolt pultja mögött állt, ha jól emlékszem, barna köpenyben. A vevők kiszolgálása közti szünetekben – nyári hónapokban különben sem tolongtak a vásárlók – lábon állva írta földije, az Amerikát járt közszekely, Bölöni Farkas Sándor életregényét, *A bércre esett fát*.

Kevesen tudják manapság, hogy Gyallay-Pap Zsigmond (1909–1975) – Mikó Imréhez hasonlatosan – 1935-ben jogtudományi doktori oklevelet szerzett, sőt, elvégezte az unitárius teológiai akadémiát is. Mikó is próbálkozott a teológiával, de „kapcsolatuk” nem bizonyult tartósnak. Más okai voltak ennek,

<sup>4</sup> Az Erdélyi Fiatalok marosvásárhelyi szereplése. EF 1932. 5. 100.

<sup>5</sup> Tamási Áron: *Cselekvő erdélyi ifjúság*. In *Tiszta beszéd*. Kriterion, Bukarest, 1981. 300–320.

<sup>6</sup> Lásd: Cseke Péter: *A magyar szociográfia erdélyi műhelyei*. Magyar Napló Kiadó, Budapest, 2008.

mint az Unitárius Gimnáziumban végzett Szabédi László esetében, aki 1925 és 1927 között Strasbourgan, 1927 és 1929 között pedig – bölcsészeti tanulmányai mellett – Kolozsvárt folytatott teológiai stúdiumokat.<sup>7</sup> Jogszigorlóként Mikó 1932-ben az Országos Magyar Párt parlamenti csoportjának irodájában vállalt állást, *A székely közületi kulturális önkormányzat* című doktori értekezésének megvédése (1934) után pedig a történelmi egyházak ösztöndíjtanácsának kedvező döntése alapján két tanéven át Párizsban tanulmányozhatta a nemzetközi jogot és a kisebbségi jogvédelmet. Gyallayt falukutatójai ösztönözték arra – az EF faluszemináriumának a vezetőségi tagja volt –, hogy az ésszerű gazdálkodás módszereivel ismerkedjék Dániában. Tapasztalatairól a *Magyar Nép* című nagy példányszámú képes hetilapban számolt be, melyet édesapja, az unitárius egyházban számottevő munkásságot kifejtő Gyallay Domokos szerkesztett.<sup>8</sup> A második világháborút követően élt Helsinkiben, Stockholmban, 1957-től az Amerikai Egyesült Államokban. A *Svédországi Magyar Szó* szerkesztője és kiadója (1948–1951), a párizsi *Erdélyi Szemle* szerkesztője (1953–1955), a Szabad Európa Rádió hírszerkesztője, a New York-i magyar osztály vezetője volt. (Mindezt 1985-ben tudtam meg, első házkutatásunk hajnali óráin, amikor a dolgozószobámban az EF-dokumentumok között turkáló Ungvári József szekus ezredes megtalált néhány harmincas évek elején kelt Gyallay-levelet, és miután a lefoglalandó iratanyag-kötegre dobta azokat, kérdőre vont: milyen kapcsolatban is álltam a kommunista rendszer ellen lobbizó amerikai politikussal? Gyallay-Pap Zsigmond az idő tájt már tíz éve halott volt...)

Balázs Ferencről és Mikó Imréről monográfia jelent meg,<sup>9</sup> az EF holdudvarához tartozó unitárius munkatársak többsége azonban „történelmi háttérfényben” maradt. Balázs Ferenc jelentőségére elsőként Mikó Imre hívta fel – a már hetven felé járó – nemzedékem figyelmét a *Bejárom a kerek világot* élén megjelent nagy ívű tanulmányában.<sup>10</sup> Ezt követően ő kezdeményezte s alapozta meg az 1983-ban napvilágot látott Kriterion-monográfiát. A halálos kór azonban már

<sup>7</sup> Cseke Péter: *Szabédi unitarizmus*. In: *Metaforától az élet felé*. Kriterion, Bukarest–Kolozsvár, 1997. 66–78.

<sup>8</sup> Gyallay Domokos (1880–1970): a Dávid Ferenc Egylet főtitkára (1919–1923), a Kolozsvári Unitárius Kollégium tanára (1920–1927), az *Unitárius Közlöny* szerkesztője (1922–1927), az Unitárius Irodalmi Társaság tagja.

<sup>9</sup> Mikó Imre – Kicsi Antal – Horváth Sz. István: *Balázs Ferenc*. Monográfia. Kriterion, Bukarest, 1983; Balázs Sándor: *Mikó Imre*. Élet- és pályakép. Polis, Kolozsvár, 2003.

<sup>10</sup> Balázs Ferenc: *Bejárom a kerek világot* (1923–1928). A bevezető tanulmányt írta és a jegyzeteket összeállította Mikó Imre. Kriterion, Bukarest, 1975.

nem hagyott időt számára, hogy személyes élményeit mozgósítva és a „22 év” tanulságait megvonva felerősítse a mészköi évek mához (is) szóló üzenetét.<sup>11</sup>

A száz éve – 1911. március 27-én – született Mikó Imre az EF indulásakor még nem volt húszéves, de már az unitárius ifjúsági önszerveződés egyik vezéregyéniségének számított. A *másik* természetesen a világkörüli utazásáról hazatért Balázs Ferenc volt, akit úgy köszöntött a középiskolás Mikó az *Unitárius Közlöny* hasábjain, mint eszményképét. Felekezeti hovatartozásától és világnézeti szemléletétől függetlenül Mikó egyébként is mindenkit becsült, akikkel a kisebbségi gondok legyűrésében együtt lehetett gondolkozni és főként dolgozni. Az előtte járókra éppúgy odafigyelt – Balázs Ferenc az első kisebbségi írónemzedékhez tartozott, a nála tíz évvel fiatalabb Mikó a másodikhoz –, mint a nyomába lépőkre.

Alighanem *Balázs Ferenc útítársa* című (az Amerikában szerzett gazdasági ismertekkel „prófétáló” – harminc évvel ezelőtt elhunyt – Lőrinczi László kadácsi/ürmösi lelkészről, szövetkezet-szervezőről, mezőgazdasági szakíróról szóló írásomnak<sup>12</sup> köszönhetem, hogy Mikó utolsó rádiós beszélgetésében engem is az utána jövők sorában emlegetett. Egy évtized múltán törleszthettem valamelyest a rám testált nemzedéki kötelességből, amikor az *Erdélyi Fiatalok – dokumentumok, viták (1930–1940)* című kötet anyagát sajtó alá rendeztem.<sup>13</sup>

Balázs Ferenc születésének hetvenedik évfordulóján jártam először Mészkön. Örömmel tapasztaltam, hogy az a nemzedék, amelyik az ő mészköi életidejében eszmélt a világra, milyen nagy szeretettel őrzi az emlékét. Annak már kevésbé, hogy miként küszködik az „apostoli, a profetikus személyiség” hiányával. „Ha nem viszi el olyan fiatalon a tüdőbaj – sóhajtozott Kereki Mártonné Kardos Erzsébet –, még miniszter is lehetett volna belőle. Olyan nagy demokratikus emberünk volt ő nekünk.” Ma már tudjuk, hogy az 1929–1933-as gazdasági világválság idején tönkre ment erdélyi falvak jószerint az ő kisebbségi társadalomépítő elgondolásai alapján álltak talpra a harmincas évek második felében. A gazdasági-szellemi gyarapodás számottevőbb is lehetett volna, ha nem tör ki a második világháború. A szellem hatalmának a piederstálra emelését véltem fel-

<sup>11</sup> Lásd: Mikó Imre: *Huszonkét év. Az erdélyi magyarság politikai története 1918. december 1-től 1940. augusztus 30-ig.* Studium, Budapest, 1941. A kötet reprint kiadása Bernben látott napvilágot 1987-ben az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem égisze alatt, Szöllősy Árpád bevezetőjével.

<sup>12</sup> Cseke Péter: *Balázs Ferenc útítársa.* In: *Víznyugattól vízkeletig.* Kriterion, Bukarest, 1976. 42–63.

<sup>13</sup> Cseke Péter – László Ferenc (szerk.): *Erdélyi Fiatalok – dokumentumok, viták (1930–1940).* Kriterion, Bukarest, 1986/1990.

fedezni abban, ahogy a népi képzelet miniszteri tárcát nyújtott utókorában Balázs Ferencnek. Nem politikai értelemben, persze. A latin eredetű miniszter szavunk a mészköiek tudatában is a közjó szolgálatát jelentette.

Mészköi látogatásom élményét először a falusiak hetilapjának olvasóival osztottam meg, a *Falvak Dolgozó Népe*nek pedig Lőrinczi László (akkori) ürmösi lelkész is munkatársa volt. Így hát ismerősként fogadott, különösen, hogy a *Baromfiudvar* című rovatából „felröppent” kötetét is népszerűsítettem. Balázs Ferenc említésére még inkább bizalmába fogadott. Ilyesmikbe is beavatott: „A püspökség félt Feritől, biztonsági emberei révén állandóan jelentések futottak be »hadmozdulatairól«...”<sup>14</sup> Holott ő valójában nem akart sem teológiai tanár, sem püspök lenni. Világtávlatú gondolkodásával és a mindennapi aprómunka vállalásával igyekezett maradandót alkotni. Amikor befejezetlenül maradt kéziratának, az *Új ember vallása* sorsáról érdeklődtem, azt mondta: Erdő János (1972-től egyházunk főjegyzője, 1994 és 1996 között 29. püspöke) bizonyára tudja, hogy a kézirat hol lappang. Ő az, aki „a központban” a Balázs Ferenc-vonalat képviseli. A meleg beajánlás ellenére Erdő eléggé bizalmatlanul fogadott. Amin ma sem csodálkozom. A magyar forradalom vérbe fojtása utáni romániai megtorlások egyik áldozataként 1959-ben húsz évre ítélték. Hat év múltán, 1965-ben szabaddult. Amikor már püspökként kerestem fel, az egyházi levéltárban találtam rá. Beavatott ugyan a kézirat lappangásának történetébe – Rezi Elek teológiai tanár 1997-ben a nyilvánosság előtt bővebben kifejtette ezt<sup>15</sup> –, de Balázs Ferenc teológiai művének időszerűségéről nem nyilatkozott.

4. Aki „unitárius szemmel” olvassa újra a folyóirat tíz és fél évfolyamát, az örömmel fedezheti fel, hogy a fentebb említett személyiségek mellett későbbi egyházi méltóságok – teológiai tanárok, főjegyzők, püspökök –, lelkészek és lelkész-esperesek, tudós tanárok, írók, szerkesztők, orvosok, ügyvédek, zenepedagógusok, kántor-tanítók, gazdalegények is feltűnnek. Olyan nevekkal találkozhatunk, mint az időközben püspökké választott Boros György, Erdő János, Ferencz József, Kiss Elek, Kovács Lajos, Szent-Iványi Sándor; továbbá: Kelemen Lajos történész-levéltáros, Szabó Sámuel helytörténész, a *Kévekötés* szerkesztője; Bözödi György, Dobai István, Szabédi (akkor még Székely) László az írók közül; Delly-Szabó Géza, Péterfi Gyula a zenepedagógusok közül; a ma is emlegetett lelkészek sorából ott találjuk Bede Emilt, Lőrinczi Lászlót, Lőrinczi Mihályt,

<sup>14</sup> Lásd a 7. jegyzet útbaigazítását.

<sup>15</sup> Rezi Elek: *Balázs Ferenc teológiája*. In: Dáné Tibor Kálmán (szerk.): *Balázs Ferenc emlékkönyv*. EMKE, Kolozsvár, 1997.

Rázmán Mórt, Ürmösi Károlyt; földimtől, Cseke Péter orvostanhallgatótól – a későbbi híres kolozsvári belgyógyász-főorvostól – nem egy jegyzetet, beszámolókat olvashattam; a bágyi származású kolozsvári ügyvédről (1910–1944?), Baczó Gáborról az EF-kötet szerkesztése idején tudtam meg, hogy a faluszeminárium vezetőségi tagjaként 1931 nyarán ő irányította az udvarhelyi csoport felméréseit; Pálffy Ákos homoródszentpáli kántor-tanítót gyermekkoromból ismertem; Mikó Imre az 1931. április 16-án tartott oklándi EF-rendezvényen fedezte fel Fekete Domokos parasztköltőt (1907–1973), ő vonta be az EF munkatársai közé; emléket a *Falvak Népe*nél helyembe lépő – ugyancsak oklándi – Máthé Dénes (2000-től egyházunk főgondnoka) örököltette meg a nagy múltú hetilap (1932–1933; 1945–1992) utolsó évfolyamában.<sup>16</sup>

A *népőiskola jelentősége népünk életében* című 1934-es Erdő-tanulmányból érttettem meg, hogy Lőrinczi László miért tekintette őt „a Balázs Ferenc-vonal” folytatójának.<sup>17</sup> A dán, a svéd, az angol, a német, az osztrák, a cseh, a magyar tapasztalatok alapján az akkor huszonegy éves teológiai hallgató erre a következtetésre jut: „Ne várjunk mindent az államtól vagy az illetékes hatóságoktól.” Egy másik írásában ezt a cselekvési programot ajánlja a széthúzások után új utakon elindult erdélyi magyar főiskolás ifúságnak: „próbáljunk egyszer mi önmagunkon segíteni, hogy aztán tudjunk másokon is segíteni”. Megtudjuk, hogy információs irodát állítottak fel a Székelyek Kolozsvári Társaságának helyiségében (Calea Victoriei nr. 11.), amely elhelyezkedési és diáksegélyezési kérdésekkel is kíván foglalkozni.<sup>18</sup> Fél esztendő múlva pedig így pontosít: „Könyörödomány helyett munkaalkalmat akarunk nyújtani az arra érdemes és rászoruló magyar diákoknak. [...] De nem akarjuk eltörölni a pénzsegélyezést sem.”<sup>19</sup>

Erdő akkor már az SzKT Főiskolás Szakosztályának élén állt, ugyanazt a szerepet igyekezett betölteni a korabeli ifúsági közéletben, mint Jancsó Béla 1929 és 1932 között. Elnökké választása után, 1934-ben így üti le az alaphangot: „A generációs törekvések, ideológiai építések helyét a főiskolás életben a hivatásos építőmunka gondolata foglalta el. Az ifúság nemcsak ideológiát akar építeni légtüres térbe, hanem készülni akar hivatásos munkájának betöltésére. Észrevette azt, hogy az ő helye népünk lelki, gazdasági és társadalmi irányításánál van. Tehát hivatása van. Őrhelyt tölt be. [...] Az SzKTFSz új utakon indult és akar ha-

<sup>16</sup> Máthé Dénes: *Fekete Domokos (1907–1973)*. Falvak Népe, 1992. 3.

<sup>17</sup> Erdő János: *A népőiskola jelentősége népünk életében*. EF 1934. IV. 122–128.

<sup>18</sup> Uő: *A Székely Társaság Főiskolás Szakosztálya és az eljövendő főiskolás élet*. EF 1934. II. 71–72.

<sup>19</sup> Uő: *A Székely Társaság Főiskolás Szakosztálya*. EF 1934. IV. 134–135.

ladni. A hivatásos építőmunkára akarja nevelni és szoktatni a főiskolás ifjúságot. S hogy ez valóság is legyen, az az erdélyi magyar főiskolásoktól függ. S különösen azoktól, akik most lépnek be a főiskolai életbe. Fogjunk kezét az új jövőendő megteremtése érdekében. S talán akkor megoldódnak mindazon problémák, amelyeknek izzó kohójában ég ma az erdélyi magyarság.”<sup>20</sup> Fogalmazásából egyértelműen kiderül, hogy voltaképpen Jancsó 1929-es programját igyekezett tovább vinni a megváltozott körülmények között. Pontosabban: a gazdasági világválság idején felszínre tört világnézeti és felekezeti harcok elcsitulása után. Amikor már egyre pregnansabban megmutatkoznak a nemzedékváltás jelei.

Az EF megmaradt törzsgárdája 1934-ben hozzálát a romániai magyarság létkérdéseinek módszeres vizsgálatához, egy céltudatos kisebbségi életstratégia – ők modus vivendinek nevezték – kidolgozásához. Attól kezdve a nyomukba lépőkre hárult a diákelet megszervezése, az ifjúsági egyesületek működtetése. Mikó Imre vallomásaiból is tudjuk, hogy az unitárius teológusok az előttük járók közül elsősorban Balázs Ferencre figyeltek. Aki akkoriban kezdte közreadni *A rög alatt* fejezeit.<sup>21</sup> Még nem sikerült tisztáznunk, hogy a gyalogosan Mészköre zarándokló főiskolai és egyetemi hallgatók csapatában ott volt-e Erdő János. De problémaérzékenysége és felelősségtudata világosan mutatja, hogy mélyen megérintette a Balázs Ferenc által Erdélyben meghonosított népfőiskolai gondolat, a szerves vidékfejlesztés mindennapi gyakorlatában újjászülető szövetkezeti mozgalom, amelynek gazdasági és társadalomépítő célkitűzései globalizálódó világunkban sem veszítették el időszerűségüket. A Jancsó Bélának írt mészközi és tordai levelek tanúsága szerint Balázs Ferenc sem volt közömbös az unitárius teológus érdeklődése. Kritikai megjegyzéseinek is hangot adott a népfőiskolák jelentőségéről érkező EF-munkatárs „bosszantó” pontatlanságai miatt.<sup>22</sup> Amelyekért már csak azért is „hálás” lehet az utókor, mert ezek a levelekben nemcsak Balázs Ferenc – 1934 végétől folyamatosan romló – egészségi állapotáról talá-

<sup>20</sup> Lásd a 18. jegyzetet.

<sup>21</sup> Lásd: Balázs Ferenc: *Kis társadalmak önellátása*. EF 1932. 5. 67–73.; uő: *A Hurkajuki Társaság utat mutat*. EF 1933. II. negyed 41–46.; uő: *Népuralom vagy párturalom?* Részlet egy készülő könyvből. EF 1934. II. negyed 52–61.; uő: *Isten völgye*. Részlet a szerző *A rög alatt* című, közelebbről megjelenő könyvéből, mely falumunkája történetét, tapasztalatait foglalja össze. EF 1935. IV. negyed 111–116.; uő: *Kapitalizmus és szocializmus*. EF 1936. I. 6–14. Alatta olvasható *A rög alatt* megjelenésének híre. Balázs Ferenc új könyve „a népért való jóakarát és a nép drámai küzdelmét” mutatja be – olvasható az ajánlásban.

<sup>22</sup> „Erdő J. cikke történeti része sok tévedést tartalmaz a dán mozgalommal kapcsolatban. Ez nagy baj, mert a történeti adatok hitelessége a legelső.” (Balázs Ferenc levelezőlapja Jancsó Bélának. Mészkö, 1934. dec. 29. Cseke Péter tulajdonában)

lunk utalásokat; *A rög alatt*, a *Zöld árvíz*, az *Új ember vallása* geneziséről is tanúskodnak. Az 1937. március 23-án kelt mészköi levelében olvashatjuk: „Borítsunk fátylat *A rög alatt* rögös idejére. Láttam, mehet irattárba. Az *Új ember vallásából* már vagy 150 nyomtatott oldalra való készen áll, még egy ennyi lesz. Még mindig jó kedvvel írom.”<sup>23</sup>

Hogy mit tartalmaz az *Új ember vallása*, arra csak *A rög alatt*ban kifejtett eszmerendszere alapján következtethettem. Az 1997-es Balázs Ferenc-megemlékezések előkészítése rendjén az Erdő Jánost követő Szabó Árpád püspök úr már érkezettnek látta az időt ahhoz, hogy a nagyobb nyilvánosság előtt is szó essék az *Új ember vallásáról*. Helyettesére bízta a mű bemutatását és értelmezését.<sup>24</sup> Rezi Elek a felfedezések varázsával és revelációjával beszélt Balázs Ferenc teológijáról.

5. A folyóiratból, illetve a mozgalomról közreadott dokumentumokból egyértelműen kiderül, hogy az EF köréből elsődlegesen Mikó Imre foglalkozott a kolozsvári román egyetemen tanuló magyar hallgatók önálló diákszervezetének problémáival. Mikó jól tudott románul, és jól eligazodott mind a magyar, mind a román jogrendszerben. Nem véletlen, hogy joghallgató társainak ő fordította magyarra – miként azt monográfiusa kimutatja – az egyetemi jegyzeteket.<sup>25</sup> E tapasztalati tőke is arra predesztinálta az EF legfiatalabb alapító-főmunkatársát, a kisebbségjogi szeminárium vezetőjét, hogy élére álljon az ifjúságjogi kisebbségi küzdelmeknek. Tehát amikor ő a mai KMDSZ elődjének a létjogáért küzdött, akkor német, ukrán, szerb stb. nemzedéktársai érdekérvényesítését is felvállalta. Neki köszönhetően az EF nemcsak a Dimitrie Gusti monografikus szociológiai iskolájával tartotta a kapcsolatot, hanem az erdélyi szászokkal, partiumi svábokkal, bánsági szerbekkel, máramarosi ukránokkal is. A kisebbségjogban magának szakmai elismerést szerző Mikó Imre ugyanakkor mindvégig felvállalta az unitárius érték- és érdekvédelmet. Kezdetben a harmincas évek elejének tájékoztató periódusában, majd a második világháborút követő évtizedek ideológiai irányvesztettségében/kiszolgáltatottságában.

Az EF szerkesztősége mindenik felekezet ifjúsági munkáját számon tartotta. Az Egyesületi Élet rovatban rendszeresen olvashatunk a Dávid Ferenc Egylet If-

<sup>23</sup> Balázs Ferenc levele Jancsó Bélának. Mészkö, 1937. március. 23. Cseke Péter tulajdonában.

<sup>24</sup> Rezi Elek: *i. m.*

<sup>25</sup> Lásd Balázs Sándor: *Mikó Imre. Élet- és pályakép*. Polis Könyvkiadó, Kolozsvár, 2003. 55–67.; 238–255.

júsági Körének (DFEIK) munkájáról, az unitárius egyetemi hallgatók és teológusok 1931. november 5-én megalakult csoportjának működéséről, az unitárius teológia önképző köréről, a nyári ifjúsági konferenciákról is.

A DFEIK első három évtizedét Mikó Imre tekintette át az első lapszámban. „A Szent-Iványi Sándor által három évvel ezelőtt átszervezett unitárius ifjúsági egyesület életében történelmi nevezetességű volt az elmúlt esztendő – írta 1930 januárjában. – [1929] augusztus hó folyamán gyűlt össze a dicsőszentmártoni konferencia, melyen kiépült az egyház alkotmányának megfelelően a DFEIK egyházközi egyesületekké, egyházköri alszervezetekké, és megalakult a mindezeket magába foglaló egyetemes szervezet. Az év másik eseménye a dévai Dávid Ferenc-ünnepség volt. Dávid Ferenc mártír-halálának 350 éves évfordulója alkalmából az egész világ unitárius ifjúsága megmozdult, hogy az impériumváltáskor a szétrombolt emléktáblát, mely a dévai várban a lánglelkű apostol celláját jelezte, helyreállítsák. Az angol, amerikai és erdélyi unitárius ifjúság közadakozásból véste márványba Dávid Ferenc kőnél és aranynál maradandóbb nevét [...]. Úgy érezzük, hogy a vallásszabadság – kétségtelenül transzszilván – gondolatán át fonódik egybe az unitárius ifjúság a szabadelvű, tengereken inneni és tengeren túli külföld életébe, s így emelkedik az erdélyi gondolat a civilizált Nyugaton is kultúrtényezővé.”<sup>26</sup> A magas gondolati hangfekvésben készült tömör cikk szerzője végül bejelenti, hogy Balázs Ferenc szerkesztésében rövidesen megjelenik az unitárius ifjúság folyóirata, a *Kévekötés*. Azt is megtudjuk, hogy a DFEIK-nek számos katolikus, református, evangélikus és zsidó tagja is van.

A DFEIK Egyetemes Szervezetének alelnöke, ifj. Ürmösi Károly 1932 nyarán már gazdag tevékenységről számolhatott be. A falukutatás mellett foglalkoztak a tanonckérdéssel, a bukaresti unitáriusok szellemi gondozásával. Ennek érdekében alapot létesítettek egy bukaresti ifjúsági titkári, illetve segédlelkéshi állás létrehozására. A külföldi ifjúsági mozgalmakkal való kapcsolat elmélyítése céljából külügyi-főtitkári állást létesítettek, felvették a kapcsolatot a Leydeni International Bureau-val.<sup>27</sup>

Cseke Péter orvostanhallgató beszámolójából arról értesülünk, hogy az 1931. augusztus 20. és 24. között Nyárádszentlászlón megtartott ifjúsági konferencia alapvető kérdése ez volt: miként lehetne a falu szolgálatába állítani a tudományt? A magyarországi, csehszlovákiai, angliai, németországi és amerikai unitárius és szabadelvű mozgalmakat dr. Borbély András, ifj. Ferencz József, Fikker

<sup>26</sup> M. I. [Mikó Imre]: *A Dávid Ferenc Egylet Ifjúsági Köre*. EF 1931. 1. 15.

<sup>27</sup> Ifj. Ürmösi Károly: *A Dávid Ferenc Egylet Ifjúsági Körei Egyetemes Szervezetének az 1931–32. munkaévben lefolytatott tevékenysége*. EF 1932. 5. 98.

János, ifj. Kovács Lajos és Lőrinczy Géza ismertette. Gyallay-Pap Zsigmond a nép és az intelligencia problémáit vetette fel: a magyarság mentsvára a falusi nép, ez kell a társadalmi törekvések középpontja legyen; a kultúrának fajinak, jellegzetesnek, sajátosnak kell lennie, hogy a néplélekhez férközhessen. Ifj. Ferencz József, Mikó Imre, ifj. Ürmösi Károly ankétjának végkicsengése: lelki nevelői erejénél fogva a vallás „egy szociálisabb jövő előharcosa lehet”.<sup>28</sup>

A következő évben Homoródkarácsonyfalva volt a nyári konferencia színhelye, augusztus 12. és 16. között. Kovács Domokos feljegyzése szerint a nyitó előadást Dobai István vargasi lelkész, a *Tizenegyek* antológiájának költője (1899–1938) tartotta. Miután felvázolta a kisebbségi magyar társadalom szerkezetét, a kultúra és az egyház szerepéről beszélt (*Az unitarizmus feladata és jelentősége az erdélyi magyar társadalom lelki szolidaritásának kiépítésében*). Gondolatmenetét lelkész- és antológibeli társa, az 1923-as írónemzedéket felsorakoztató Balázs Ferenc fejlesztette tovább (*A faji kultúra jelentősége az egységes erdélyi magyar társadalom felé való törekvésben*). A kisgazdaságok korszerűsítésének szükségességére a székelykeresztúri unitárius téli gazdasági iskola igazgatója, dr. Nagy Endre hívta fel a figyelmet. A szövetkezeti kérdésről ifj. Fekete Domokos oklándi gazdálkodó beszélt. Mikó Imre a bukaresti unitáriusok helyzetét ismertette. Nemcsak elvi határozatokat hoztak – ekképp összegez a cikkíró –, hanem a gyakorlati lehetőségeket is számba vették.<sup>29</sup>

6. A lap rendszeresen ismerteti a Balázs Ferenc által elindított *Kévekötetést*.<sup>30</sup> Bede Emil unitárius teológiai hallgató kiemelten szól arról, hogy a szerkesztők felvállalják: a) „a falusi földművelő és a városi iparos és kereskedő ifjúság szellemi irányítását”, b) a lap foglalkozik a felvidéki fiatalok „regös” mozgalmával (Mikó Imre), c) a dániai népfőiskolákkal (Frederiksen Kriszti), d) valláserkölcsi kérdésekkel (részlet olvasható Szent-Iványi Sándor *Jézus emberarca* című frissen megjelent művéből). Ugyane lapszám *Egyesületi élet* rovatában azt olvassuk, hogy a DFEIK keretében 1931. november 5-én megalakult az egyetemi hallgatók csoportja. Elnöke: Mikó Imre. Ügyintéző: Gyallay-Pap Zsigmond joghallgató és Péterfi Gyula zeneakadémiai hallgató.<sup>31</sup> Vezetőségi tagok: Gyergyai Judit, Gálfalvi

<sup>28</sup> Cseke Péter: *Egyetemes unitárius ifjúsági konferencia*. EF 1931. 7. 139–140.

<sup>29</sup> Kovács Domokos: *Beszámoló a D. F. E. E. Sz. ötödik konferenciájáról*. (EF 1932. 6. 115–116.)

<sup>30</sup> Monografikus feldolgozását lásd: Gyerő Dávid: *Kévekötetők*. Az erdélyi unitárius ifjúsági mozgalom története. Országos Dávid Ferenc Ifjúsági Egylet – CHARTA Kiadó, Sep-sizentgyörgy, 2000.

<sup>31</sup> Bede Emil: *A „Kévekötés” januári száma*. EF, 1930. 2. 31.

József, Sükösd Pál, Cseke Péter, Kovács Lajos, Osváth Árpád, Csiky Andor. Céljuk az unitárius egyetemi hallgatók és teológusok összefogása.<sup>32</sup> Bede Emil a teológia ifjúsági önképzőkörét mutatja be. Tanulmányozzák a kereszténységet, a szocializmust, az újabb magyar irodalmat; szavaló- és szónoki versenyeket rendeznek.<sup>33</sup>

Az EF falukutató munkájának fogadtatását elemezve Mikó Imre ezt írja a *Kévekötés* 1931. évi októberi számában: „Vegyes érzelmekkel fogadták ezeket a diákokat falun. Sokfelé valami úri huncutságnak gondolták ezt a nagy érdeklődést, másutt helyeslőn bólintottak a hallottakra. Egy helyen azt kérdezték tőlem, hogy a Magyar Párt küldött-e vagy kommunisták vagyunk. De akadt egy falusi legény is Oklándon, ifj. Fekete Domokos, aki levelet írt az *Erdélyi Fiataloknak*, s elmondja, hogy ők már csak a közülük való falutanulmányozó diákoktól várják a jobb jövőt.”<sup>34</sup> Az EF hasábjain Mikó korábban is felidézte a „nagy sikerű estélyt”, kiemelve a „helybeli falusi legény” beszédét,<sup>35</sup> miszerint az oklándiak által később Költő Domokosnak nevezett<sup>36</sup> gazdaiifjú „egészséget és kitartást kívánt az Erdélyi Fiataloknak, hogy dolgozhassanak az erdélyi magyar falu érdekében, mert ha a falu népéért dolgoznak, egyúttal saját maguk javát is szolgálják.”<sup>37</sup>

Ifj. Fekete Domokos Mikó által említett levelében arról ír, ami az „őszi szántáskor az eke mellett fordult meg” a fejében, miután az EF első faluszámát és az abban közreadott falupályázat kérdőívét elolvasta. „Ennyi kérdést együtt én nemcsak hogy nem láttam szememmel, de még csak el sem képzeltem sohasem – és ez mind mirőlunk szól. Arról, hogy milyen a gondolkozásunk, hitünk [...], vagyis kik vagyunk mi valójában? Azután, hogy mi a gazdálkodásunk módja, megélhetésünk, pénzszerzésünk lehetőségei, anyagi helyzetünk, vagyonosok vagyunk vagy eladósodottak, és milyen betegségek bántanak minket. Vannak-e egészségvédő intézményeink, s ha vannak, jól működnek-e?”<sup>38</sup> Későbbi leveleiből megtudjuk, hogy az oklándi ifjúság csatlakozott az EF mozgalmához, és testületileg előfizetett a lapra.<sup>39</sup>

<sup>32</sup> Csiky Andor: *Az unitárius főiskolások szervezkedése*. EF, 1931. 8–10. 162–163.

<sup>33</sup> Bede Emil: *Az Unitárius Theológia Akadémia Ifjúsági Önképzőköre*. EF, 1931. 8–10. 163.

<sup>34</sup> Idézi Máthé Dénes a *Falvak Népe* 1992. évi 3. számában: *Fekete Domokos (1907–1973)*.

<sup>35</sup> Mikó Imre: *Az Erdélyi Fiatalok Székelyudvarhelyen és Oklándon*. EF, 1931. 4. 78.

<sup>36</sup> Uő: uo.

<sup>37</sup> *I. m.*

<sup>38</sup> Ifj. Fekete Domokos: *Levél a faluból*. EF, 1931. 1. 15–17.

<sup>39</sup> Ifj. Fekete Domokos: *Az Erdélyi Fiatalok és a falu ifjúsága*. EF 1931. 5–6. 105–106.

A *Kévekötés*-ismertetők nemcsak egyház-, hanem irodalomtörténeti vonatkozásokat is rejtegetnek. Arról értesülünk, hogy a DFEIK megalapításának 30. évfordulóján – 1930. május 9-én – az unitárius ifjak bemutatták Szent-Iványi Sándor egyik darabját, *A nagy próbát*. Ugyanakkor novellát olvasott fel Székely (Szabédi) László. Az 1931. évi 1-es számból azt is megtudjuk, hogy a szerző *Pali meghal* címen színdarabot is közölt.<sup>40</sup> Nem marad el természetesen az *Ifjúsági daloskönyv* ismertetése sem. A Balázs Ferenc, Mikó Imre és Szent-Iványi Sándor szerkesztésében és a DFEIK kiadásában megjelent, 47 egyházi és főként eredeti magyar népdalt tartalmazó gyűjtemény megjelenését őszinte örömmel üdvözölte ifj. Delly Géza, aki ugyanakkor rámutatott a szerkesztés pontatlanságaira is.<sup>41</sup>

7. Szabédi, amikor még Székelynek hívták – ezzel a címmel idézte fel Mikó kapcsolatuk történetét, amikor az „előtte járók” arcképcsarnokát megrajzolta, a két világháború közötti ifjúsági mozgalmak csoportképeit élményélességgel rögzítette. „A húszas-harmincas évek fordulóján megpezsdült a szellemi élet a Székely Társaságban és az *Erdélyi Fiatalok* körül. Számtalanszor hívtam Székely Lácit, tartson velünk, vállaljon szerepet, írjon, mert van hova. Akkor jelent meg Balázs Ferenc könyve, a *Bejárom a kerek világot*. Írt róla egy másfél oldalas recenziót...”<sup>42</sup> Mikó rögtön hozzáteszi: a legjobbat, amit a könyvről írtak. Álljon itt az ismertető befejező része: „Vallása és erkölce egészen rousseau-i és unitárius: hiszi, hogy az ember jó, és nem terheli eredendő bűn. Én a világot ilyen egyszerűnek nem látom, de az én lelkiismeretem nem olyan tiszta, mint a Balázs Ferencé. S ez a legcsudálatosabb benne: nem ismeri az európai lélekbárányok ballasztjait: a hátránézést, a megbánást, a lelkiismeret furdalásait, a lélek duplexségét; nem élménye a rossz, soha olyant nem tett, amiért szégyellnie kellene magát, vagy amiért másképpen élné az életét, ha életünket kétszer élnünk megadhatná. S ezt melyikünk mondhatja el magáról?”<sup>43</sup>

<sup>40</sup> Lásd a *Kévekötés* 1931. évi 1. számának ismertetését.

<sup>41</sup> Ifj. Szabó Géza: *Ifjúsági daloskönyv*. EF 1931. 1. 23.

<sup>42</sup> Mikó Imre: Szabédi, amikor még Székelynek hívták. In: M. I.: *Akik előttem jártak*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1976. 185–194.

<sup>43</sup> Székely László [Szabédi László]: Balázs Ferenc: *Bejárom a kerek világot*. EF 1930. 3. 47–48.

### Mikó Imre pályakezdése (1928–1933)

Az erdélyi magyar kisebbség második értelmiségi nemzedékének pályakezdése a harmincas évek első felére esett, arra az időre, amit Ligeti Ernő „a helytállás korának” nevezett.<sup>1</sup> Ezt az időszakot a román államhatalom magyarellenos intézkedései, a gazdasági válság elmélyülésének súlyos társadalmi következményei és a világnézeti szembenállás kiéleződése kísérte végig.

A generációs jelentkezések hulláma, a csoportok fellépése és rövidebb-hosszabb intézményesülésük három periódusra oszlik. Az első (1918–1929) az *Erdélyi Fiatalok* mozgalmának előtörténete: az ideologikus útkeresés (a *Tizenegyek* antológiája, 1923) és a nemzedéki bázis felhalmozódásának ideje.<sup>2</sup> A második periódust „1929 nemzedékének” fellépésétől, az Erdélyi Fiatalok létrejöttétől (1930) a mozgalom és a lap 1932 végéig tartó felívelő szakaszán,<sup>3</sup> majd hanyatlása kezdetén keresztül a *Hitel* című folyóirat (1935–1944) szellemi körének nemzedéki orientációt meghatározó működése jelenti 1940 őszéig. A harmadik, rövidebb időszak (1940–1944) a második bécsi döntés után következik, amikor a harmincas évek fiataljai egyre tevékenyebb részesei lesznek az immár többségi magyar közéletnek.<sup>4</sup>

Mikó Imre az első kisebbségi korszak közéletének meghatározó, sőt kimagasló értelmiségi alakjai közé tartozott. Egész nemzedéke életútját, így az ő életpályáját is az Erdélyi Fiatalok mozgalma, maguk teremttette, nagy hatású felkészítő iskolája határozta meg. A lap főmunkatársai – az 1901-ben született Balázs Ferenc, László József (1902), Debreczeni László és Jancsó Béla (1903), László

<sup>1</sup> Az 1931–37 közötti időt, l. *Súly alatt a pálma*. Egy nemzedék szellemi élete. 22 esztendő kisebbségi sorsban. Fraternitas R.–T. Kolozsvár, é. n. [1941] 137.

<sup>2</sup> Az 1928/29. és a következő tanév, l. Csapody Miklós: *Program és nemzedék*. Az Erdélyi Fiatalok előtörténete (1923–1929). In: *Egy nemzedék iskolája*. Az Erdélyi Fiatalok (1929–1933). Korona Kiadó, Budapest, 2009. 86–100.

<sup>3</sup> Részletesebben Csapody Miklós: *Hőskor és hanyatlás*. Az Erdélyi Fiatalok története 1930 és 1933 között. I. m. 160–188. Ligeti Ernő szerint „Az 'Erdélyi Fiatalok' mozgalmának látható kettőtörése után két teljes évig alszik minden ifjúsági mozgalom.” I. m. 146.

<sup>4</sup> Csapody Miklós: *Régi ellenfelek mai öröksége*. Az Erdélyi Fiatalok a régi, az új és a legújabb Korunkban (1930–2008). In: *Egy nemzedék iskolája*. 346–350.

Dezső (1904), Jancsó Elemér és Péterffy Jenő (1905), Bíró Sándor, Dsida Jenő,<sup>5</sup> Bányai (Baumgarten) László (1907) és Demeter János (1908) – az erdélyiség fordulója,<sup>6</sup> vagyis a harmincas esztendőök elején mind a húszas éveikben jártak. Köztük a legfiatalabb az 1911-es születésű Mikó Imre volt.<sup>7</sup>

Bár a kisebbségellenes román kormányok sovíniszta politikája tanulmányi éve alatt, majd egzisztenciateremtése kezdetén folyamatosan akadályozták, a nemzedék beérkezése mégis viszonylag sikeresnek mondható. Mikó generációja legjobbjainak – és az élet más, gyakorlati területein is szinte mindnyájuknak – közeleti és szakmai pályára lépése a harmincas évek végére, majd az Észak-Erdély visszacsatolása után bekövetkező „közeleti őrsgváltás” idejére esett. Ezt az időt az Erdélyi Fiatalok legszűkebb köréből többen nem érték meg: László József 1932-ben,<sup>8</sup> Balázs Ferenc 1937-ban,<sup>9</sup> Dsida Jenő 1938-ban<sup>10</sup> halt meg.

Az „őrsgváltáskor” már a harmincas éveikben járók tudományos, egyházi, irodalmi és sajtómunkásságának kibontakozása<sup>11</sup> – felkészülésük ideje, a „diákpolitikában” eltöltött közös évek múltán – természetesen már különböző, párhuzamos vagy közeli, olykor azonban egymással ellentétes irányokban vezető utakon, az egyéni életpályák különböző ívein ment végbe. Egy részük „a visszacsatolás után vezető pozícióba került, komoly hatást gyakoroltak az Erdélyi Párt politikájára,<sup>12</sup> a MADOSZ vezetői pedig a Magyar Népi Szövetséget szervezték meg 1944 után.<sup>13</sup> Az előbbiektől Venczel Józsefnek és Mikó Imrének a hatvanas években újra meghatározó szerepe volt a romániai magyar tudományos élet-

<sup>5</sup> Már főmunkatársként írt folyóiratukról, I. [–a. –ő]: *Erdélyi Fiatalok*. Romániai magyar főiskolás lap. Pásztortűz, 1930. 3. 71.

<sup>6</sup> Tolnai Gábor: *Erdély magyar irodalmi élete*. Szeged, 1933. Értekezések a M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem Magyar Irodalomtörténeti Intézetéből. 11. 120–133.

<sup>7</sup> Neve az 1930. február. I. évf. 2. számtól az 1933. I. negyed, tavaszi számig szerepelt a lapon főmunkatársként, alapítóként az 1931. február. II. évf. 2. számtól az 1933. 1. negyed, tavaszi számig.

<sup>8</sup> Az „Erdélyi Fiatalok”: *László József*. Erdélyi Fiatalok (a továbbiakban: EF), 1932. november. 6. 101–102.

<sup>9</sup> László Dezső: *Balázs Ferenc*. Fiatalok, 1937. VIII. évf. 2. 1–2.

<sup>10</sup> Jancsó Béla: *Dsida Jenő*. Uo. 1938. IX. évf. 2. 5. L. a 149. jegyzet.

<sup>11</sup> E korosztály indulási nehézségeiről I. Vita Sándor: *A harmincévesek problémái*. Magyar Kisebbség (a továbbiakban: MK), 1933. február 16. XII. évf. 3–4. 108–117.

<sup>12</sup> L. *Erdély a magyar képviselőházban*. Az Erdélyi Párt kiadása. Kolozsvár, 1942 és Balázs Sándor: *Mikó Imre*. Élet- és pályakép. Kéziratok, dokumentumok (1933–1968). Polis Könyvkiadó, Kolozsvár, 2003. 95–147.

<sup>13</sup> L. Töttössy Magdolna: *A Magyar Népi Szövetség története 1944–1953*. I–II. Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 2005.

ben,<sup>14</sup> Márton Áron pedig gyulafehérvári római katolikus püspökként vezette egyházát a nyolcvanas évekig.”<sup>15</sup>

Mikó az időszak kiemelkedő személyiségei között is azon kivételesen ritka kevesek közé tartozott, akiknek pályakezdése megelőzte nemcsak az egzisztencia megalapozásának kezdetét, azaz hivatalos munkába állása idejét, hanem diplomája megszerzését, sőt egyetemi tanulmányainak befejezését is. Életútja hozzávetőleg négy pályaszakaszra osztható. Diákéveitől 1940-ig tartott az első, a leg-hosszabb szakasz, az 1940–1944 közötti volt a második. Az 1944 októberétől 1948 júliusáig tartó időszakot szovjet hadifogságban töltötte,<sup>16</sup> voltaképpen ezt kellene, ha nem is harmadik pálya-, de életszakaszának tartanunk (ismeretes körülmények között, más szellemi elfoglaltság híján, ekkor tanult meg műfordítói szinten oroszul). Az 1948–1958 közti, javarészt egykori iskolájában eltöltött oroszstanári esztendőket után a ’60-as, ’70-es évek haláláig (1977) tartó, ismét hosszabb periódusa volt negyedik, termékeny pályaszakasza.<sup>17</sup>

Közéleti pályafutásának kezdeti ideje unitárius kollégiumi, diákmozgalmi szerepléseitől (1928) a harmincas évek első harmadáig tartott, ekkoriban kezdtek az erdélyi magyar közélet egyik, máris ismert nevű reménységeként számon tartani. Pályakezdő korszakának két kitüntetett éve 1931 és 1932, *Az erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés* című munkája előkészületeinek, megírásának és megjelenésének ideje. Nagy hírnevet szerző „berobbanására” tehát huszonegy éves korában került sor, az Erdélyi Fiatalok között eltöltött mozgalmas, rövidesen lezáruló idő mégis voltaképpen ekkor ért véget. Indulása a generációs jelentkezések első két nagy periódusát (1928–1933), a második nemzedék fellépésének idejét fogja át. Pályafutásának ezt a szakaszát 1934–1936 közötti ösztöndíjas külföldi tanulmányi évei zárták.

<sup>14</sup> Életrajzát I. Csátári Dániel: „Erdélytől Európáig”. Mikó Imre életútja. In: Mikó Imre: *Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika*. Optimum Kiadó. Bp., 1989. I–XXIV. (Az 1944. évi kolozsvári első kiadás reprintje) és Bárdi Nándor: *Egy magyar girondista Erdélyben*. In: Mikó Imre: *Az erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 1998. 5–33. L. még Csapody Miklós: *A politikus Mikó Imre*. Korunk, 2011. III. f. 4. 73–75.

<sup>15</sup> Bárdi Nándor: *A romániai magyar elit generációs csoportjainak integrációs viszonyrendszere (1918–1989)*. In: *Integrációs stratégiák a magyar kisebbségek történetében*. Szerk. Bárdi Nándor–Simon Attila. Fórum Kisebbségkutató Intézet. Somorja, 2006. 44.

<sup>16</sup> *Mikó Imre levele Aurel Ducához*. Kolozsvár, 1968. október 7. Közli Balázs Sándor: *Mikó Imre*. 359.

<sup>17</sup> Bárdi Nándor: *Egy magyar girondista Erdélyben*. 5–7.

## A család hagyományai

Szépapja, Mikó Sámuel (1774–1849) negyven évig a bölöni unitárius egyházközség tanítója volt; dédapja, Lőrinc (1806–1872) „szintén a kolozsvári unitárius főtanodában nevelkedett, majd jogot végzett, ügyvéd, unitárius egyházi tanácsos és centumvir<sup>18</sup> lett [...], többféle vezető tisztséget viselt, s az abszolutizmus alatt az egyháznak az államhatalommal folytatott közjogi harcait ő irányította.”<sup>19</sup> Lőrinc fia, Imre (1847–1907), Mikó Imre nagyapja a kolozsvári ítélőtábla bírja és az egyház tanácsosa volt, édesapja pedig, aki ugyancsak a Lőrinc nevet viselte (1881–1967), maga is bíró lett. Miután 1922-ben, hét év után hazakerült az orosz hadifogságból, egyházi titkár lett, akinek tevékenysége fiára is nagy hatást gyakorolt.

Mikó Lőrinc az unitárius egyház ügyvivőjeként a kisebbségi politika küzdelmeiben is részt vett. Jelen volt azokon az 1925. november 6-i bukaresti tárgyalásokon, amelyeket a magyar egyházak képviselői a magánoktatási törvényjavaslatról Anghelescu oktatási miniszterrel folytattak. 1926. január 16-án az Országos Magyar Párt elnöksége a Kolozsvári Unitárius Kollégium könyvtárában tartott ülésén többek között Ugron István, Bethlen György, Makkai Sándor, Bernády György mellett ő is jelen volt. Amikor 1928. augusztus 8-án Boros György unitárius püspök javaslatára felekezeti iskolai jogvédő szakbizottság jött létre, tagja lett Mikó Lőrinc is.<sup>20</sup> A húszas években egyháza képviselőjében ott találjuk a Minerva Biztosító Részvénytársaság vezetőségében,<sup>21</sup> de kivette részét Kolozsvár magyar közéletének teendőiből is: 1928. november 11-én *A vallás és közoktatásügyi törvények és a nők* címmel az erdélyi magyar nők első kongresszusán tartott előadást.<sup>22</sup> Mikó Lőrincné Zsakó Aranka a Dávid Ferenc Egylet tagszervezetének, az 1922-ben újjáalakult Unitárius Nők Szövetségének egyik ügyvezető alelnökségét vállalta.<sup>23</sup>

A fiatal Mikó hagyománytisztelő, modern szabadelvű, mi több, a maga idején radikálisnak tekintett tájékozódását, szemlélete alakulását, hivatása felismerését és szakmai fejlődését a család légköre, szüleinek felfogása mellett nagybáty-

<sup>18</sup> évenként választott egyházi bíró (lat.)

<sup>19</sup> Mikó Imre 1939-ben kelt önéletrajza. Közli Balázs Sándor *i. m.* 8.

<sup>20</sup> György Béla: *A romániai Országos Magyar Párt története (1922–1938)*. Bp., 2006. Kézirat. 120.

<sup>21</sup> MK, 1926. január 15. V. évf. 2. (II. borító)

<sup>22</sup> MK, 1928. december 16. VII. évf. 24. (III. borító)

<sup>23</sup> *Erdélyi Magyar Évkönyv 1918–1929*. I. évf. Szerk. Sulyok István és Fritz László. Juventus kiadás, Kolozsvár, 1930. 159.

ja, Kelemen Lajos történész (1877–1963) emberi alakja és munkássága is meghatározóan befolyásolta. Hasonlóan a Jancsó családhoz: Jancsó Ödön és Zsakó Klára gyermekei, Béla és Elemér első unokatestvérei voltak. Házassága révén – a kolozsvári német polgárcsaládból való Kauntz Kornéliát 1939-ben vette feleségül – ugyancsak az erdélyi magyar konzervatív liberális, városi-polgári hagyomány részes folytatójává lett.

Felfogására, magatartásának alakulására meghatározó hatást gyakorolt az erdélyi unitarizmus történelmi öröksége, felmenőinek az egyház történetében játszott kiemelkedő szerepe. Már 1936-ban, huszonöt éves korában az Erdélyi Unitárius Egyház Főtanácsának tagjává választották meg, apja után pedig, aki 1946–1952 között volt főgondnok,<sup>24</sup> 1964–1968 és 1975–1977 között ő is betöltötte a legmagasabb unitárius világi tisztséget.<sup>25</sup> „A kommunizmus esztendeiben kevesen tartottak ki vallásuk mellett, Mikó Imre azok közé tartozott, akik nem fordultak el egyházuktól [...] életművét át- meg átszővi felekezeti hovatartozásának vállalása és büszke tudata.”<sup>26</sup>

### Tanulmányai

1917-ben az Unitárius Kollégium elemi iskolájának magántanulója lett.<sup>27</sup> Apja hazatérése idején szerveződött újjá a *Keresztény Magvető*, az Unitárius Irodalmi Társaság folyóirata, majd Jancsóék Monostori úti házában, 1923-ban, a *Tizenegyek* antológiája<sup>28</sup> idején „indult meg az én irodalmi pályafutásom is: Béla bátyám odaállított, hogy csomagoljam a frissen megjelent, ’még meleg’ könyveket, s egy-egy csomaggal a postára is elküldött. Nagy öröm volt eleven írók között forgolódni, szavaikat elkapni, továbbadni, tréfáikon derülni, még ha nem is

<sup>24</sup> *Négyszáz év 1568–1968. Emlékkönyv az Unitárius Egyház alapításának négyszázadik évfordulója alkalmából.* Kolozsvár, 1968. 119.

<sup>25</sup> Kovács István: *Aki előttünk járt: Mikó Imre (1911–1977).* KerMagv, 2003. CIX. évf. 1–2.

<sup>26</sup> Kovács Sándor: *Néhány szó Mikó Imréről és könyvéről.* In: Mikó Imre: *A szülőföld szerelmese.* Orbán Balázs életének regénye. Polis Könyvkiadó, Kolozsvár, 2011. 367.

<sup>27</sup> Mikó Imre: *A mi házunk.* In: *A csendes Petőfi utca.* Dacia Könyvkiadó, Kolozsvár-Napoca, 1978. 59.

<sup>28</sup> *Versek / Elbeszélések / Tanulmányok TIZENEGY fiatal erdélyi írótól erdélyi művészek rajzaival* (Erdélyi fiatal írók antológiája). Minerva rt., Cluj-Kolozsvár, 1923. (Balázs Ferenc, Dobai István, Finta Zoltán, Jakab Géza, Jancsó Béla, Kacsó Sándor, Kemény János, Maksay Albert, Mihály László, Szent-Iványi Sándor, Tamási Áron művei Ács Ferenc, Dévai Margit, Jeddy Sándor, Kós Károly, Lengyel Sándor, Nagy Benő, Pap Domokos, Szakáts Lajos, Szopos Sándor, Tóth István illusztrációival)

érttettem.”<sup>29</sup> Famíliájának tekintélyes jogászi-közügyi öröksége, e hagyomány folytatásának benső késztetése ellenére legjobban a szépirodalomhoz, az írói munkához vonzódott. Szellemi érdeklődése és fölismert tehetsége mellett természetes oka volt ennek az erdélyi magyar irodalom korabeli eszmeteremtő, magatartásformáló szerepe, valamint az irodalmi transzszilvanizmusnak a politikai, majd a társadalmi aktivitással való összekapcsolódása, és ennek Mikóék nemzedéke életében játszott szerepe. A Tizenegyek könyve az időszak irodalmi-szellemi törekvéseinek gyűjtőmedencéjeként az *Erdélyi Helikon* (1928–1944) és az Erdélyi Fiatalok közös előképe volt, amely az irodalmi és a társadalmi cselekvés kezdetben valóban csupán nemzedékinek látszó programját bontakoztatta ki.<sup>30</sup>

Kolozsvárt „a Sulyok István ’Ellenzék’-ben közölt húsvéti cikke indítja meg azt a társadalmi akciót, amelynek eredményeképp az Országos Diáksegélyző Bizottság és később az Ellenzék Menza alakul meg [...], amíg a bukaresti magyar főiskolai hallgatók maguk mozgatják a kérdés elintézését és főképp az érdekvédelem problémája úgy, ahogy, de rajtuk keresztül, a Diákosztályban oldódik meg, addig a kolozsváriak bizonyos passzivitással a magyar társadalom felelős vezetőire hagyják, sőt hárítják mind az érdekvédelem, mind a szemináriumi továbbképzés sürgős és sürgető szüksége feletti gondolkodást.”<sup>31</sup>

Az Unitárius Kollégium főgimnáziumában a bukaresti kezdeményezés idején indult meg a *Diákélet* című újság, az ekkor tizenöt éves Mikó első közleménye (*Üdvözet a Véndiákoknak*) azonban már az *Unitárius Közlönyben* jelent meg.<sup>32</sup> Középiskolai éveiben igazgatója (1925–1928 között) Borbély István irodalomtörténész volt, az intézmény hallgatósága mintegy 300 fő; a Kollégiumban önképző- és olvasókörok, sport- és zenei egyesületek működtek. A *Remény* című kézirat, illusztrált diákújságot a nagy hagyományokra visszatekintő Kriza János Önképzőkör adta ki,<sup>33</sup> itt közölt először Balázs Ferenc, Kemény János, Ligeti Ernő és Szabédi (Székely) László is.<sup>34</sup>

<sup>29</sup> Tamási Áron. In: *A csendes Petőfi utca*. 85.

<sup>30</sup> L. Csapody Miklós: *Egy nemzedék fellépése*. In: *A Tizenegyek*. Egy antológia elő- és utóélete (1923–2003). Közzéteszi Cseke Péter. Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár, 2003. 201–217. és *Egy nemzedék iskolája*. Az Erdélyi Fiatalok (1929–1933). Korona Kiadó, Budapest, 2009. 75.

<sup>31</sup> Venczel József: *Az erdélyi magyar főiskolai ifjúság mozgalmának kibontakozása*. MK, 1933. február 16. XII. évf. 3–4. 100.

<sup>32</sup> 1926. október. XXXVI. évf. 8. 173–174.

<sup>33</sup> Nem tévesztendő össze a Református Kollégium azonos című diáklapjával, l. Csapody Miklós: *Jancsó Béla és az Erdélyi Fiatalok fellépése*. In: *Egy nemzedék iskolája*. 226.

<sup>34</sup> Gaal György: *Unitárius iskolaügy a 20. század első felében*. KerMagv, CXIV. évf. 2008. 4. 493.

Mikó az 1927/28-as tanévben tagja, majd nyolcadikos korában, 1928 pünkösdjétől a kör elnöke volt; zsenéi, a *Reményik Sándor*,<sup>35</sup> a *Brassai bácsi, az ifjúság barátja*<sup>36</sup> és a *Ballag már a vendiák...*<sup>37</sup> a kör almanachjában láttak napvilágot. Amikor iskolájától búcsút vett, az önképzőkori évkönyvben ezt írta: „Felsorolhatnók, hogy ez alatt mit végeztünk [,] s hogy volt egy alakuló, 11 rendes, egy dísz- és egy záróülésünk, azokon tudományos és szépirodalmi tárgyú felolvasásokkal, novellákkal, versekkel, műfordításokkal, színi jelenetekkel és zeneszámokkal szerepeltünk, hogy rendeztünk szavalóversenyt, vitagyűlést, szerkesztetük a 'Remény' című folyóiratot. De mindezen száraz adatok mögött ott áll a tulajdonképpeni önképzés, a minden epizódjával tarkálló önképzőkori élet. Más [,] mint régen, de azért ugyanaz a szellem, a költő-püspök öröke [...] volt egy másik meghatározója az idei működésünknek. Igyekeztünk bekapcsolódni az új erdélyi renaissance irodalom szellemébe. Felismertük annak jelentőségét, hogy mi nekünk ma Erdély és milyen felfrissülést és új kútforrások megnyílását jelent nekünk ma az erdélyi szellem feltámadása. Fenntartani ezt a kultúrát, mely a Királyhágótól a Hargitaig táplál bennünket s ennek a kultúrának erős végvárat építeni ide. Ez ma több mint kötelesség, ebben látom én ma a ballagó vendiákok jövő történeti hivatását.”<sup>38</sup>

Az 1925. évi magánoktatási törvényt követően a középiskolák magyar végzőseit 1928 nyaratól a bakkalaureátus fenyegette. Ennek célja az „idegen test”: a magyar kisebbség fiatalságának a felsőoktatásból való kiszorítása volt, nem sikertelenül. Az Erdély magyarul lakta területein hamarosan általánossá vált bukási arányszám nemcsak a guillotine<sup>39</sup> élet mutatta meg, hanem a fiatal Mikó rendkívüli szorgalmát és képességeit is: egyike volt annak a két érettségiző diáknak, aki a kolozsvári unitárius főgimnáziumból képesek voltak letenni a drákói vizsgát.<sup>40</sup>

A kolozsvári egyetem jogi karára az 1928/29-es tanévben iratkozott be. Jancsó Elemér láttelepe szerint „1928 és 1934 között három élesen elhatárolható

<sup>35</sup> *Almanach a Kolozsvári Unitárius Főgimnázium Kriza Önképzőkörének 1927–28. évről*. Kiadja a Kriza Önképzőkör. Cluj-Kolozsvár, 1928. 6–16.

<sup>36</sup> Halálának harmincéves évfordulója alkalmából. Uo. 42–47.

<sup>37</sup> Uo. 1928. 70–72.

<sup>38</sup> *Ballag már a vendiák...* In: *Almanach a Kolozsvári Unitárius Főgimnázium...* 71–72.

<sup>39</sup> A bakkalaureátust Prohászka László nevezte „tanügyi guillotine”-nak, vö. *Gazdálkodjunk az élő nemzeti vagyonnal!* MK, 1929. december 1. VIII. évf. 23. 862.

<sup>40</sup> *Íróról író... közéleti emberről közéleti ember írhat a leghitelesebben*. In: *Közelképek*. Húsz romániai magyar író. Az interjúkat készítette Marosi Ildikó, fényképezte Erdélyi Lajos. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1974. 114.

irányváltozást vehetünk észre a fiatalság szellemi mozgalmaiban. Az első a felekezeti jelleget és az ezzel szemben megnyilvánuló polgári radikális irányzatot tükrözi vissza. A második a világnézeti harcok bélyegét hordja magán. A harmadik, amelyik a máj [1935] is magában foglalja, mintha visszatérés volna az első periódus főirányaira, de azzal a különbséggel, hogy most már a felekezetek és az ifjúság polgári radikális irányzata közötti ellentét felcserélődött a baloldali ifjúság és az egész polgári társadalom alapján álló fiatalok küzdelmével [...]. 1928-tól fogva mindhárom egyház – főleg a Magyar Párt támogatásával – az addig elmulasztott ifjúságszervezést kezébe vette. A reformátusoknál az 'Ike' [Ifjúsági Keresztyén Egylet – CSM] építi ki hatalmas arányokban főiskolás szakosztályát, az unitáriusok a Dávid Ferenc Egyesület ifjúsági szakosztályában tömörültek, a katolikus ifjúság szervezeteiben éveken át az egyháznak ellentmondás nélküli befolyása nyilatkozott meg. Az egyoldalú vallásos program, mely mindhárom egyesületben megnyilvánult, nem tudta az ifjúság széles rétegeit kielégíteni és kikitörő villongásokra vezetett. Néhány, Magyarországból jött lelkes fiatal<sup>41</sup> próbálta az ifjúsági élet fenyegetett egységét megmenteni az 'Erdélyi Fiatalok' alapításával. A lap munkatársai között az említett ifjúsági egyesületek képviselve voltak (református részről László Dezső, Jancsó Elemér, katolikus részről Dsida Jenő, Péterfy Jenő, unitárius részről Mikó Imre és Balázs Ferenc), egyébként a vallási kérdést kikapcsolták programjukból. Kitűzött célja volt az alakulásnak: a magyar ifjúság felekezetekre széteső tömegeit egy haladó, újarcú erdélyi magyar világot formáló programban egyesíteni.”<sup>42</sup>

Mikó a főiskolás-egyetemi ügyek és a társadalomtudományi szemináriumok szervezésének felelőseként<sup>43</sup> – addigi működése után egyre népszerűbb, széleskörű elismertségnek örvendő ifjúsági vezetőként, nevezetes kolozsvári unitárius család fiaként, nagyreményű falukutatóként – és természetesen mint Jancsó Béla unokaöccse került az Erdélyi Fiatalok irányítói közé. 1930 februárjától 1933 áprilisáig volt a lap főmunkatársa és propagálója, a kisebbségi jogi szeminárium irányítója, melynek összejöveteleit családjá Petőfi utcai házában tartották.

<sup>41</sup> Egykor az érintettek körében is vitát kiváltó tévedés. Az Erdélyi Fiatalok alapítói is kivétel nélkül erdélyi születésűek, köztük „Magyarországról jött lelkes fiatalok” nem voltak.

<sup>42</sup> Jancsó Elemér: *Az erdélyi magyarság életsorsa nevelésügyének tükrében 1914–1934*. Merkantil-nyomda könyvkiadó vállalat, Budapest, 1935. 73–74.

<sup>43</sup> *Az Erdélyi Fiatalok 1931. július 12–14-i alapítói összejövetelének programja*. In: *Erdélyi Fiatalok*. Dokumentumok, viták (1930–1940). Közzéteszi László Ferenc és Cseke Péter. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1986. (A továbbiakban: EF-dok.) 144–145.

## Az erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés

A transzszilvanizmus irodalmi ösvényeitől mindinkább eltávolodva, a szépirodalomtól és a közírás java természetétől mégis erőteljesen ihletve, az erdélyi magyar tudományosságban a harmincas évek elején egy elhanyagolt tudományág kezdett kibontakozni: a szociológia. „A legfiatalabb értelmiségi réteg nem versenyez a szépirodalom terén a már ’jubiláló’ írónemzedékkel, de tudományos téren hangyaszorgalommal végzi el az időszerű ’kis-munkát’ – írta Ligeti Ernő –. Felfigyelünk Mikó Imre, László Dezső, Bíró Sándor, Szabó Attila, Albrecht Dezső, Bíró József, Vita Zsigmond, Szenczei László, Jancsó Béla, Venczel József, Böződi György stb. neveire és érdeklődéssel várjuk, mi lesz majd ezekből a fiatalokból, ha majd leküzdik túlzó önbizalmukat, amely az ifjúság természetéből ered és kalandozó érdeklődésüket egy szűkebben megvont munkaterületre korlátozzák.”<sup>44</sup> Az erdélyi magyar szociológia első, máig meghatározó műve Mikó húszéves korában írott első könyve lesz, melynek előmunkálatai 1931 nyarán kezdődtek. Júniusban a falukutató kérdőív már készen állt, amikor „losonczi báró Bánffy Ferenc, minden önálló magyar törekvés őszinte támogatója, az Erdélyi Fiatalok nyári falu-akciójáról a Keleti Újságból értesülván, felajánlotta szerkesztőségünknek, hogy kolozsorsai birtokára két-három falumunkást egész nyáron szívesen lát [...]. Mikó Imre joghallgató 9 község nemzetiségi helyzetképét készítette el az általános kultúrhelyzet, család és tulajdonviszonyok adataiból.”<sup>45</sup> Bánffy ígéretét már birták, amikor Jancsó Bélával beszélgetve „mondtam el először, hogy én a nemzetiségi együttélést szeretném tanulmányozni, hadd lássuk végre, mit jelent a nép körében a transzszilvanizmus, amelyért mi akkor – a szárnyát bontogató erdélyi irodalom könyvtárményeitől áthatva – annyira lelkesedtünk.”<sup>46</sup> A munka 1931 augusztusában kezdődött a birtokhoz tartozó falvakban, amikor Demeter János, a faluszeminárium elnöke (a gazdasági kutatások kiegészítésére), Debreczeni László grafikus (a néprajzi-népművészeti kutatás kiegészítésére), és Mikó Imre joghallgató „a falu kulturális kérdéseinek és világnézeti problémáinak tanulmányozására” három hétre Kolozsorsára ment.<sup>47</sup> A székely kulturális önkormányzatról szóló tanulmányának vázlatával 1931. november 8-ára *Az erdélyi falu...* kéziratával az év decemberére készült el.

<sup>44</sup> *Súly alatt a pálma*. 193.

<sup>45</sup> Az Erdélyi Fiatalok szerkesztősége: *Az Erdélyi Fiatalok csoportos nyári falu-tanulmányozása*. EF, 1931. október. II. évf. 7. 138.

<sup>46</sup> Mikó Imre: *A csendes Petőfi utca*. 120.

<sup>47</sup> Jancsó Béla levele báró Bánffy Ferenchez. Kolozsvár, 1931. július 7. EF-dok. 148.

1931 őszén negyedéves joghallgatóként, tanulmányi idejének hetedik féléve elején ígéretes állásajánlatot kapott, amely alkatának és szakmai érdeklődésének egyaránt megfelelt. Élt tehát a kínálkozó lehetőséggel, s egyetemi tanulmányainak tízhónapos megszakítását határozta el. 1932 januárjában Bukarestbe költözött, hogy az év novemberéig az Országos Magyar Párt jogvédő irodáját vezesse. Kiválasztásában professzora, Balogh Arthur mellett szerepe lehetett a párt egyik alelnökének, Jakabffy Elemérnek is,<sup>48</sup> aki akkor harmadik parlamenti ciklusát töltötte, és aki Mikó tehetségére akkor már felfigyelt. Az Erdélyi Fiatalok kötelékét formailag ekkor még el nem hagyó főmunkatárs döntéséről László Dezső így írt Jancsó Bélának: „Imre eltávozása inkább jó, mint rossz. Az aktív szerkesztői munkában nem sokat segített, Bukarestben viszont sokat tehet.”<sup>49</sup> Miután a világháború utáni ötödik romániai választást 1932. június 17-én tartották, a választást megelőző országos kampány összes teendője is rá, a Magyar Párt irodavezetőjére hárult.

Antal Márk marxista szemináriumáról, ilyen irányú, részben szakmai-módszertani, részben filozófiai érdeklődéséről Mikó maga is beszámolt.<sup>50</sup> Antallal Kolozsváron került kapcsolatba 1932 őszén, az Erdélyi Fiatalok nevezetes őszi konferenciája után, tehát már azt követően, hogy *Az erdélyi falu...* kéziratának végleges változatával szeptemberben elkészült. Mikó maga azt írta, hogy Antalnak inkább tanítványa, mint követője volt.<sup>51</sup>

Életpályájának látszólagos „ideológiai fordulatait” többször felrötták neki. Megfigyelési dossziéjában olyan dokumentumot is találni, amelyben jobboldali orientáció és balra fordulás, jobboldali pártpolitizálás és baloldali vonzalmak, marxizmus és antimarxizmus tendenciózus felsorolása „politikai páfordulásait” volt hivatva érzékelteni.<sup>52</sup> *Az erdélyi falu...*-t ugyanakkor nemcsak a korabeli baloldal mondta nyilvánosan is szocialista szemléletűnek,<sup>53</sup> hanem László Dezső

<sup>48</sup> Csatári Dániel: „Erdélytől Európáig”. In: Mikó Imre: *Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika*. V.

<sup>49</sup> László Dezső levele Jancsó Bélának. Sepsiszentgyörgy, 1932. január 8. EF-dok. 168.

<sup>50</sup> Antal Márk és köre. In: *Akik előttem jártak*. 83–88. Antal Márk (1880–1942) matematikus, tankerületi főigazgató, 1920–27 között a kolozsvári zsidó fiú- és leányiskola, 1940-től haláláig a zsidó gimnázium igazgatója volt. L. még Löwy Dániel: *A Kálváriától a tragédiáig*. Kolozsvár zsidó lakosságának története. Koinónia, Kolozsvár, 2005. 92.

<sup>51</sup> Antal Márk és köre. In: *Akik előttem jártak*. 84–85.

<sup>52</sup> *Note despre activitatea lui Mikó Imre* (Feljegyzések Mikó Imre tevékenységéről). VI. kötet, 120–126. 1973. március 5. A dokumentumokat tartalmazó CD a Mikó család birtokában.

<sup>53</sup> Jordáky Lajos: *Szocializmus és irodalom*. A kolozsvári Bolyai Tudományegyetem Társadalomtudományi és Társadalompolitikai Intézetének kiadása, Kolozsvár, 1946. 91.

is: „Több cikkünk jelent meg, amelyik a marxista felfogást tükrözi, ezen felül lásd Mikó Imre falutanulmányát, ami szintén a mi kiadásunkban jelent meg és sok tekintetben magán viseli a marxizmus bélyegeit.”<sup>54</sup> Idős korában László Dezső Mikót egyenesen „szélsőbaloldalinak” tartotta; amikor a hatvanas évek második felében Tamás Gáspár Miklós arról kérdezte, „miért nem vett részt az Erdélyi Fiatalok a Vásárhelyi Találkozón (ez olyan antifasiszta-népi egységkísérlet volt, mint Magyarországon a Márciusi Front)”, László Dezső „mintha készült volna a kérdésre, egyetlen mozdulattal elővette az íróasztalfiókból a romániai magyar ifjú szociáldemokraták akkori nyilatkozatát, és elolvastatta velem. »Mindig azt hittem – mondta –, hogy a népfront a középtől balra állók összefogása, nem a szélsőbaloldal és a szélsőjobboldal koalíciója. No, nem, nem, nem.« Nagy szemeket meresztettem. »Nagytiszteletű úr akkor baloldalinak tekintette magát?« – »Hogyne, ha politizálok [,] és nem vagyok kisebbségi, alighanem a szociáldemokratákra vagy valamelyik szociális agrárpártra szavaztam volna. Tudja, Mikó Imre még furcsább eset: a Magyar Párt tisztviselője, és szerintem a szíve mélyén szélső kommunista.«”<sup>55</sup>

Mikó indulásának és pályafutása további szakaszainak eme különösnek tetsző vonását – hogy, mint szemléletmódját, módszerét tekintve baloldali értékrendet, módszert követő társadalomkutató, egy konzervatív jogvédelemmel foglalkozó kisebbségi politikai párt szakértőjeként, majd politikusaként működött, aki később ismét a baloldalon keresett szövetségeseket; hogy tudományos felfogását nem juttatta érvényre a politika dimenziójában; hogy vallásosságát, hitelveit nem adta fel óvatos „marxistaként” sem stb. – szilárd erdélyi önazonosságtudata magyarázza meg. Bárdi Nándor helytálló megállapítása szerint ugyanis politikai döntéseiben ugyanazzal élt, amit *Az erdélyi falu...*-ban követendő kisebbségi stratégiaként fogalmazott meg: „a külső körülményekhez való állandó alkalmazkodást próbálta egyensúlyba hozni a történeti hagyományokkal, adottságokkal. Ez azonos a korai transzszilvanizmus programjával.”<sup>56</sup>

<sup>54</sup> László Dezső: *Helyreigazítások az erdélyi ifjúsági mozgalmakat illetően* [Jancsó Elemér: *Az erdélyi magyarság életsorsa...* c. művéhez]. EF, 1935. II. negyed, nyári szám. VI. évf. 69.

<sup>55</sup> Tamás Gáspár Miklós: *Egészséges és erős apák*. László Dezső a Farkas utcában. Élet és Irodalom, 2009. január 2. 9.

<sup>56</sup> *Egy magyar girondista Erdélyben*. In: Mikó Imre: *Az erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés*. 11–12.

A diákmozgalmak történetében fordulatot hozott, hogy Demeter János 1932. szeptember 30-án *Falvak Népe* címmel kommunista hetilapot indított,<sup>57</sup> ám szándékát elmulasztotta az Erdélyi Fiatalok szerkesztőinek tudomására hozni. Az Erdélyi Fiatalok nemsokára tudatta, hogy: „A Falvak Népe Demeter János magánvállalkozása. Lapunk semmilyen vonatkozásban sem áll mögötte.”<sup>58</sup> Ez az ügy Mikó könyvét is veszélybe sodorta. 1932. december 2-án Jancsó Béla ezt írta László Ferencnek: Demeterék fellépése „visszahatást támasztott, és őket rezerváltságra kényszeríti egyelőre (erről majd szóban). Hogy ő miért nem vonja le helyzete konzekvenciáit az E[rdélyi] F[iatalok]-kal szemben? Ezt nem tudom. Az ilyen irányú puhatolózásra kijelentette, hogy ő ki nem lép, tessék, zárják ki. Én pedig az ő velünk való ellentmondásaiban nem elvi háttérrel látok, hanem egyszerűen az ő természetéből folyó fegyelmetlenséget. [...] tegnap Imrus Dezsővel együtt felkeresett, és nagyon határozottan kívánta, hogy a főmunkatársakat pár nap alatt hívjuk össze, ez döntsön arról, hogy legyen-e karácsonyi szám, döntsön az ő könyve megjelentetéséről és a lap irányáról v[agy] esetleges felszámolásáról, ill. feloszlásáról (?). Én mondtam, hogy a karácsonyi számhoz, tekintettel a nehéz anyagi helyzetre, mi sem ragaszkodunk, a könyve ügyét meg döntse el ő. Ez úgy áll, hogy Bánffy Ferenc még Bukarestbe [!] írt neki egy levelet, melyben D[emeter] J[ános] lapjára hivatkozva azt kérdezte, mit szól ahhoz az E[rdélyi] F[iatalok]; ő ui. az Imre könyvét csak úgy támogatná anyagilag, ha nem az E[rdélyi] F[iatalok] kiadásában jelennék meg. Imre erre felvilágosította őt, hogy nem az E[rdélyi] F[iatalok] megbízásából adja ki D[emeter] J[ános] a lapját, tehát érte nem is tehető felelőssé. Közben Bánffy F[erenc] olvashatta novemberi számunkat is, mert ezt a kérdést Imre előtt többé nem hozta elő, ellenben felajánlotta támogatását, úgyhogy most már a kiadás biztosítva van [...]”<sup>59</sup>

*Az erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés* végre 1932 decemberében jelent meg. Az Erdélyi Fiatalok hasábjain Zágoni István,<sup>60</sup> később Vita Zsigmond méltatta.<sup>61</sup> Fogadtatásából, a többnyire dicsérő, olykor bíráló, általában elismerő közlemények hosszú sorából elegendő itt a *Magyar Kisebbség* főszerkesztője, a konzervatív szabadelvű Jakabffy Elemér, és a marxista *Korunk* szemleírója, Méliusz József

<sup>57</sup> Balázs Sándor: *A Falvak Népe huszonöt száma*. Korunk, 1964. január. XXIII. évf. 1. 58–63.

<sup>58</sup> *A szerkesztőség hírei*. EF, 1932. november. III. évf. 6. 116.

<sup>59</sup> Jancsó Béla levele László Ferenchez. Kolozsvár, 1932. december 2. EF-dok. 195–198.

<sup>60</sup> 1932. június. III. évf. 5. 86–88.

<sup>61</sup> „Új magyar nemzedék Erdélyben?” Fiatal erdélyi román vélemény az Erdélyi Fiatalokról, a falumunkánkról és Mikó Imre Falufüzetéről. EF, 1933. I. negyed, tavaszi szám. IV. évf. 33–35.

véleményét idézni. Mikó munkájának friss erdélyi visszhangját tekintve Jakabffy véleménye nyomott a legtöbbit a latban. „Nem találtuk a fiatal ember önhittségét, a 'harminc évesek' néha kissé hangos követelődzését – írta Jakabffy –, de olyan komoly, fáradságos tanulmányt, amely elvégzője részére nemcsak tiszteletet, de jövőt is parancsol. Aki ennek a műnek első két fejezetét olyan szakismerettel olvassa, mint amilyennel mi rendelkezünk ezen a téren, az megállapíthatja, hogy írója nem egynéhány mű felhasználásával alkotott magának tárgyához alapot, hanem szinte mindent elolvasott, megismert, ami helyes látásához nélkülözhetetlen volt. Ezt azonban még igazi érdemnek nem könyvelhetjük el. Az igazi érdem ott kezdődik, amikor társai segítségével [,] fáradságos munkával olyan adatokat szedett össze, amelyek nyilvánosságra először most kerülnek, de amelyek egész kisebbségi politikánk fegyvertárának igen becses eszközei lesznek. [...] Kétségtelenül a legnehezebb feladat a nemzetiségi kérdés múltjának összeállítása volt. De éppen ennél kapunk olyan értékes anyagot, amely [...] egész Erdély nemzetiségi történetére értéket jelent. Mikó és munkatársai ugyanis az *Erdélyi Múzeum Egyesület* páratlanul gazdag levéltári anyagának gróf Bánffy, Mikó és Rhédey levéltári csomóiból rekonstruálták a tanulmány tárgyává tett községre vonatkozólag a XVII–XVIII. századokbeli nemzetiségi átalakulások képét. [...] Mikó Imre igen tapintatosan jelzi, hogy az úgynevezett kontinuitási elmélettel a románság települését illetően vitába nem száll; adatai azonban a leghangosabban kiáltanak ez elmélet ellen. Szerintünk ez az összeállítás Mikó művének legértékesebb része. Mindaz azonban, amit még kapunk, ugyancsak nagy fáradság, az adatokból vont következtetések pedig logikus és elfogulatlan gondolkodás eredményei.”<sup>62</sup>

Mikó „enyhén baloldali” szociográfiája felkeltette Gaál Gábor érdeklődését is, aki 1933 elején a marxizmus felé tájékozódó fiatalokat, közelebbről Antal Márk körének tagjait igyekezett megnyerni a *Korunk* munkatársainak.<sup>63</sup> Könyves Tóth László álnéven Mikó Imre ekkor jelentkezett a *Korunkban Az erdélyi föld sorsa (Móricz Miklós könyve)*<sup>64</sup> és *A magyar értelmiségi proletariátus Erdélyben*<sup>65</sup> című írásaival. Műve Gaál legközelebbi munkatársának, Méliusz Józsefnek, aki kezdetben maga is az Erdélyi Fiatalok közé tartozott, a mozgalom ideológiai

<sup>62</sup> Mikó Imre: *Az erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés*. MK, 1933. január 1. XII. évf. 1. 20–21.

<sup>63</sup> Mikó Imre: *Gaál Gábor oldalnézetben*. Egy alkotóműhely félvszázados történetéhez (1926–1976). *Korunk Évkönyv*, 1976. 62–63.

<sup>64</sup> *Korunk*, 1933. március. VIII. évf. 3. 260–262.

<sup>65</sup> Uo. 1933. április. VIII. évf. 4. 319–321.

kárhoztatására, baloldali megbélyegzésére kínált alkalmat. A mértéktartó dicséret és az osztályalapú elmarasztalás kimért egyensúlya a Korunk későbbi, engedékenyebb antifasiszta-népfronti irányvételét megelőzően még a szektás baloldali „marxista Sturm und Drang”-periódus általános hangnemét idézi.<sup>66</sup>

Méliusz úgy vélte, hogy: „Az erdélyi fiatal magyar értelmiség vonalán e könyv fontos állomást jelez nemcsak azért, mert komoly előretörést mutat, hanem azért is, mert elveiben, megállapításaiban és a konzekvenciák levonásában oda mutat megjelenésével, ahova az E[rdélyi] F[iatalok] köré csoportosult értelmiségiek legújabbban érkeztek. Hogy kötelezettségekből vagy milyen más motívumokból kifolyólag adta ki az E[rdélyi] F[iatalok] e könyvet, annak kikutatása nem tartozik ide. [...] Mikó I[mre] könyve, ha eleinte – főleg az elméleti vezéreszmék tisztázásában – kialakulatlanoknak is mutatkozik, a vége felé egyre tisztul s az utolsó fejezetben már egész határozott, nem is említve, hogy [a] társadalomtudományi alapon folytatott történelemkutatás az erdélyi nemzetiségi kérdés előfeltételeinek vizsgálatánál igen sok olyan konkrét jelentőségű anyagot hoz felszínre, ami az erdélyi román és magyar tömegek osztályfejlődésére vet élénk világosságot [...] Mikó végül is a munkásság és a parasztság szolgálatában keresi 'az új nemzedéknek a jövő társadalmához való jogát.' Ez a vallomástétel annak a dialektikus szükségességnek a felösmerése és vállalása, amit az E[rdélyi] F[iatalok] regresszív-ideálista szárnya érdekei és romantikus faji ideológiája káprázatában megtagad.”<sup>67</sup>

### Távolodóban

Az őszi főiskolás konferenciával nyilvánvalóvá vált bomlási folyamat formailag az Erdélyi Fiatalok 1933-as alapító értekezleteivel zárult le. László Dezső szerkesztő a helyzet megvitatását március elejére tűzte ki, és 1933. február 21-én körlevelet küldött az alapítóknak. Ebben három kérdéskörben várta a belső munkatársak írásbeli válaszát: „1. Milyen munkát fejtettek ki az alapítók a lap érdekében 1931. július óta? Mennyiben valósították meg azokat a feladatokat, melyeket az 1931. júliusi illetve 1932. februári alapítói gyűlésen vállaltak magukra? 2. Mi-

<sup>66</sup> Csapody Miklós: *Régi ellenfelek mai öröksége*. In: *Egy nemzedék iskolája*. 347–348.

<sup>67</sup> (m. n. j.) [Méliusz (Nelovánkovics) József]: *Az erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés*. Korunk, 1933. június. VIII. évf. 1. 490. Méliusz az Erdélyi Fiatalokat és László Dezsőt ekkoriban fasisztának mondta, l. *A Széchenyi-ébresztők* (Korunk, 1933. június. VIII. évf. 6. 490–492.) és *Indulás*. A szlovenszkoí középiskolás ifjúság lapja. Uo., 1933. szeptember. VIII. évf. 9. 719–720.).

lyen kérdések tárgyalásának felvételét javasolják az alapítók? 3. A lap jövő munkájára vonatkozólag milyen tervek közös megbeszélését tartják fontosnak?”<sup>68</sup>

László kérdéseire Mikó Imre az alábbi válaszokat küldte: „I. Az 1931. júliusi alapítói gyűlés óta a következő munkát végeztem az Erdélyi Fiatalok mozgalmának érdekében:

1. Újraalakítottam a kisebbségi szemináriumot Fogarasi Géza, Csákány Béla, László Ferenc, Ígyártó Gábor, Kupcsay János, Fogarasi József, Váró György tagokkal, s vezettem a szemináriumot 1932 januárjában történt Bukarestbe való távozásomig. E pár hónap alatt a nemzet, faj, kisebbség fogalmi analízisével, a nyelvhasználati joggal Romániában, a kisebbségi intézetekkel és több előadás keretében a romániai magyar iskolaüggyel foglalkoztunk. Távozásom után Csákány Bélának, illetve Fogarasi Gézának adtam át a vezetést. Az elvégzett munkáról nekik kell beszámolniuk.

2. Úgy 1931-ben Bukarestbe történt távozásomig, mint 1932 novemberétől, ahogy onnan visszajöttem, intenzíven részt vettem az egyetemi egyesületért folytatott küzdelemben, s annak egyes fázisairól az Erdélyi Fiatalokban beszámoltam.

3. A főiskolás egyesületek elnökeinek tanácsában 1931-ben [,] mint az unitárius főiskolások elnöke, 1932/33-ban pedig [,] mint a Bolyai Kör megbízott elnöke vettem részt és fejtettem ki tevékenységet az ifjúsági autonómia és az egyesületközi munkamegosztás érdekében, ami az Erdélyi Fiataloknak is elsőrendű programja.

4. 1932. február 28-án a bukaresti Koós Ferenc Kör diáknapijának keretében az Erdélyi Fiatalok megbízásából tartottam előadást az elhelyezkedési problémáról, amihez dr. Willer József kamarai képviselő is hozzászólt.

5. Bukarestben felvettem a kapcsolatot az ukrán főiskolai hallgatókkal, megjelentem [a] nemzeti költőjük, Tarasz Szevcsenko emlékére rendezett emlékünnepeken, ahol a bukaresti száz ifjúsági vezetőkkel is megismerkedtem. Az ukránok elnökével később gyakran összejöttem, megismertettem velük az Erdélyi Fiatalok mozgalmát, adtam nekik több példányt a lapból. Ugyanő (Aurelian Cozac) román nyelven cikket is írt az Erdélyi Fiatalok faluszámába, amit magyarra fordítottam, s ami a faluszámban meg is jelent (1932. 80.) Ők is kértek tőlem egy cikket lapjuk számára, amit eddig még nem írtam meg.

6. Felkerestem Gusti közoktatásügyi minisztert, akkor még csak dékánt, aki megígérte, hogy 1932 ősze folyamán előadást fog tartani az Erdélyi Fiataloknak

<sup>68</sup> Az Erdélyi Fiatalok szerkesztősége az alapító tagoknak. Kolozsvár, 1933. február 21. EF-dok. 209.

Kolozsvárt a román falumunka irányelveiről. Minisztersége akadályozta meg abban, hogy ezt megtegye, ugyanezért nem tudtam hozzájutni, hogy az Erdélyi Fiataloknak ígért kiadványait át is adja.

7. Bukarestben, ahol lehetett, magyar[-]párti vezetők, magyar diákok, román fiatalok, magyar intellektuelek körében igyekeztem [az] érdeklődést felkeltetni mozgalmunk iránt, és sok előítéletet sikerült is eloszlatnom.

8. 1931 nyarán részt vettem Bárány Ferenc meghívása folytán az Erdélyi Fiatalok egy csoportjának Kolozsborsán és a szomszédos községekben végzett falumunkájában. Ez év őszén levéltári kutatásokat folytattam, s ezek, továbbá az Erdélyi Fiatalok kisebbségi szemináriumában nyert elméleti kutatások alapján írtam meg *Az erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés* című könyvemet, ami 1932 decemberében 134 nyomtatott oldal terjedelemben, 1000 példányban az EF Falufüzeteinek 4. számaként meg is jelent. Anyagi részének nagy részét br. Bárány Ferenc fedezte (12.000 lej), 4000 lej előzetes előfizetésekből és a Demeter Béla Falufüzetéből folyt be, 3200 lejjel adós maradtam a nyomdának, amiből eddig már 2200 lejt letörlesztettem.

9. 1932 novembere óta élénk agitációt fejtettem ki az EF átszervezése érdekében, amire vonatkozó terveimet az alapítói gyűlésen fogom elmondani.

II. Az alapítói gyűlés elgondolásaim szerint a következő szempontok figyelembevételével lehet eredményes és célravezető:

Legelőször a lap anyagi helyzetével kell tisztába jönnünk. Az elszámolásban kitüntetendő, hogy az alapítókát összesen mennyi adósság terheli, vagyis mennyi a lap adóssága. Haladást vagy visszaesést jelent-e az [adósság] az 1931[.] júliusi tartozáshoz képest? Mennyi kintlevőségünk van, és ebből mennyi összeg hajtható be hozzávetőlegesen?

Ez után a lap szellemi ügyeiről kellene rövid és összefoglaló beszámolót adni. Fontosabb kérdések: mit valósítottunk meg az 1932-es [helyesen: 1931-es] programból, mit dolgoztak az alapítók, mi volt a viszonyuk más testületekkel és mozgalmakkal stb. Úgy az anyagi, mint a szellemi ügyekről szóló beszámoló után egymás után minden alapítónak a véleményét ki kell kérni az elmondottakról, azzal a céllal, hogy *mindenki a legszigorúbb önkritikát alkalmazza* úgy a mozgalom, mint ön maga felett.

A helyzetanalízis és az alapítók véleményének meghallgatása után a gyűlés tárgysorozatának második csoportját a lap és a mozgalom továbbfolytatásának vagy tovább nem folytatásának megbeszélése tenné ki.

Itt is legelőször azt kell megbeszelnünk, hogy milyen *gazdasági és jogi* lehetőségei vannak a lap és a mozgalom jövőjének. Gazdasági szempontból milyenek a mai nyomdaviszonyok, mennyibe kerülne a lap előállítása, hány előfizető ga-

rantálására volna szükség, milyen más anyagi erőforrásokra van kilátás (estélyek, támogatás stb.)? Jogi szempontból milyen anyagi felelősséget vállalnak az alapítók, a laptulajdon esetleges átíratása, esetleges jogi személyiséggel bíró egyesület megalakítása stb. Tulajdonképpen már itt eldőlt az a kérdés, hogy az alapítók a mai összeállításban kívánják-e továbbfolytatni a lapot, vagy sem. Abban az esetben természetesen, ha valamelyik alapító a lap azonnali likvidálása mellett van, vagy nem kíván tovább alapítóként szerepelni, kötelessége készpénzben kifizetni a lap mai tartozásából reá eső összeget.

A lap anyagi kilátásai határozzák meg a *mozgalom további munkájának* kereteit. Ez után következne annak a megbeszélése, hogy a lap milyen irányú tevékenységet fejtsen ki, s mivel egy lap elsősorban szervező eszköz, milyen szervező munka induljon a lap körül. Itt ismételtlen minden alapítónak nyilatkoznia kell, miben látja a lap programját, és milyen munkát vállalna ebből a programból? Nem szavazással, de érvekkel a lap irányának természetesen azt a felfogást szabjuk meg, amelyikben az alapítók legalább egy része százszázalékosan meg egyezik, s a más része legalább semleges álláspontra helyezkedik, de a munkából nem marad ki.

Itt már végérvényesen elválnak, hogy az alapítók közül ki akar továbbra is részt venni a mozgalomban, s ezért itt kell megtárgyalnunk, hogy kikkel egészítjük ki a főmunkatársak gárdáját, mivel a mozgalom súlypontját az alapítókról a főmunkatársakra kell áttérlni. Ez annál is inkább szükséges, mert az alapítókban változás már nem állhat [be], viszont világnézeti és mozgalmi szempontból egyaránt szükség van a haladásra, tehát ellenkező esetben az alapítók kasztja, mint eddig volt, megkötné a mozgalom kibontakozásának a kezeit. Az alapítás tényét ki sem írják a lapra, hanem helyette ismét a főmunkatársak felsorolása szerepelne, vagyis a régi alapítók (akik nem lépnek ki) és az újonnan beválasztottak nevei. Az újan beválasztandóknál a lap világnézeti irányába vágó elméleti felkészültség és a lap szervezőmunkájában való használhatóság az irányadó [...].”<sup>69</sup>

Mikó az alapító beltagok értekezletének (1933. március 8–10.) mindhárom napján jelen volt. A harmadik napon az új program kidolgozására bizottságot állítottak fel, amelynek tagjai László Dezső, Jancsó Béla, Jancsó Elemér és Mikó Imre lett. „Az alapító beltagok általános véleménye, hogy a magunk nemzedékéhez kell szólanunk haladó erdélyi magyar szellemben, de problémakörünket az eddigi főiskolás térről ki kell szélesítenünk általános erdélyi magyar, országos és

<sup>69</sup> Mikó Imre válasza az Erdélyi Fiatalok körlevelére. Kolozsvár, 1933. március 1. EF-dok. 205–208.

világproblémák által. E pontnál kapcsolódott be bizonyos világnézeti alapelvek tisztázásának kérdése, amire nézve Mikó Imre a 100 %-os tudományos szocializmust ajánlja olyan szemszögnek, amiből minden sajátos problémánkat megvizsgáljuk, akivel szemben viszont László Dezső azt vitatja, hogy ezen kívüli problémák is léteznek, s azok sajátos megoldását is kutatni kell. Balázs Ferenc részletesen és többször is szól a kérdéshez, és hangsúlyozza, hogy eleve vállalt dogmatizmusnak nem barátja, s ennél általánosabb, mindenkire kielégítő alapnak tartja, ha olyan kritikát kívánunk, amely minden melléktekintet nélküli, érdekcsoportokra nincs tekintettel, és főleg, amely tudományos és becsületes véleményeket fejez ki. – A vita után konkrét részeredményeket nem szögeznek le, csak abban állapodnak meg, hogy mindenki szólás-, ill[etve] írásszabadságát egyenlően tisztelni kell, és senkit sem lehet kényszeríteni hallgatásra, ami viszont a tudományos és becsületes vélemények egymásmellettiségét jelenti.”<sup>70</sup> Március 14-én, értekezletük utolsó napján a gyűlés „Mikó Imrét megbízza a társadalomtudományi rovat vezetésével, amely rovatot teljes hatáskörrel szerkeszti. A szerkesztőbizottság csak a hatóság és az olvasóközönség szempontjából őrzi ellen e rovatot. Az ezt megtárgyaló szerkesztőségi ülésen Mikó Imre is részt vehet szavazati joggal.”<sup>71</sup>

Mikónak a mozgalomtól való eltávolodása ez után felgyorsult. Viharos „összeveszésre”, összecsapásra sem ő, sem a másik fél: László Dezső, s még kevésbé Jancsó – nem gondolt, ezt személyiségük, megannyi korábbi közös munkájuk, és az ilyen természetű belső ügyek elintézésének akkoriban általános kultúrája egyaránt kizárta. „Intézményes” kapcsolatuk lassú elhalása mégis hosszú évekig húzódott. Jancsó néha már nehézkes aprólékossága, taktikai és alkati (rokon) engedékenysége László Dezsőnek az Erdélyi Fiatalok egységelvét védő, számon kérő merevségével párosult. Miközben Mikó elszakadását László az alapítók többségével együtt kétségtelen veszteségnek tartotta, a mozgalom fiatal, nagy tehetségű reprezentánsának külön útját, különválását leplezetlen emberi csalódással, erkölcsi értetlenséggel fogadta. Ennek olykor érezhető ingerültséggel, körmonfont körülményességgel adott kifejezést, Mikót pedig László formai dolgokból induló, visszatérő számonkérései, melyek során nemegyszer kényszerült tételes „védekezésre”, még inkább eltávolították. Bár folyóiratuk Észak-Erdély visszacsatolása után kisebbségi helyzetükkel együtt megszűnt, egyetlen, az

<sup>70</sup> Jegyzőkönyv az Erdélyi Fiatalok alapító beltágjainak 1933. március 10-én du. ½ 3 órakor a Ref[ormátus]. Koll[égium]. I. e. 26. szobájában tartott gyűléséről. Uo. 236–237.

<sup>71</sup> Jegyzőkönyv, mely felvétellett az erdélyi Fiatalok alapító beltágjainak 1933. március 14-én du. 2 órakor tartott értekezletén. Uo. 239.

Erdélyi Fiatalok köréből történt távozás (kizárás, kilépés, észrevétlen eltávolodás) sem viselte meg a szétválás szereplőit annyira, mint a távozó Mikó és a maradók végső elhidegülése.

Mikó 1933 áprilisában is kitartott névleges visszavonulása mellett, „de ettől függetlenül vártam, hogy [helyzetem Jancsó Béla emlegette] illetén tisztázására mikor hívnak el vizsgáim letétele után. Ez a felhívás azonban vizsgáim után elmaradt, hogy mi okból, ezt nem tudom, én pedig abban az időben visszavonultam minden közéleti szerepléstől és teljes erővel a doktorátus végleges megszerzéséhez láttam, ami sikerült is egy év múlva. Bár az volt a felfogásom, hogy a rendezést illetően nem én, hanem az E[rdélyi] F[iatalok] van késedelemben, a doktori diploma megszerzése és a külföldre való távozásom időpontja között 1934-ben felkerestem László Dezsőt azért, hogy az E[rdélyi] F[iatalok]-kal való viszonyomat rendezzük. Megbeszélésünk eredménye az volt, hogy a kérdést nem zárjuk le hazatérésemig, sőt kértem, hogy a lapot küldjék a címemre, amit Párizsban hiánytalanul és pontosan meg is kaptam. Külföldi tartózkodásom alatt nem dolgoztam egyetlen erdélyi lapnak sem, sőt két pesti rádióelőadás és egy-egy külföld számára készült tanulmánytól eltekintve semmi irodalmi munkásságot nem fejtettem ki, mert külföldre tanulni mentem. Huszonegy hónapot voltam távol Kolozsvártól, s mikor visszatértem s először találkoztam László Dezsővel, azonnal említést tettem neki arról, hogy egyszer össze kellene ülnünk sok kapitális kérdés megtárgyalására, amit ő helyeselt is, de mindkettőnk hibáján kívül és szomorú családi események közbejötté miatt ez a megbeszélés is elmaradt.”<sup>72</sup>

Amikor 1937 tavaszán megkísérelte végleg lezárni a közte és az Erdélyi Fiatalok között évek óta húzódó, lappangó konfliktust, László Dezsőnek írt levelében közéleti hivatása és életpályája legfőbb törekvéseit is összefoglalta: „Nem távolodott el világnézeti álláspontom lényegileg attól, amit 1933-ban vallottam, mert a lényeget ma is abban látom, amit akkor falufüzetem végkövetkeztetésekként levontam, hogy a magyar szellemiségnek be kell ágyazódnia a magyar parasztság és munkásság érdekközösségébe, s mint az ő érdekeik értelmi képviselőjének van csak joga a jövő társadalmában való elhelyezkedéshez. De változott az álláspontom annyiban, hogy ma nem tartom valószínűnek, hogy valamilyen osztály diktatúrája útján el lehetne jutni ehhez a minden építő munka számára egyaránt termő társadalomhoz. Nem változott az álláspontom annyiban, hogy a kapitalista társadalom teljes átszervezését ma kevésbé sürgős és elodázhatatlan feladatnak tartanám, de változott az álláspontom annyiban, hogy e

<sup>72</sup> Uo.

cél érdekében szintén csak tömegnyomorhoz vezető polgár- és világháborús rizikót vállalni nem tartom célirányosnak. Nem változott az álláspontom arra vonatkozóan, hogy Erdélyben éppen úgy, mint a Duna völgyében, a nemzetiségi termelő rétegek összefogása egyenlítheti ki a nagyhatalmi érdekeket szolgáló politikai ellentéteket, de változott az álláspontom annyiban, hogy ez nem közelíthető meg egy semleges néptestvériség proklamálásával, hanem csak mindenik nemzetiség önrendelkezésén nyugvó megszervezésén és belső demokratizálódásán épülhet csak fokozatosan fel. Nem csökkent a hitem a fenti értelemben használt szocializmus üdvöztető voltában, de a szocializmushoz vezető úton éppen olyan fontosnak látom a nemzetiségek egyenjogúsítása érdekében vívott küzdelmet, mint ami bizonyos emberi jogok kiterjesztése a legszélesebb néprétegekre. [...] Az E[rdélyi] F[iatalok]-hoz később csatlakoztam, mert irányával [,] mint haladó szellemű iránnyal egyetértettem, de mindig sürgettem a lap kibővítését és a más csoportokkal való együttműködést. [...] Nem látok ellentmondást és tökéletesen meg tudom érteni, sőt kíváncsún tartom, hogy személyi vagy párt-ellentéteket félretéve azok, akiknek célkitűzéseik bármilyen szűk területen párhuzamosan haladnak, e közös feladatok megoldására összefogjanak a közös ügy érdekében, ami mindnyájunk személyi és pártérdekénél fontosabb. Az adott esetben ma is hirdetem, mint hirdettem akkor is, amikor a legkizárólagosabb álláspontot képviseltem, hogy a magyar népi érdek szolgálatában bárkivel hajlandó vagyok együttműködni.”<sup>73</sup>

Mikó végül az „állóháborút” szokott udvariasságával, ám leveleiből ismert hangvételétől kissé már eltérő módon, indignálódott határozottsággal zárta le, amikor László Dezsőnek így írt: „Kedves Barátom! [...] Minden szót félre lehet érteni vagy magyarázni s az ilyen hibás kiindulópontból levont következtetések nemhogy közelebb vinnének, hanem mindinkább eltávolítanak egymástól. Ezért kénytelen vagyok azt kijelenteni, hogy amennyiben nem tudtok más módot találni a kérdés tisztázásához, én ezzel a levelemmel lezártnak tekintem a magam részéről az Erdélyi Fiatalok kezdeményezte tárgyalásokat, lemondok az alapítók között esetleg fennálló jogaim érvényesítéséről és nem próbálom többet a veletek való együttműködést 'a lapon belül' keresni.”<sup>74</sup>

<sup>73</sup> Mikó Imre levele László Dezsőhöz. Kolozsvár, 1937. május 18. Közli Balázs Sándor i. m. 253–254.

<sup>74</sup> Uo. 250–250.

## Erdélyből Európába

1934 tavaszán szerzett jogi doktorátust, disszertációját Romul Boilă professzornál írta *A székely közületi kulturális önkormányzat* címmel.<sup>75</sup> Miután a kamarába fölvezték, rövid ideig egy kolozsvári irodában vállalt ügyvédi állást, majd tanulmányainak folytatására külföldi ösztöndíjhoz jutott György Lajos közvetítésével.

Szeptembertől év végéig Budapesten, majd Prágában, Drezdában, Berlinben, Hamburgban és Kölnben tájékozódott, 1935 januárjában pedig megérkezett Párizsba. Májustól rövidebb időt töltött Angliában, majd még egy jó évig a párizsi egyetemen tanult. Miközben a világ kitérult számára, kapcsolatot talált a francia és a sokfelől Párizsba került szellemi elithez, és az ott tanuló magyar diáktársakhoz egyaránt. „A magyarországi ifjúsággal így alakult ki az utódállamokbeliek közös munkaprogramja: *a nyugati haladottabb eszmevilággal megtermékenyülve, európaibbá tenni a szétagolt magyarságot*. Az erdélyi magyar probléma Párizson keresztül szemlélve, új beállítást nyer. A többi országbeli magyarság kérdéseivel összemérve egyetemes magyar problémává emelkedik, a magyarság Európában való megmaradásának, alkalmazkodásának, kifejlődésének kérdésévé, amit más országokban és más keretek között különböző eszközökkel munkál az új nemzedék. Az erdélyi népek közös jövőjének megalapozására szolgáló konklúziók pedig találkoznak a többi európai nemzetiség hasonló törekvéseivel, mely az egymásra utalt népek békés együttműködéséhez akar elvezetni, végső fokon egybeesik a szociális haladással és csak a társadalmi szerkezet gyökeres átalakításával valósítható meg. S a fentieket végiggondolva, követhet-e más utat az erdélyi magyarság?”<sup>76</sup>

Ezzel Mikó Imre közéleti pályafutásának első szakasza véget ért. Kitanulta az ifjúsági küzdelmek előiskoláját, rátalált hivatására, közel száz kisebb-nagyobb közleményt, cikket, tanulmányt jelentetett meg, és kiadta első könyvét is. Hazatérve csatlakozott a Hitel köréhez, az OMP titkáráként a „sérelemi politika technikusaként” dolgozott, a tudomány művelése mellett nem hanyagolta el sajtóbeli tevékenységét sem, s hamarosan belépett az aktív politikába: 1937 végén képviselőjelöltséget vállalt.

<sup>75</sup> MK, 1932. július 1. XIII. évf. 13. 365–378. és *Autonomia culturală a comunității secuiești*. Glasul Minorităților 1934. ianuarie-februarie. XII. évf. 1–2. 1–34.

<sup>76</sup> Mikó Imre: *Erdélytől Európáig*. Debrecen, 1935. 31.

## Mikó Imre pályakezdése az Unitárius Kollégiumban

A száz éve született Mikó Imre jogi, politikai, szociológiai és irodalmi munkássága, valamint egyházvezetői tevékenysége csak az utóbbi évtizedben kapja meg a méltó elismerést, illeszkedik bele az erdélyi magyar művelődéstörténetbe. Az átfogó kép megrajzolásához nagymértékben hozzájárult Balázs Sándor 2003-ban közzétett Mikó Imre-monográfiája,<sup>1</sup> s nemkülönben a centenáriumi megemlékezés több előadása.<sup>2</sup> Az írói pályája utolsó alkotása, az Orbán Balázs-életregény pedig csak most, 2011-ben került ki a sajtó alól.<sup>3</sup>

Mikó pályájának első évtizedeit nem nehéz nyomon követni, mert a halála előtt írt, s befejezetlenül maradt *A csendes Petőfi utca* (1978) című emlékezés-kötete<sup>4</sup> elég pontosan, adatokhoz köthetően idézi fel családját, környezete történetét és saját pályafutását a második világháború kezdetéig. Így szépen ír iskolás éveiről is, megemlékezik a kollégium szelleméről, jeles tanáraitól, néhány osztálytársáról. Igazgatójáról és némettanáráról, Gál Kelemenről még egy külön kis esszét is írt.<sup>5</sup> Tanulságos a visszaemlékezéseket összevetni a dokumentumokkal. Nem egyszer előfordul, hogy az emlékezet csal, vagy netán az író szépít, elhallgat dolgokat. Ez Mikóra nem jellemző.

Az iskolai tevékenységek legfőbb nyilvántartása, a kollégiumi értesítő éppen arra a két tanévre (1926/27, 1927/28), amikor Mikó végzős diák volt, nem jelent meg. Különben már ekkoriban a kötelezően román nyelvre is lefordított értesítők elég szűkszavúak, a tanár- és diáknévsorokon kívül alig közölnek adatokat. Van azonban az iskolai életnek, önképzésnek egy olyan tükrö, amelyet maguk a diákok állítottak össze, a diáklap: a Remény. Ennek köteteit évről évre leadták a

<sup>1</sup> Balázs Sándor: *Mikó Imre. Élet- és pályakép. Kéziratok, dokumentumok (1933–1968)*. Polis Könyvkiadó, Kolozsvár, 2003.

<sup>2</sup> Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Jog-, Közgazdaság- és Társadalomtudományi Szakosztálya rendezte emlékkonferencián 2011. március 25-én Egyed Ákos, Csapodi Miklós, Tibori Szabó Zoltán, Varga Attila, Cseke Péter és Gaal György előadása hangzott el.

<sup>3</sup> Mikó Imre: *A szülőföld szerelmese*. Orbán Balázs életének regénye. Polis Könyvkiadó, Kolozsvár, 2011. 376 p.

<sup>4</sup> Dacia Könyvkiadó, Kolozsvár-Napoca, 1978. 176 p. + 16 p. fényképmelléklet

<sup>5</sup> *Gál Kelemen – az igazgató*. Fiatal Szívvel 1975/76. 16. sz. 37–41. Kötetben: Mikó Imre: *Akik előtttem jártak*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1976. 258–263.

kollégiumi könyvtárba, s többségük így megőrződött a kutatás számára. Ma az Akadémiai Könyvtár kolozsvári fiókjának kéziratára őrzi a köteteket.<sup>6</sup>

Iskolakezdéséről Mikó így ír: „1919 őszén anyám beíratott rendes tanulónak a negyedik elemi osztályba. Az már az új kollégiumban, a mai Brassai Líceumban működött. Ott jártam a középiskola nyolc osztályát is. Reggel korán kellett kelni, hogy a Petőfi utcán végigmenve, a Biasini szállodánál jobbra térve, s a Főtert átló irányban átszelve (akkor még így voltak elrendezve az ágyások) a Szent-egyházról elnevezett utcán (Csalóköznek is mondták, mert sok ügyvédi iroda volt itt) és a Bolyain át (milyen későn tudtam meg, hogy kiről neveztek el!) eljussak a kollégiumba. Ott nyolckor bezárta a kaput a nagybajuszú Istvánffi bácsi. Volt egy elnyűhetetlen kabátom, azzal jártam iskolába. Mikor vették, a bokámat verte, mikor megváltam tőle, bekecsnek számított. A könyveket, füzeteket két szíjával kötöttem össze, azoknak volt egy közös fogantyújuk, a tolltartóba ceruza, toll, tollhegy, gumi szorult. A tintásüveget külön spárgára kötöttük, kezemben lóbálva vittem, s ha nem volt jól bedugaszolva, a tintacseppek a járdán jelölték az utat, amerre jártam. Nem voltam én az osztály első tanulója, de azért a jobbak közé tartoztam. A pálmát rendesen valamelyik tanító- vagy tanárgyermek nyerte el. [...] A karácsonyi vakáció alatt már ilyen leveleket írtam latintanáromnak, s egyben osztályfőnökömnek: »Magistro Gálffy omnia bona quaerit bonus discipulus eius – Emericus Mikó«<sup>7</sup>.

A levél egy első gimnazistától, aki csak három hónapja tanul latinul, a tanári szobában is feltűnést keltett, ahol Gálffy Zsiga – később az iskola igazgatója – felolvasta. [...] Latintanárom Mész Köről származott [...] Szerettük a szép, fiatal, atléta termetű Gálffyt; legényember volt, nemrég tért haza a frontról. Nevenapjára mindig feldíszítettük az osztályt virágokkal, az asztalra ajándékokat raktunk, ami őt könnyekig meghatotta. Történt egyszer aztán, hogy a névnapi latinórát számtanóra követte. Matematika-fizika tanárunk a diáktrefák célpontja, Hideg Mihály volt. A trefára terjedelmes alakjával szolgált rá – rossz nyelvek szerint a három dimenziója egyforma volt –, meg sipító hangjával, nehézkes járásával, a vastag bottal, amelyre hol támaszkodott, hol fenyegetőzött vele. Nos, számtantanárunkat a katedrán egy halom letépett zöld levél és felaprózott virágszárak várták. Mire igazgatónk kitiltott minden növényt az iskolából. [...] Természettanárunk, Gelei bácsi engem még a Petőfi utcából ismert, s félig-meddig

<sup>6</sup> Az alább bemutatott Remény-kötetek jelzete: MsU 1298/40 (1925–26); MsU 1298/41 (1926–27); MsU 1298/42 (1927–28).

<sup>7</sup> Gálffy tanárnak minden jót kíván az ő jó tanítványa – Mikó Imre. (latin)

titkárának fogadott. Nekem kellett behoznom a naftalinszagú »titkos szobá«-ból, vagyis a természetrajzi szertárból a soron lévő állatpreparátumokat.”<sup>8</sup>

A kollégiumi értesítők ezekről az évekről adatszerűen tájékoztatnak.<sup>9</sup> Így tényleg az Unitárius Kollégium Elemi iskolájában csak az 1919/20-as tanévben a IV. osztály diákjaként tűnik fel Mikó neve. Nagy József<sup>10</sup> okleveles tanító oktatja a 36 kisdíákot. Az 1920/21-es tanévben lép a gimnáziumba Mikó, s az első három osztályban Gálffy Zsigmond latin–görög szakos, internátusi felügyelő az osztályfőnöke, de a latin mellett tanítja magyarra, románra, sőt III.-ban matematikára is. Az osztálylétszám ekkoriban 38–40 fő körül mozog, eleinte a leányokat is felveszik rendes tanulóként nem lévén unitárius leánygimnázium a városban. Az I–II. gimnáziumi osztályokban Mikó még csak jó minősítést kap, a III.-ban már fellép László Tihamér mellé, hogy aztán végig ők ketten legyenek a jeles osztályzatúak. László Tihamér az a bizonyos „tanárgyermek”, ugyanis az apja, László Gyula volt az iskola tornatanára. IV. gimnáziumban átveszi az osztály vezetését Gelei József, a természetrajz nagyhírű tanára, aki aztán nyáron Szegedre távozik, s ott egyetemi tanszéket kap. Ekkor jelennek meg a román tantervnek megfelelően a románul tanított román nemzeti tárgyak, ezeket román anyanyelvű óraadók tanítják. A Borbély István tanította német mellé belép a francia is, amelyet a magyar–latin szakos, nyelvtelhetségnek tekintett Pálffi Márton oktat, s ő veszi át a magyar órákat is. Az új latintanár Márkos Albert. A matematikát és fizikát hol Hidegh Mihály, hol Vass Domokos oktatja. A vegytan viszont Gelei tárgya. Újonnan bevezetett tantárgy a gazdasági és jogi ismeretek, amelyet Kiss Ernő magyartanár kénytelen előadni. A történelem és a földrajz tanára szinte vé-

<sup>8</sup> *A csendes Petőfi utca.* 63–65.

<sup>9</sup> A kolozsvári Unitárius Kollégium Értesítője az 1919–20. iskolai évről. Szerkesztették: a teológiai részt Gálfi Lőrinc dékán, a többi dr. Gál Kelemen igazgató. XLI. évfolyam. Cluj-Kolozsvár, 1920. és a további évfolyamok: XLII. évf. (1920–21.), XLIII. évf. (1921–22.). Anuarul pe anii școlare 1922–23, 1923–24, 1924–25. al Colegiului Unitar din Cluj – A kolozsvári Unitárius Kollégium Értesítője az 1922–23., 1923–24., 1924–25. iskolai évekről. Szerkesztette dr. Gál Kelemen igazgató-tanár. XLVI. évf. Cluj-Kolozsvár, 1927. Anuarul Colegiului Unitar din Cluj – A kolozsvári Unitárius Kollégium Értesítője az 1925–26. iskolai évről. Szerkesztette: dr. Borbély István igazgató-tanár. XLVII. évf. Cluj-Kolozsvár, 1926.

<sup>10</sup> Az elemi és a gimnázium korabeli helyzetére, tanszemélyzetére bővebb tájékoztatást nyújt: Gál Kelemen – Benczédi Gergely – Gaal György: *Fejezetek a Kolozsvári Unitárius Kollégium történetéből.* Kiadja az Erdélyi Unitárius Egyház, Kolozsvár, 2007. 182–274.

gig Gyallay-Pap Domokos, a neves író.<sup>11</sup> V.-tól Borbély István lesz az osztályfőnök, majd VI.-tól Márkos Albert.

A román tanügyi rendszer bevezeti a IV. gimnáziumi osztály végén az abszolváló vizsgát, amit gyakran kísérettségiként is emlegettek. Románból, franciából és mennyiségtanból kellett a próbát kiállni. A saját tanárok vizsgáztattak, de az elnök más iskolából jött. 1924-ben Sabin Opreanu, a Tanítóképző Intézet tanára kapta ezt a megbízatást. A Mikó osztályából 30-an jelentkeztek vizsgára, 4-en jeles, 13-an jó, 11-en elégséges, 2-en elégtelen minősítést kaptak. Az igazgató megjegyzi: „A magyarból sem írásbeli, sem szóbeli vizsgálat nem volt, holott a szóbelit a Regulamentulnak [Szabályzatnak] egyetlen intézkedése sem tiltja el, s ilyen tárgyú írásbeli rendeletet sem az intézet, sem az elnök nem kapott.” E próbatétel után lecsökkent a létszám, V.-ben már csak 23-an voltak.

Az 1925/26-ra kiadott évkönyv a román rendszernek megfelelően osztályzatokat közöl. A VI.-ba 24 tanulót írnak be. A kitüntetettek: László Tihamér 9,87, Mikó Imre 9,34, Kiss Sándor 8,48. Még 13-an kapnak átmenő osztályzatot, 8-an javítóvizsgára buknak.

A Kriza Önképzőköréről megtudjuk, hogy 1925. október 6-án tartotta első, alakuló ülését, 23 rendes és 1 díszgyűlésre került sor. A szavalóversenyt Kovács György VI.-os nyerte, ügyes bírálatiért viszont Mikó Imrét 50 lejjel jutalmazták. „A római birodalom nagyságának és hanyatlásának okai” című pályatételre két dolgozat érkezett be, mindkettőt 80–80 lejjel jutalmazták, az egyik szerzője Mikó Imre és Szabó Dénes a VI. osztályból. A következő tanévre kiírt pályatételek közül az egyik így hangzik: „Erdély történeti hivatása az erdélyi magyar fejedelemség idején”, ezt Mikó kidolgozza, s – bizonyára jutalmazást követően – szövegét a Reményben is közzéteszi. A kidolgozásra vonatkozó utasítás így szól: „A pályaműveket ¼ ív papírra szépen és tisztán leírva, s füzet alakjában összefűzve, borítékkal ellátva kell 1927. április hó 15-ig az önképzőköri védnök-tanárnak átadni. Minden pályamű jelíges levéllel látandó el. A jutalomra érdemes művek 100–300 lej jutalomban részesülnek”. E tanév végén Mikót jó tanulásáért 200 lej jutalomban részesítették. A sporttevékenységekben is szorgalmasan részt vett: magasugrásban és távolugrásban elért eredményeinek köszönhetően 40–40 lej ütötte markát, súlydobóként oklevelet kapott.

A *csendes Petőfi utca* egyik fejezetében Mikó felidézi a végzős éveket is: „Az, hogy 1926-ban a kollégium vendiák találkozóján az összegyűlték seregét – az

<sup>11</sup> Fia, Gyallay-Pap Zsigmond (1909–1975) Mikó Imre barátja és munkatársa volt. A második világháború után az Egyesület Államokban élt, jórészt ő támogatta Mikót 1973 őszi amerikai útja során.

aradi Barabás Béla, a Függetlenségi Párt nagy alakja is közéjük tartozott – az ifjú diákok nevében én üdvözöltem, még a hagyományok jegyében történt. A beszédet sem én írtam. De hogy ötödik gimnazista koromban, mikor még nem lehetünk a Kriza Önképzőkör tagjai, s külön önképzőkört szerveztünk, annak pedig én lettem az elnöke, az már osztálytársaim öntevékeny kezdeményezése volt. Magyar irodalmi dolgozataim tettek érdemessé erre a tisztségre.

Amíg apám írta helyettem a házi dolgozatokat pontosan, színtelenül, addig nem tudtam nyolcasnál jobb jegyet elérni. Mikor aztán félretettem a könyvet és segítséget, s tanárom stílusában kezdtem rögtönözni, potyogtak a csillagos tízesek. Magyar irodalomtanárom ugyanis csupa tűz, csupa szív Pálffi Márton volt, különben Janus Pannonius-fordító és alkalmi verselő. *Új tanév küszöbén* – volt az egyik dolgozat címe, ebben már a közeledő pályaválasztásra is ki kellett térni. Írásművemet így fejeztem be: »Tanár leszek, megbosszulom magam a jövő nemzedéken!« »Zseniális« – kiáltott fel Marci bácsi. Nem gyomlálta ki a kamaszos idétlenségeket, hagyta, hogy gyom és búza együtt nőjön. Később Kármán Józsefről írtunk félévi dolgozatot. Itt már nem lehetett viccelni. Dolgozatom így kezdődött: »Élete egy előre megálmodott Ady-sors volt«. S ezzel végződött: »Das ewig Weibliche zieht uns hinan«<sup>12</sup>. Pálffi tanár úr felolvasta a dolgozatot az osztályban, és a tanári hivatásról beszélt, mondván, olyan a tanár, mint a magvető, százával, ezrével szórja a magokat, s örül, ha közülük valahol és valamikor egy is kicsírázik.»<sup>13</sup>

A továbbiakban Mikó az érettségi bonyodalmait is elmeséli. Akkoriban a hírhedt Anghelescu-féle törvény a felekezeti iskolákat magánintézeteknek nyilvánította, s diákjai egy kijelölt állami iskola román tanárokból álló bizottsága előtt tehetek érettségít. Az Unitárius Kollégium diákjai 1928-ban a Gh. Barițiu Líceum tornatermében, népes közönség előtt vizsgáztak. Mikónak a fizika és a kémia ment a legnehezebben, de elérte az átmenő osztályzatot. „Mellettem László Tihamér, a fizika később egyetemi professzora vizsgázott még osztályunkból sikerrel. Tizennégyen megbuktak” – összegez az életírás.<sup>14</sup>

Az Anghelescu-törvények legismertebb, szakszerű bírálója éppen az Unitárius Kollégium korábbi igazgatója, Gál Kelemen volt,<sup>15</sup> aki évtizedeken át meg-

<sup>12</sup> Az örök női felemel minket. (német)

<sup>13</sup> *I. m.* 102.

<sup>14</sup> *I. m.* 105.

<sup>15</sup> Gaal György: *A két világháború közti erdélyi magyar iskolák identitás-védelme Gál Kelemen munkásságának tükrében*. In: *Isten és ember szolgálataiban*. Erdő János emlékezete. A kötetet szerkesztette dr. Szabó Árpád. Erdélyi Unitárius Egyház, Kolozsvár, 2007. 217–230.

határozó egyéniségként vezette a tanintézetet. Minden diákja, így a Mikó emlékezetében is mély nyomokat hagyott. Alakját így idézi fel: „Akkor, a húszas évek kezdetén még mindennap volt latinóra, s a görög és a görög-pótló között is választania kellett a diákságnak. A mitológiával vetített képes előadásokon ismerkedtünk meg az amfiteátrumszerű, már akkor recsegő padozatú díszteremben. Akkor rögződött meg bennem a mennyboltot vállain tartó Atlasz szoborképe. Később úgy gondoltam gyermeki fantáziámmal, hogy minden földi intézménynek van egy Atlasza az ideák világában, a mi iskolánk pedig Gál Kelemen széles vállain nyugszik. Mert negyedszázad leforgása alatt, amíg igazgató volt – nála azóta sem volt senki tovább –, teljesen azonosult a kollégiummal, viselte annak minden gondját-baját háborúban és békében. Igazgatóságának utolsó éveiben voltam diákja, s amikor 1925-ben lemondott, az úgy hatott, mintha egy időre bezárták volna az iskolát. [...] Lemondása után még hat évig tanított nekünk német nyelvet és filozófiát. Tanulmányai, a kiegyezés korában szerzett műveltsége, a német liberális eszmeáramlatokhoz fűzte. Tisztelettel ejtette ki Goethe nevét, szeretett idézni tőle; mély átéléssel magyarázta Lessing paraboláját a három gyűrűről, a lelkiismereti szabadság neki is életelve volt; lendületbe jött, amikor Schiller *Orlenas-i szűzéből* Johanna búcsúját fordította. A klasszikusoknál megállt. Sőt Heinéből is csak a *Loreley dalát* értékelte. A nyelvtanítás nála nem azt a célt szolgálta, hogy megtanuljunk világnyelven csevegni, hanem, hogy közvetlen kapcsolatba kerüljünk a világirodalommal, annak is a legmagasabb csúcsaival. Irodalmi előadásaiban volt valami a német professzorok nehézkességéből. [...] Demokratizmus és szociális érzék jellemezte igazgatói, tanári működését egyaránt. És törvénytisztelet. A szabályzatoknak, még ha nem is értett egyet mindenben velük, nem volt szigorúbb őre, mint ő.”<sup>16</sup>

A reformkortól működő iskolai olvasó társaságnak, majd önképző körnek<sup>17</sup> is Gál Kelemen idejében adtak nevet, majd 1913/14-ben megújított működési szabályzatot: *A kolozsvári Unitárius Főgimnázium „Kriza Önképzőkörének” alapszabályai*.<sup>18</sup> A nyolc paragrafusos szabályzat meghatározza a kör nevét és célkitűzését. Ez utóbbi: az ifúságot a nyilvánosság előtti fellépéshez szoktatni és az iskolai tanulmányokat bővíteni, mélyíteni. A kör működésénél a következő területe-

<sup>16</sup> Mikó Imre: *Akik előttem jártak*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1976. 259–260. 262.

<sup>17</sup> Vö. Gaal György: *A kolozsvári Unitárius Kollégium diáklapjai*. In: uő: *Múzsák és érények jegyében*. Kiadja az Unitárius Egyház, Kolozsvár, 2001. 108–117.

<sup>18</sup> A kolozsvári Unitárius Kollégium Értesítője az 1913–1914. iskolai évről. XXXV. évfolyam. Kolozsvár, 1914. 121–126.

ket sorolják fel: „a) olvasott jeles munkákat ismertetnek, b) tudományos, szépirodalmi dolgozatokat készítenek s olvasnak föl kötött vagy kötetlen alakban, c) jeles idegen műveket magyarra fordítanak, d) költeményeket vagy prózai műveket szavalnak vagy felolvasnak, e) bírálnak, f) kitűzött pályatételekre pályáznak, g) szépirodalmi vagy más tudományos kérdésekről szabadon vitatkoznak, h) az önképzőkör keretében egy szaktanár felügyeletével egy ifjúsági elnök vezetésével évről évre különböző (pl. természettudományi, zenei stb.) szakköröket alakítanak, melyeknek működését az illető szakkörök külön ügyrendje szabályozza, i) ének- és zeneszámokat adnak elő.” A 4. § leszögezi, hogy a kör felügyelője a kollégiumi igazgatóságtól évente kijelölt védnök-tanár, lehetőleg a felsőbb osztályokban működő magyar irodalomtanár. A gyűléseken állandóan jelen van, tudta nélkül gyűlés nem hívható össze. Ellenőrzi, hogy a tisztségviselők feladataikat teljesítsék. Az 5. § felsorolja a tisztségviselőket (elnök, titkár-szerkesztő, jegyző, pénztáros, 3 kiadó) és kötelességeiket. A két első tisztségviselő lehetőleg VIII. a többi VII. a 3 kiadó pedig VI. osztályos legyen. Az elnök hente egy délutánra összehívja a gyűlést, és a jelentkezések alapján összeállítja azok műsorát. A műsort úgy alakítja, hogy minden tag az iskolai év alatt szerephez jusson. A szerkesztő összeállítja kéthetenként a Remény számait, az iskolai ünnepélyekről tudósítást küld a helyi lapoknak. A Remény-évfolyamot tanév végén bekötetve átadja a kollégiumi könyvtárnak. A jegyző minden gyűlésről jegyzőkönyvet vezet, a levelezést végzi, s a jelenlétet nyilvántartja. A pénztáros többek közt beszedi a tagdíjakat és a hiányzóktól a gyűlésenkénti büntetéseket. A kiadók pedig a szerkesztő utasítása szerint egybemásolják a Remény-számokat. Az utolsó, 8. § a pályázatokról és versenyekről intézkedik. A kör pályázatokat tűz ki, de a pályatételeket a tanárok állapítják meg, s a beküldött pályamunkákat is a védnök a szaktanárokhoz juttatja el megbírálásra. A verseny szavalásra vonatkozik.

A világháború után az önképzőkör lett a magyar művelődés egyik fő iskolán belüli terjesztője, de a román irodalom is szerepet kapott. Annál is inkább, mert a román tanügyi rendszerben nem volt hagyománya az önképzésnek, s a körök működését mind nehezebben engedélyezték. 1927-től Kolozsvárt már csak az Unitárius Kollégiumban sikerült működtetni. 1928. május 22-én pedig miniszteri rendelettel valamennyi magyar iskola önképzőkörének a működését felfüggesztették. Csak az 1940-es bécsi döntés után sikerült rövid időre feltámasztani az önképzést. A Kriza Önképzőkört 1919-től 1928-as betiltásáig Borbély István magyar-német szakos tanár irányította, aki 1909-ben szerzett irodalomtudományi doktorátust, s jelentős irodalomtörténeti munkák írójaként is számon tartott. 1912-től a kollégium rendes tanára, 1925-től pedig igazgatója is. Az önképzőkör ekkori munkáját elsősorban a kézírásos Remény-kötetek tükrözik.

A Kriza Önképzőkör mellé felzárkózik 1924-től a Vári Albert vezetésével működő Unitárius Kör, mely 1926-ban felveszi Ferencz József püspök nevét, s egy külön rovattal csatlakozik a Remény-számokhoz. Ez a kör vallásos jellegének köszönhetően 1928 után is működhetett, s elég rendszertelenül a Reményt is összeállította.

A Remény az 1920-as évek közepén már csak havonta hozott ki egy-egy számot. A számok három fő rovatra oszlottak (Irodalom, Tudomány, Hittudomány), mindegyik élén egy-egy VIII. gimnazista diákszerkesztő állott. A Hittudomány-rovat anyagát a Ferencz József Unitárius Kör biztosította. A számokat elég sok rajz, linóleummetszet illusztrálta, egyre több fényképet ragasztottak be. Az évfolyamok rendszerint 150 lap (vagyis kétszer ennyi oldal) körüliek voltak, a végükre a szerkesztő a tartalomjegyzéket is odaillesztette. Az oldalszámozás eléggé változó (inkább számonkénti), de a levéltárosok laponként végigszámozták őket. Tartós bekötésük – címük és a tanév feltüntetésével – tekintélyes külsőt kölcsönöz az évfolyamoknak.

Mikó Imre az 1925/26-os tanévben mint VI. gimnazista lett a Kriza Önképzőkör tagja. A hatodikosok rendszerint még alig-alig jutnak szóhoz, legfeljebb kiadóként szép kézírással bemásolják a szövegeket a Remény-számokba. Ebbe az – elég rendezetlen – kötetbe több hatodikos is ír, ami arra utal, hogy tehetséges diákok voltak az osztályban. Így a Mikóén kívül László Tihamér és Kovács György nevével találkozunk, a fő illusztrátor pedig Kahlfürst Tibor. Ő és Kovács is sokat másol. A VII. szám (1926. márc. 7.) kiadója Mikó Imre, s három Heine-gondolat fordítójaként is szerepel. A VIII. számban (április 11.) pedig C. Negruzzi-novellát (*Egy pőr 1826-ból*) tolmácsol. Molnár Rezső VIII. osztályos, az irodalmi szerkesztő „záró beszéd”-ében külön említi Mikó fordítói tevékenységét.

Az 1926/27-es Remény-kötet sokkal gondosabban szerkesztett. Ez mind a kör elnökének, Szathmáry Jánosnak, mind pedig a három szerkesztőnek tulajdonítható. Szántó Ferenc állította össze az Irodalom, Dézsi Zoltán a Tudomány, Szép Ernő pedig a Hittudomány rovatot. Van még Sport, Tízperc és Színház „kisrovatuk” is. A kör jegyzői tisztségét a VII. gimnazista Mikó Imre töltötte be, s így valamennyire ő is beleszólhatott a szerkesztésbe. Az első szám október 31-én, az utolsó, a kilencedik május 10-én készül. Az 1. szám főleg a szeptember 19–20-án megszervezett vendiák találkozóval foglalkozik. A székhelykeresztúri találkozó sikerén felbuzdulva a kolozsvári kollégium is összehívta a világban szétszóródott öregdiákjait. Mikó Imre nem csak a fennebb említett és ide bemásolt üdvözlőbeszédet mondta a diákság képviselőjében, de az ismertetést is ő írta az eseményekről. Az első nap Perédy György nagyváradi szerkesztő mondja a találkozó prologusát, majd Jakab Géza újságíró, Kemény János báró és Ligeti

Ernő szerkesztő olvas fel verseiből, prózai műveiből. Pálffi Márton a régi tanárok emlékét, Gyallay-Pap Domokos az elhunyt unitárius kiválóságok tetteit idézi fel. Másnap a régi kollégiumépület udvarán sorakoznak fel az osztályok, Borbély István igazgató intéz hozzájuk üdvözlő beszédet, s itt szólal meg Mikó Imre is. Utána istentisztelet, püspöki áldás, vendiák-gyűlés, gyűjtés és közebed következik. Végül megkoszorúzzák a tanársírokat a temetőben. A rendezvény célkitűzése az iskola erkölcsi és anyagi támogatásának a biztosítása volt. Mikó így zárja a beszámolóját: „Majd mi is eltávozzunk, és sokan, sokan el fognak menni. De mégis valami össze fog tartani: az emlék. Itt éltünk, itt töltöttük ifjúságunkat, ez a mi szülőföldünk: Erdély”. E szavak már az ő üzenetét tartalmazzák diáktársaihoz. A beszámolót Szilávik József VIII. osztályos fényképfelvételei illusztrálják.

Ebben az évfolyamban Mikó négy tanulmánnyal és két fordítással szerepel még. A tanulmányok nyilván iskolai dolgozatok vagy pályamunkák lehettek. Az egyik – Szabó Dénessel közösen írt – *A rómaiak nagyságának és hanyatlásának okai* címet viseli (2. sz.). Hasonlóan iskolás jellegű a 7. számban a *Gyöngyösi népszerűségének okai* című írás. Ebben a szerző Gyöngyösit és Zrínyit hasonlítja össze. Nagyobb tájékozottságra vall *Az ismeret problémája az ókorban és a középkorban* című dolgozat (9. sz.). Itt Platón, Arisztotelész, Bacon, Hobbes és Descartes nézeteit veti össze, de hivatkozik Böhm Károly kolozsvári filozófusra is. A Hittudományi rovatban olvasható a *Hitviták a XVI. században* című összefoglalás (7. sz.): azokat a hitvitákat ismerteti, amelyeken Dávid Ferenc már unitáriusként szerepelt. Az egyik fordítás Alexandru Brătescu-Voinești román novellista írása: *Hârleț Niță apó*. Élénk párbeszédes mű (5. sz.). A másik fordításnak csak a kezdete található ebben az évfolyamban, s a román irodalom egyik jelentős alkotása: Ion Luca Caragiale-tól az *Egy húsvéti fáklya*. A 6. számtól hozzák folytatásban. A fordítás nem csak az illető művek megismertetését szolgálta, de bizonyára a tolmácsoló nyelvtudását is gyarapította.

1927/28-ban Mikó Imre VIII. gimnazista, vagyis végzős diák, az egész Unitárius Kollégium felnéz rá. S ő mint a Kriza Önképzőkör elnöke olyan céltudatosan vezeti a munkálatokat, s olyan Remény-évfolyam összeállítását éri el, hogy ezekkel messze kitűnik az előzményekhez képest. Talán egy kicsit érzi is, hogy egy hosszú, közel évszázados múlt szakad meg a tanév végeztével. Még megmutatja, mire képes az unitárius kollégiumi ifjúság. De ennél is többet tesz, az egész körvezetést célirányosan végzi, Erdélyre összpontosít, s a helyben maradást, az itteni lehetőségekhez való alkalmazkodást hirdeti. Ugyanakkor a fordításokkal a román kultúra és nyelv felé is nyit. Az egész Remény kötet 168 lapos. A hagyományos Kriza-portrés nyomtatványokra írják. Mindössze hat számból áll, s csak a második számnál találunk összeállítási dátumot. Ez azzal is magyarázható,

hogy nagy késéssel sikerült a kört beindítani. Ebben az évfolyamban Mikó 22 írással szerepel.

Az első, november vége felé keltezhető szám élén Mikó elnöki megnyitója olvasható. Ebben rámutat, hogy máskor szeptemberben indították meg a köri munkákat, most meg az első hó is lehullt. Ugyanis nagyon nehéz volt az engedélyt kijárni, s a magyar testvériskolák körei már mind megszűntek, csak az unitáriusoké működik. Célkitűzése így szól: „Mostanáig körünkben a legkülönbözőbb témakörökkel találkoztunk. Tartottak felolvasásokat nagy emberekről, szavaltak idegen költőktől, de egyet elfelejtettek: Erdélyt. Azt, hogy itt nekünk erdélyi irodalmunk, erdélyi költészetünk van, és hogy Erdély az, ami hozzánk legközelebb áll. Nem foglalkoztak erdélyi problémákkal, nem szavaltak erdélyi költőktől. Pedig, ha a középiskolából kikerülünk, a mi számunkra sincs más hátra, mint itt maradni ezen az erdélyi rögön. Fenntartani azt a kultúrát, mely a Királyhágótól a Hargitáig táplál bennünket, s ennek a kultúrának erős végvárat állítani ide. Ez ma több mint kötelesség, *ebben látom én az erdélyi kisebbségi magyar diák jövő történeti hivatását*”. Befejezésként köszönetet mond a védnök tanárnak, egyben igazgatónak, hogy megszerezte a kör működési engedélyét.

Következik egy eddig szokatlan jegyzék: „A Kolozsvári Unitárius Főgimnázium ifjúsági köreinek vezetősége” címmel. Eszerint a kollégiumban két kör működött. A Kriza János Önképzőkör védnöke Borbély István igazgató volt, elnöke Mikó Imre, alelnöke Kis Sándor, jegyzője Gál Jenő a VII. osztályból. A Remény irodalmi szerkesztője Péterfy László, tudományos szerkesztője Szabó Dénes, a Színház rovat szerkesztője Sándor Endre, a Sport rovaté Nagy Márton és Kun László (VII.), a Tízperc rovaté pedig Rákosy Zoltán és Gálna Sándor (VII). Állandó illusztrátor: Kahlfürst Tibor és Rákosy Zoltán. A Remény segédszerkesztői: László Tihamér, Kovács György a VIII.-ból, Bede Emil, Nagy József a VII.-ból, valamint Benedek Sándor és Árkosi László a VI.-ból. A Ferencz József Unitárius Kör védnöke Vári Albert hittan-tanár, elnöke Kiss Sándor, alelnöke Mikó Imre, jegyzője Ferenczy Endre (VII.), a Remény Hittudomány rovatának szerkesztője Kovács Domokos. E rovatnál is külön szerepel hat segédszerkesztő. Úgy tűnik, hogy az eddigi kiadók (másolók) most segédszerkesztői besorolást kaptak. Ez a kimutatás egyértelműen a jövőbeli olvasóknak szól, legyen tiszta képünk a kör(ök) működéséről.

Az első szám mondhatni programadó vezércikkét is Mikó jegyzi *A transzilvánizmusról* (sic!) címmel. Akkor ez erdélyi ideológiának számított, tudós irodalmárok vitatkoztak róla. Mikó egyértelműen hívéül szegődött. Az ifúságot is fel akarta sorakoztatni. Így indít: „Trianon óta mindenki ráébredt Erdélyre. Azelőtt a magyar szentkorona keretében az erdélyi lélek kezdett hozzá

asszimilálódni az egyetemes magyarhoz, a háború alatt pedig szükségképpen megfeledkeztek Erdélyről. És amikor minden elvégeztetett, minden összeomlott, ráeszméltek, hogy most már nincs más vigasztalás, öserőforrás, csak Erdély. Tehát nem csoda, ha valóságos Erdély-kultusz indul meg irodalomban, művészetben. És az Erdély-kultusz alapján felépül egy új irodalom. S elindul egy új ifjúság, amelyiknek már nem maradt más hátra, mint Erdély, s ebben élni, halni kell. Mert jövőnk a magyar ifjúságnak Erdélyhez kötöttségétől függ. Ennek a jövőnek az érdekében harcolnak ma tollal és betűvel, és ennek az érdekében akarják hatalmas pörölyös akarattal a jövődönket a Tizenegyek. Mert Erdélyben ma tényleg balzsam az írás. És az ősi rögön új végvára épül a magyar irodalomnak, melyhez transzilvánizmusból hordanak köveket íróink.” Aztán felsorolja az erdélyi szellem jellemzőit, megnyilvánulási területeit.

Ugyancsak ebben a számban indítja a 2. számban befejezett terjedelmes pályadolgozatát *Erdély történeti hivatása az önálló erdélyi magyar fejedelemség idejében* címmel. Itt olvasható a szintén két számra terjedő Kármán József-életrajza is frappáns bevezető soraival. A Hittudomány-részben egy hasábra terjedő *Imáját* közli.

A december 18-ról keltezett 2. számban a két folytatáson kívül egy Mikes Kelemen-vezércikket közöl Mikó. Itt szintén bevezető soraival adja meg a hangot: „Ha aranszobrot kellene a hűségnek állítani, Mikes deákot mintáznám le. A holtig ragaszkodás, jóban és rosszban egyaránt kitartás emberben még ritkán testesült meg oly nagyszerűen, mint Mikes Kelemenben.” Rákossy Zoltán rajzportrét mellékel Mikesről.

A januárra keltezhető 3. szám Mikó Reményik Sándor-tanulmányával indít. Addigi pályaképét vázolja fel, záró mondataiból itt is a szerző üzenete csendül ki: „Ez Reményik Sándor, ez az ő prófétaelke, mely a magyar transzilvánizmus első és legnagyobb kifejezője. Ő itt maradt közöttünk, mert érzi apostoli küldetését és küzd kisebbségi magyarságáért, hirdeti az ígét...” Sipos Domokos halálára írt cikke ugyancsak alkalom az erdélyiség tudatosítására: „Újból temettünk. Újból, mert még frissen emlékeztünkben van az utolsó években szintén fiatalon elhalt Balogh Ernő és Petres Kálmán. Most aztán Sipos Domokos következett. Mindhármuk sorsa közös. A háború után megalakult erdélyi reneszánsz irodalom fiatalon, tragikusan elmúlt triumvirátusa.” A záró szavak fogadkozást tartalmaznak: „...lesz izmos erdélyi jövőd, mely általunk fog beteljesedni”. E szám folytatja az előző évfolyamban félbeszakadt Caragiale-fordítást (*Egy hűsvéti fákllya*). Mikó Imre haláláig megőrizte színház iránti rajongását, melynek egyik első bizonyosságát a Remény közli. *Frakkos Hamlet* címmel ír a kolozsvári Magyar Színház nagy visszhangot keltett 1927. október 24-i bemutatójáról. Nem csak a

rendezést, de a művészek teljesítményét is elemzi. A Hittudomány-rovatban egy terjedelmes tanulmányt indít *A teozófia és az antropozófia* címmel. Bevezetőben elmagyarázza, hogy mi is képezi értekezése tárgyát: „A teozófia eredeti értelme szerint Istenre és az isteni dolgokra vonatkozó ismeretet, sőt a mélyebb ismertetét, a bölcsességet jelenti. Antropozófia alatt pedig az emberre vonatkozó mélyebb bölcsességet kell érteni. Ez a két vallás vagy tudomány, amennyiben annak lehet nevezni, egymással szorosan összefügg, egymásból származik, és ezért kell őket párhuzamban tárgyalni, hogy egységes áttekintést nyerjünk...” A dolgozat folytatása az 5. és 6. számban olvasható.

A 4. számban Mikó fényképészként is jelentkezik. Egyik felvételén a február 19-én elhunyt Ferencz József püspök koszorúkkal borított friss sírja látható. A másik a kolozsvári Szamos-gátról készült, kommentárt is írt hozzá. A Hittudomány-rovat e számban Brassai emlékezik, halála harmincadik évfordulóján. Mikó első Brassai-dolgozata is ebből az alkalomból születik: *Brassai bácsi, az ifjúság barátja*. A nagy előd és mintakép tanári pályáját próbálja jellemezni, azt, hogy miként hozott új szellemet az iskolába.

Az 5. szám *Ady és Erdély* című vezető cikke megint az erdélyi helytállásra buzdít, Ady-idézetből indulva ki: „»Hitté formálódott bennem egy idő óta, s isteni ítéletet állanék ki a hitemért, hogy minket, modern semmi magyarokat csak az erdélyi szellem feltámadása tehet valamiké. Történelmi magyar társadalom, sajátos és értékes, csak Erdélyben fejtett. A magyarországi magyarság csak vérezett, vegetált. [...] Akkor lesz társadalmunk, irodalmunk, művészetünk, igaz külön magyar életünk, ha fölkeltjük az erdélyi hagyományokat. Próbáljuk Erdélyt folytatni, hátha lehet.« Adynak nem sikerült; Erdély fonala megszakadt. Vegyük majd mi kezünkbe az orsót, támasszuk föl az erdélyi hagyományokat, próbáljuk mi Erdélyt folytatni, hátha sikerül.” Meglepő módon Mikó a Tudományos részben is közöl dolgozatot, méghozzá *Az életmód átalakító hatása az emlősök főbb szerveire* címmel. A Hittudományi részben viszont *A nő a családban* című eszmefuttatása jelenik meg. Alighanem édesanyja nézeteit rögzíti befejezőképpen: „A nőnek a családban a helye, hogy nagy hivatását a jövővel szemben teljesíthesse. Lénye, berendezése a családhoz fűzi, ott kell munkálkodnia, mert ott lehet legnagyobb hasznára a hazának és a társadalomnak”.

Az utolsó, 6. szám valamikor májusban készülhetett, de a végén üres oldalakat hagytak, hogy oda Mikó bemásolhassa július 17-ről keltezett elszámolását és összegzését. *Jósika Miklós mint regényíró* című írása végén bibliográfiát ad: Beöthy Zsolt, Borbély István, Császár Elemér, Pintér Jenő munkáit és az Abafi 1926-os új erdélyi kiadását. Az *Alfred de Vigny filozófiai költészetéről* készült igen hosszú dolgozat után már a magyar mellett francia és román forrásmunkák is

találhatók. A záró írás azonos a sajtó alá rendezett Almanachéval: *Ballag már a vendiák*. Ezt a lelkiismeretes „önképzőköri elnök” *Almanach* című kiértékelése és elszámolása követi saját kézírással és aláírással. Így vall: „Almanachunk kiadására különösen két tényező volt döntő hatással. Az egyik egy inspektori rendelet, mely a Kriza Önképzőkör működését 1927–1928. iskolai év végeztével újabb rendelet kiadásáig felfüggeszti. A másik dr. Anghelescu miniszter úrnak közoktatásügyi reformja, mely szintén az 1927–1928. iskolai év végeztével a középiskolákat 8 osztályról 7-re redukálja.

Úgy éreztük, hogy ezek után úgy a »Kriza Önképzőkörnek«, mint az utolsó nyolcadik osztálynak méltóképpen el kell búcsúznia a – jövőben már – régi rendszertől, melynek tíz emberöltő óta működő gimnáziumunk keretében is olyan szép múltja volt. Emléket akartunk felállítani nemcsak magunknak, hanem annak a tradicionális szellemnek is, mely most az új rendszerrel, ha nem is fog kihalni, de valószínűleg sok változást lesz kénytelen elszenvedni, s amely rendszer utolsó képviselőinek minket szemelt ki a sors. [Az almanach...] Jelképezni akarta azt, hogy a mai nehéz időben, midőn a középiskolásoknak is kijut a máskor alig álmodott életből, az Unitárius Gimnázium ifjai nem csüggednek, hanem a múltra támaszkodva és a jövő felé nézve *akarják* jövődjüket, öntudatosan készítik elő ezt a holnapi életet. Innen a könyv szimbolikus címlapja, melyet Péterfy László metszett linóleumba: izmos törzsű fából, melynek vezérágai letöredeztek, egy új zöld hajtás nyúlik ki, s ez a friss hajtás adja ki a könyv címét: *Almanach*”. A pénzügyi elszámolásból kiderül, hogy 350 eladott fűzött és 25 eladott kötött példány fedezte a 14 ezer lejes költségeket. Zárásként fénykép: Márkos Albert VIII.-os osztályfőnök, latintanár ül a katedránál.

Két üresen maradt lap után következik az utolsó szám Hittudományi rovata, ennek záró írása is Mikótól származik *Ki az erkölcsös ember?* címmel. Érdekes felfogást tükröz megállapítása: „Az erkölcsösségnek nem kell mindég együtt járnia a külső vallásossággal. Erkölcsös lehet az az ember is, aki nem jár templomba, hanem otthon, a világtól félrehúzódva teljesíti kötelességét zajtalanul. A közelmúltban elhunyt Péterfi Dénes is félrevonulva a világtól, amelyikkel már leszámolt, százszor erkölcsösebb életet élt, mint az, aki a templomba csak azért jár, hogy mások lássák.” Úgy tűnik, a Péterfi szerkesztőségi örökébe lépő Vári Albert tanítványainak is tovább adta elődje iránti tiszteletét.<sup>19</sup>

Az évfolyam-kötetet számba vevő tartalomjegyzék 24 szerzőt sorol fel összesen 100 címmel.

<sup>19</sup> Az 1925/26-ra kiadott Értesítő utal rá, hogy a Ferencz József Unitárius Kör abban a tanévben 24 ülést és 2 díszgyűlést tartott, az egyik díszgyűlés Dávid Ferenc, a másik Péterfi Dénes emlékét idézte fel.

Az említett *Almanach a kolozsvári Unitárius Főgimnázium „Kriza Önképzőkörének” 1927–28. évről* (Kiadja a „Kriza Önképzőkör”. Cluj-Kolozsvár, Corvin Könyvnyomda, 1928.) tulajdonképpen válogatás a végzős diákoknak az utóbbi évek Remény-köteteiben megjelent írásaiból. Ajánlással indul: „Ezt a könyvet ajánljuk az ALMA MATERNEK, mely tíz emberöltő óta bocsátja a világba vándiájkait, s mely nyolc évig nekünk is a Múzsák és Erények jegyében volt nevelőanyánk”. Előszót Borbély István írt hozzá 1928. május 1-jéről keelve. Így foglalja össze véleményét: „Ez az Almanach is egy darab tavaszi tarka virágos rét a kolozsvári unitárius diákok lelkéből. Első virágzás.” A kötet további tartalmát a kézírásos Reményben így összegezi Mikó: „Az ezután következő 12 cikk közül négy a Péterfy László írása (1 vers, 1 novella, 1 riport és 1 humoros elbeszélés), 3 a Mikó Imréé (1 tanulmány, 1 esszé, 1 beszámoló), 2 a Kovács Györgyé (2 hírkopf) és 1–1 a Bede Emil (vers), László Tihamér (tanulmány) és Szabó Dénes (humoreszk) munkája. A címlap a Péterfy László, a két illusztráció a Kahlfürst Tibor tervezése és linóleumban való kivitele.” A három Mikó írásból kettő származik a Remény törzsanyagából (*Reményik Sándor* 6–16. oldal; *Brassai bácsi, az ifjúság barátja* 42–47. oldal). A *Ballag már a vándiák* című záró írás (70–72. oldal) az Almanach részére született, de a Reménybe is bemásolták. Eszerint 21 nyolcadikos diák ajánlja a könyvet az Alma Maternek: „Felismertük annak jelentőségét, hogy mi nekünk ma Erdély, és milyen felfrissülést és új kultúrforrások megnyílását jelenti nekünk ma az erdélyi szellem feltámadása. Mert nekünk nincs más hátra, mint itt maradni ezen az erdélyi rögön. Fenntartani ezt a kultúrát, mely a Királyhágótól a Hargitáig táplál bennünket, s ennek a kultúrának erős végvárat építeni ide. Ez ma több, mint kötelesség, ebben látom én ma a ballagó vándiákok jövő történeti hivatását.” A Reményben közölt elszámoló cikk az Almanach „erkölcsi mérlegére” is utal. Eszerint július közepéig az Unitárius Közönyben Szent-Iványi Sándor, az Erdélyi Szemlében S. Nagy László írt a kötetről. De rövid ismertetés jelent meg az Ifjú Erdélyben és a Vándiákok Lapjában is. Így összegez: „A legnagyobb elismerés azonban a szavakon kívül és felül az, hogy körünk egyik tagja látogatása alkalmával ott látta az Almanach egy bekötött példányát a Reményik Sándor asztalán, aki mindég szívesen gondol egy, a körben eltöltött délutánjára és figyelemmel kíséri az ifjúság munkáját.” Mikó Imre sorai arra engednek következtetni, hogy már az 1920-as években az unitárius diákok körében is élt a Reményik-kultusz. Neve egyet jelentett az erdélyiséggel.

A Reményről és az Almanach szerkesztéséről Mikó utolsó művében is megemlékezik. Az egykori osztálytárs-munkatársak későbbi sorsára is utal. A *csendes Petőfi utcából* idézzük: „Mikor végre teljes jogú tagja lettem a Kriza Önképzőkörnek, az út már ki volt taposva számomra. Hetedik osztályos koromban

jegyző, a nyolcadikban elnök lett belőlem. Ezt a posztot pár évvel azelőtt Balázs Ferenc, Kemény János és Szabédi László töltötte be előttem. Műfordításokkal kezdtem románból és németből. Sokáig azt hittem, hogy én ültettem át elsőnek magyarra Caragiale-tól az *Egy húsvéti fáklyát*, amíg ki nem derült, hogy Jancsó Benedek már megelőzött. Aztán tanulmányok jöttek az erdélyi magyar irodalomról, Reményik Sándorról, Kolozsvár helyéről költészetünkben, Brassai Sámuelről – mikor amire belső és közösségi rendelés érkezett. Most már Borbély István irányította fejlődésemet, új irodalomtanárom, igazgatóm és önképzőkörünk védnöke. Roppant szorgalmú, zárkózott, komor ember. Mikor nyolcadik gimnazista korunkban azzal álltunk elő, hogy nyomtatott irodalmi almanachot szeretnénk kiadni, támogatott, sőt előszót írt hozzá. A kiadó egyik osztálytársam apja, az áldott emlékü Kahlfürst bácsi, az egyszemélyes Corvin-nyomda tulajdonosa volt a Jókai utca egyik udvari házában. Fia, Tibor szép színes linóleummetseteket készített, kettő a könyvbe is belekerült. Az almanach szerzői később az irodalomtól távol eső pályákon helyezkedtek el, vagy felhagytak az írással. A humaniorák terén Bede Emil maradt, aki költőnek indult, pap lett és a végén tisztviselő; nagy jövőt jósolt Móricz Zsigmond osztálytársamnak, Péterfy Lászlónak, de Laci valahol elcsúszott, miután Pestre került, s végül is egyike lett azoknak a pályát tévesztett műkedvelőknek, akiknek nevét sehol sem jegyzik fel. Két karcollal szerepelt a kis kötetben Kovács György. Nem készült írónak, hiszen útja meredeken ívelt felfelé attól kezdve, hogy hatodik gimnazista korában *Az ős kajánnal* szavalóversenyt nyert. Önképzőköri záróünnepélyünkön *Az ember tragédiájának* első jelenetét adtuk elő a díszteremben, s a sors iróniája, hogy az Úr egy teológus volt, később féktelen ambíciójú fasiszta, Lucifer pedig Kovács Gyuri. »Világodat meg fogja dönteni!« – dörögte a pódiumról, s drága osztályfőnökünk, az ízes beszédű Márkos Berci már akkor megjósolta, hogy »e fiúból« ha nem is pap, de színész lesz. A televízió magyar nézői talán emlékeznek rá, amikor »a nép művésze« évtizedek múlva újra elmondta ezt a monológot ugyanazon a pódiumon, ahonnan elindult.”<sup>20</sup>

Az életrajzi kötet a továbbiakban utal rá, hogy Mikót érettségi után Borbély István a tanári pályára bízta, mert nagy szükség volt fiatal tanerőkre a kollégiumban. Nem is volt számára idegen ez a lehetőség. Főleg a családi hagyomány és édesanyja befolyása vezette a jogi pályára. S nem is sejtette, hogy világ fordultával, hosszas orosz fogság után tíz éven át, ha nem is egykori iskolájában, csak annak épületében orosztanárként fog dolgozni. S visszatér a diákkori fordításokhoz: eleinte oroszból, majd franciából és románból is. S végül mint író esszék és regények szerzője fejezi be pályafutását.

<sup>20</sup> I. m. 103–104.

Dávid Gyula

---

## Emlékidéző – Mikó Imre születésének centenáriumán

Mikó Imre, akiről most, születésének centenáriuma alkalmából megemlékezünk, az erdélyi magyar értelmiség második kisebbségi nemzedékéhez tartozott. Akik „előtte jártak”, azok már megalapozták az első világháborút lezáró békeszerződések nyomán kisebbségivé vált erdélyi magyarság szellemi intézményeit: megvolt már a könyvkiadásban értékszempontokat érvényesítő Erdélyi Szépmíves Céh, az íróársadalmat széles ölelésben összefogó Helikon íróközösség, már évek óta megjelent a baloldali Korunk, feltámadt kényszerű tétlenségéből az Erdélyi Múzeum-Egyesület. Sikerült mindezekhez érdeklődő, az alkotó munka eredményeit megbecsülő közönséget szervezni. És mindenekelőtt kikristályosodott az az ideológia – a transzszilvanizmus –, amelynek jegyében az önmagára támaszkodó építkezés közösségmegtartó erővé tudott válni. Az első nemzedéket a megmaradás hite és akarása élte. „Dolgozni kell, ha élni akarunk – írta Kós Károly 1920-ban a *Kiáltó* szóban –, és *akarunk* élni, tehát dolgozni fogunk.” „*A mi igazságunk a mi erőnk. Az lesz a mienk, amit ki tudunk küzdeni magunknak.*” (Kós Károly – Páll Árpád – Zágoni István: *Kiáltó szó*. Kv. 1920. 4.)

Az első nemzedék még a háború előtti Magyarországon ért felnőtté, tudta, hogy mit vesztett, és akaratlanul is ahhoz mérte a feladatokat, de aszerint értékelt az eredményeket is. A második nemzedék, amelyhez Mikó Imre is tartozott, már eleve a kisebbségi sorsban ért emberré. Középiskolás éveikben nekik már meg kellett küzdeniök a román nyelven való tanulással, a soraikat megtizedelő érettségivel, a teológia kivételével csak román nyelven elérhető felső fokú diploma megszerzésének nehézségeivel. Az ő vállalkásuk már eleve kisebbségi sorsvállalás volt: jóval kevesebb romantikával és jóval több ütközéssel a kemény hétköznapi valóságának falán. Számukra az erdélyi létet nem a messzi múltból eredeztethető meghatározhatatlan „erdélyi lélek” jelentette, hanem „a szociális

haladás és a nemzetiségek közötti együttműködés” gyakorlati útjának kitaposása. A „magyar Gironde útja” volt ez, ahogyan maga Mikó Imre egy, a 40-es évek végén töredékben maradt írásának címében saját nemzedékét nevezte (*A Magyar Gironde útja*. Kézirat a hagyatékból, közölte Balázs Sándor: *Mikó Imre. Élet- és pályakép*. Polis, Kolozsvár, 2003. 315.)

Az idézett visszaemlékezés-töredékben Mikó Imre három tényezőjét említi nemzedéke új tájékozódásának: az egyik Ady, Szabó Dezső és Móricz Zsigmond „szentháromsága”, akikhez hozzá teszi még Bartókot és Kodályt; a második az „erdélyiség”, amelyet készen kapott ugyan az első nemzedéktől, de amelyet arra használt fel, hogy „ebből a szellemi tőkéből gazdasági, társadalmi és politikai mozgalmat” formáljon; míg a harmadik az európaiság, amely „a nyugati demokráciák és a népszövetségi pacifizmus ideológiáját” jelentette számukra. (Az idézetek szintén *A Magyar Gironde útjából* valók. *I. m. i. h.*)

Ezt az utat Mikó Imre is megjárta: a Kolozsvári Unitárius Kollégium elvégzése után egy unitárius jótékonyági egyesület anyagi támogatásával Párizsban tökéletesíthette a kolozsvári román egyetemen megkezdett jogi tanulmányait, s innen hazatérve vált nemzedéke legalaposabb kisebbségi jogismerőjévé, a harmincas évek közéletének ismert és elismert szereplőjévé. Ott találjuk az Erdélyi Fiatalok alapítói között (első, önállóan megjelent tanulmánya, *Az erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés*, az Erdélyi Fiatalok Falu-füzeteinek sorozatában kerül kiadásra), részt vesz a Vásárhelyi Találkozó előkészítő munkálataiban, vezeti a Magyar Párt bukaresti irodáját, majd a királyi diktatúra idején felső hatalmi szóval létrehozott Magyar Népközségben Bánffy Miklósnak, a Népközség elnökének közvetlen munkatársa. Ezeknek a tapasztalatoknak a birtokában írja meg 1941-ben *Huszonkét év* című könyvét, amely – hogy alcímét idézzük – „az erdélyi magyarság politikai története 1918. december 1-től 1940. augusztus 30-ig”. Olyan hiteles kisebbségtörténetet tesz le az asztalra huszonhét éves fejjel, amelyet tárgyilagosságaért és az első kisebbségi időszak politikai történéseiből levont következtetéseiért ma is tananyagként kellene bevezetni mindenütt, ahol jövőendő kisebbségpolitikusokat készítenek fel a rájuk váró helyzetekre és feladatokra.

Nyitott szellem: pragmatikusan tudja érvényesíteni az Országos Magyar Párt politikájának elveit, de ugyanakkor nem zárkózik el az Antal Márk marxista szemináriumán hallottaktól sem, mintha a bibliai elvet vallaná magáénak: „mindeneket megpróbáljatok, s ami jó, azt megtartsátok”. S ez a „jó” az ő számára – akárcsak kortársai legjobbjai számára – a közösség: a kisebbségi magyarság, majd a bécsi döntést követő négy évben, felelős feladatokkal megterhelten, szűkebb pátriájának, Erdélynek a java. A „négy magyar év” alatt – ekkor is még csupán 30 éves – behívott képviselő a magyar országgyűlésben. Közben folytatja

jogi tanulmányait: magántanári vizsgájára készülve írja meg *Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika* című nagyszabású könyvét, amely még 1944-ben meg is jelenik. A magyar országgyűlésben egyike azoknak, akik méltányos magatartást követelnek az Észak-Erdélyben „kisebbségivé” vált románság számára, s akik – amikor a zsidók elleni kivételezési törvények már a deportálás szakaszába értek – 1944-ben több zsidó származású személy számára szerez mentességet a deportálás alól. A második világháborúnak ebben az utolsó időszakában pedig ő is azok között van, akik keresik a kapcsolatokat a baloldal felé, s rajtuk keresztül az előre látható vég súlyos következményeinek enyhítésén, a háborúból való kilépésen fáradoznak.

A történelem fintora – mondanák egyesek, de valójában jól kidolgozott forrásgyűjtemény –, hogy a Kolozsvár szovjet megszállása utáni napokban otthonából civilként elhurcolják, és csak közel négyévi „hadifogság” után, 1948 nyarán térhet haza. A fogság éveiben nem csak oroszul tanult meg, de a marxista ideológiát és propagandát is megismerte. Életének és munkásságának legalaposabb ismerője, Balázs Sándor úgy látja, „azonosult” a hazatérésekor már uralmon lévő rendszerrel, de hozzáteszi: „Jó azonban megfigyelni, hogy ez az azonosulásképpen mire alapult: az együttélő népek két legnagyobb ellenségét, a szovinizmust és az antiszemitizmust megfékezni képes politikai erőt vélte felfedezni akkor (1948-ban) a hazai szocializmusban és annak politikai vezető erejében... Nem kellett hosszú időnek elteltén ahhoz, hogy azt tapasztalja, a magasztos elvek és a nacionalizmus elleni harc paravánja mögött ott tenyésztették Romániában is a nacional-szovinizmust, a kommunizmus dogmájával összekevert kisebbségellenességet.” (I. m. 448.)

Addig azonban egy évtizeden át orosz nyelvet taníthat egykori iskolájában, fordíthat szovjet regényeket, politikai broszúrákat, névtelenül, álneven vagy „szerecsenként”. De csupán 1958-ig, amikor a levert magyar forradalomra következő romániai megtorláshullámban több tanártársával együtt őt is el nem távolítják a tanügyből. Családja van: négy kiskorú gyermek eltartásának felelőssége nehezedik a vállára. Az állami könyvterjesztő vállalat alkalmazza ekkor rakodómunkásnak, s majd nem egy újabb évtizednek kell elteltén, amíg a raktárból egy Egyetem utcai kis könyv- és papírüzlet pultja mögé engedik – eladónak. Az 1958–1965 közötti években megjelent, közel száz írását, fordítását szemelgetve (teljes jegyzékük megtalálható a Balázs Sándor könyvében közölt bibliográfiában) több tucatnyi névtelen vagy álneveken közölt cikket, fordítást találunk, hiszen el kellett tartania családját. De becsületére válik a magyar lapok, kiadók akkori szerkesztőinek, hogy ilyen „kenyérmunkát” biztosítottak számára.

Azokat a tanulmányait, amelyek 1964-től már saját nevén is megjelenhetnek, ott, az eladópulton írja, két vásárló között. 1967-ben jelenik meg belőlük egy kötet, *Honpolgárok és világpolgárok* címmel (benne Machiavelli, Morus, Rousseau, Ragyiscsev, Šincai, Bölöni Farkas Sándor, Stephan Ludwig Roth, Brassai Sámuel és Vincențiu Babeș életét és munkásságát bemutató tanulmányával). 1969-ben már egy Beke Györggyel és Fodor Sándorral közösen jegyzett tanulmánykötet (*Orbán Balázs nyomdokain*) társszerzője, s ugyanabban az évben jelenik meg – szintén az elárúsító pulton született – életrajzi regénye Bölöni Farkas Sándorról, *A bércre esett fa*, amelyben már a szépírás eszközeit is kipróbálja. A könyv valójában egy trilógia része az erdélyi unitarizmus nagyjairól; folytatása, *Az utolsó erdélyi polihisztor. Száz dokumentum és történet Brassai Sámuelről* 1971-ben kerül az olvasó kezébe – a harmadik, az Orbán Balásznak emléket állító regény, *A szülőföld szerelmese*, 34 évvel írója halála után, születésének mostani centenáriuma.

Mikó Imre ekkor már a Kriterion Könyvkiadó kolozsvári szerkesztőségnek belső munkatársa. Az 1960-as évek végén bekövetkezett romániai „olvadás” az ő rehabilitálását is elhozza: olyan munkahelyre kerül, ahol kibontakoztathatja sokoldalú műveltségét, érvényesítheti az általa szerkesztett könyvek esetében olyan fontos minuciózítását, az apró részletekig menő gondosságát. A Kriterion még ezután megírandó történetében fontos fejezet lesz az ő szerkesztői munkája, hiszen a kiadó indulásának első fél évtizedében ő a megvalósítója, sőt azt mondhatjuk, társszerkesztője a Csehi Gyula elgondolásából született Téka-sorozatnak (amelynek egyik úttörő kötete *A multani vérvád* (1969) tulajdonképpen kisebbségi jogász művének része is), s emellett ő a gazdája az erdélyi múltat emlékiratokban feltáró „Fehér Könyvek”-nek, valamint jó néhány történelmi, művelődéstörténeti kötetnek. A Kriterion „kitűnő légkörű” kolozsvári szerkesztőségében (a rövid ideig itt dolgozó Páskándi Géza adta ezt a megtisztelő jelzőt), sok zsvaj és nemegyszer bohémos összevisszaság közepette ott ült az íróasztalánál, mint a megtestesült munkafegyelem, s saját példáján át az általa szerkesztett kéziratok nem egy szerzőjével sikerült megértetnie és elfogadtatnia, hogy – különösen az olyan művek esetében, amilyenek az ő szerkesztői asztalára kerültek – ez a szellemi munka elengedhetetlen feltétele. Mérték volt a számunkra, nála nem egyszer évtizedekkel fiatalabbak számára – ahogyan „mérték” volt az egyik jelentése magának a „Kriterion” szónak is.

Szerkesztői munkája közben volt még egy kitérője, amely a szépirodalom közelébe vezetett, a fele részben általa írt *Petőfi Erdélyben* (1972), amely a legnagyobb magyar költő erdélyi időzéseinek közel két esztendő kitévő heteit-hónap-

jait összerakva kívánt nemcsak irodalmi útikönyv, hanem a költő erdélyi utóéletét, „kultuszát” is felidézve, honismeretre vezérlő kalauz is lenni.

Közben azonban lehetőség kínálkozott számára, hogy újra visszatérjen „tanult” szakmájához, a jogtudományhoz. És itt nem csupán azokra a kisebbségjogi tanulmányaira gondolok, amelyek halála után egy fél évtizeddel, 1981-ben, *Változatok egy témára* címmel kötetbe gyűjtve megjelentek, hanem arra is, ami ezeknek a maguk korában igen fontos tanulmányoknak a megírását lehetővé tette. A 70-es évek első felében ugyanis, egészen addig, amíg a betegség ki nem ütötte kezéből a tollat, Mikó Imre amolyan kisebbségi jogi tanácsadója volt Fazekas Jánosnak, aki – akkor már a párt központi bizottságában úgyszólván egyedül próbálta az újra bekeményítő, „homogenizáló” diktatúrával szemben a kisebbségi magyarság jogait esetenként védelmezni. Központi témája ebben – az alattomos betegség által oly korán megtört – időszakban ismét a kisebbségi jog. Hogy miképpen találta meg a módját annak, hogy erről az akkor már igen „kényes” témáról a cenzúra nyilvánossága által is eltűrt módon beszéljen, azt Balázs Sándor könyvének *A kisebbség(i) jogász a „szocialista” Romániában* című fejezetében részletekbe menően kielemez. Itt csak egyetlen – következtetés-szerű – megállapítást idézem: „A jogokra történő emlékeztetésnek ez az ezópusi nyelve maradt meg annak a most már közíróvá degradált egykori politikusnak, aki még a királyi diktatúra idején is mert köntörfalazás nélkül jogvédő lenni.” (I. m. 151.) A kor azonban nemcsak a cenzorokat, hanem az olvasókat is megtanította olvasni. S amikor Mikó Imre *elvekről* beszélt, amelyeken egy kisebbségpolitikának a gyakorlatban nyugodnia kell, mindenki értette, hogy valójában *elvárásokat* fogalmaz meg azzal a Hatalommal szemben, amely kis idő múltával már az ilyen „ezópusi nyelvet” sem fogja megtűrni, csak a Vezér idézeteivel megtűzdelt tömjénezést.

A nyilvánosság elé került Mikó Imre-tanulmányoknak azonban – meggyőződésemm – kell, hogy legyen olyan szövegváltozata is, amely Fazekas János megrendelésére nyíltan beszélt a kisebbségi jogokról.

*Akik előttem jártak* című könyvét 1976-ban nekem dedikálva, Arany Jánost idézve, „egy kis független nyugalmat” kívánt annak elolvasásához. Saját magának is ezt kívánta. De addig is, amíg ki nem derült, hogy a Fennvalónak más a döntése, hogy azt a Mikó Imrét, akinél mértékletesebben, egészségesebben élő embert keveset láttam, az emberiség leggonoszabb ellensége ragadja el 66 éves korában, egy évvel nyugalomba vonulása után – ő változatlan önfegyelemmel végezte a „betakarítás” munkáját. Ekkor állnak össze kötetté az *Akik előttem jártak* írásai, *A csendes Petőfi utca* címmel ekkor írja meg visszaemlékezéseit, amelyeknek megjelenésére már csak halála után, 1978-ban kerül sor, ekkor készül el

a *Balázs Ferenc*-monográfia néhány fejezetével (a könyvet az időközben szintén elhunyt Kicsi Antal folytatja és Horváth Sz. István fejezi be). S ott marad hagyatékában az a közel másfélszáz oldalnyi kézirat, amelyeknek tanúsága szerint a *Huszonöt év* folytatásának – néhány 1948–49-es töredék hiteles újraírásának – terve is elgondolásai között szerepelhetett.

„A múlt nem mögöttünk van, hanem alattunk – azon állunk” – vallotta egy alkalommal. A *Szülőföld és értelmiség* című 1975-ös kis cikkében pedig ezt olvasuk: „...a hivatásszerűen szellemi munkával foglalkozók mindenki másnál kevésbé nélkülözhetik azt az erőforrást, amit a földhöz kötöttség jelent. S a felelősség érzésének a szülőföld iránt is a szellemi színvonal emelkedésével kell nőnie.” (*Akik előttem jártak*. 236.)

A transzszilvanizmusról szóló tanulmányokban, könyvekben nem találkozunk a nevével. De ez a néhány mondat az egyik leghitelesebb „transzszilván” vallomás. Többek között ezért is időszerű őt idézni születésének századik évfordulóján.

\*

És most szólnom kell néhány szót a mostani alkalomra végre megjelent Orbán Balázs-regényéről, amelynek – akárcsak 1968-as tanulmányának – azt a címet adta, hogy *A szülőföld szerelmese*.

Viszontagságos sorsú könyv. Munkás élete utolsó éveiben dolgozott rajta. Domokos Gézának a kiadással kapcsolatos egyik levelében így ír róla: „1969-től 1974-ig időm és energiám legjavát Orbán Balázs tanulmányozása foglalta le. Írhattam volna róla monográfiát, de annak aránylag csekély a publicitása. A regényes életrajz formáját választottam..., mivel élete tele van kalandos fordulatokkal, s így a műfaj önként kívánczik. Amellett ez folytatása és befejezése annak a ’trilógiának’, amely *A bércre esett fával* és *Az utolsó erdélyi polihisztorral* folytatódott. Vagyis a demokrata utazó és szentimentálisan szerelmes Bölöni, a sokoldalú tudós és parázs vitatkozó Brassai után jön *A szülőföld szerelmese*, a harmadik rész, a patetikus.” (Idézi a könyv utószavában Kovács Sándor. I. m. 371.) Akkor még reménykedett abban, hogy még megéri a megjelenését. De hogy ez nem következett be, annak nem csak – sőt valójában nem is elsősorban – az volt az oka, amit akkori lektora kifogásolt, hogy t. i. az első és a második rész megírásában koncepcióbeli eltérés van. Hanem mert akkor, 1976-ban már kényelmetlen volt emléket állítani a szabadság olyan megszállottjának, a Székelyföld olyan szerelmésének, mint amilyen Orbán Balázs volt. Balázs Sándor „bravúros teljesítménynek” érzi, azt, ahogyan a hőse életútjának első szakaszában bejárt közel-ke-

leti világot megeleveníti, színesen, olyan helytörténeti tájékozottsággal, mintha bejárta volna. S a „biztos kezű regényíró”-t fedezi fel abban, ahogyan Orbán Balázs életének és jellemének számos kettősségét (forradalmár-mivoltát amelyet, távol a szabadságharcát vívó nemzettől, változatlanul kifejezésre juttatott; a soha meg nem nősülő férfi család-szeretetét; a székely mitológiát felépítő, de ugyanakkor leírásaiban szigorúan tárgyyszerű monográfust; a politikába keveredett, de annak manővereitől végig idegen közéleti embert), az ellentmondónak tetsző vonásokat egységbe ötvözi.

A késői olvasó majd eldönti, hogy a lektornak volt-e igaza, vagy az életpálya és a Mű egészét mérlegre tevő monográfusnak. Mi úgy hisszük, hogy ha későn is, igazságot sikerült szolgáltatnunk neki.

## Balázs Ferenc levele Kiss Elek dékánhoz 1925-ből<sup>1</sup>

Manchester College, Oxford

1925. jan. 18.

Kedves Kiss dékán úr,

(egy kicsit nehéz megszokni az új titulust). Nagy örömmel vettem jan. 11-én írt, megleghangú levelét. Csak éppen ma tértem vissza Londonból, a vakációm csak most végződött be. Nagyon sajnálom, hogy a legutolsó levelemben olyant írtam, mintha kételkedtem volna, hogy a tanár úr érdemesnek tartja az ügyeimmel foglalkozni. Ha írtam is, soha nem gondoltam én azt igazán úgy; különben is én azt jól tudtam, hogy milyen sokféle munkával van dékán úr elfoglalva.

Az Unitárius Közlöny újévi számát megkaptam, s ebből értesültem a változásról. Újabb munka és teher, de a cél megérdemli. Én egy idő óta komolyan elhatároztam, hogy mihelyt visszatérek Erdélybe a mi falusi népünk<sup>2</sup> érdekének szolgálatába állok. Szent-Iványi ambíciója a város körül mozog, s nekünk ott is óriási feladatokkal kell megküzdennünk; nekem a falu fáj.

A tanár úr kérdezősködött a komoly tanulmányaim felől, amiket itt, Angliában végzek. Tehát most beszámolok erről. Eddigelé nem írtam arról a leveleimben, nem azért, mintha el akartam volna titkolni, hanem azért, mert féltem, hogy félreértettek volna. A tanár úr talán emlékszik arra, hogy „Az Erkölcs Keletkezése” című tanulmányom az aradi Kölcsey-Egylet megosztott első díját nyerte el néhány évvel ezelőtt. Kijöveletem után úgy találtam, hogy erről a problémáról mindössze három modern munka jelent meg (amiket persze nem ismertem azelőtt) Sutherland (1896), Westermarch (1906) és Hobhouse (1906) tollából. E műveket elolvastva rájöttem, hogy ők nem jöttek rá a tulajdonképpeni megoldásra, egészében ők csak felület-okokat vizsgálhattak, ámbár a Westermarch kétkötetes műve pl. hatalmas anyagot gyűjtött össze. Azonkívül arról is meggyőződtem, hogy az én megoldásom eredeti, így tehát elhatároztam, hogy ennek az anyagnak fekszőm neki.

<sup>1</sup> Lelőhely: Erdélyi Unitárius Egyház Gyűjtőlevéltára, Kolozsvár, Kiss Elek hagyatéka, Akadémiták levelezése.

<sup>2</sup> A kiemelések Balázs Ferencről származnak

Az első évben bennszülöttek életéről írt műveket olvastam. Ezáltal az alapzatot kibővítettem. Közben persze a College tananyagával is lépést tartottam, de a fősúlyt erre a munkára fektettem. Lélektani, embertani művek a primitív ember élete és lelkivilága körül mind sorra kerültek. Az egy év elmúltával úgy éreztem, hogy már eléggé előkészítettem az anyagot, azonkívül már angolul is jobban tudtam. Így hát múlt október közepén nekikezdttem, hogy az egészet formába öntsem. Mivel a tanulmány meglehetősen sok oldalnak indult, és féltem, hogy ha mindjárt a végső kidolgozásnak kezdek, a folytonosságot veszítem el; de meg aztán azt is észre vettem, hogy az angol nyelv nem volt egészen kifogástalan, előbb egy részletes vázlatot írtam nyolc hét alatt. A terjedelme körülbelül 150–200 nyomtatott oldalnak felelt meg. A vakációra Londonba jöttem, így bebocsátást nyertem a British Múzeum Olvasó Szobájába, s az egész vakáción (kivéve az utolsó hét második felét) írtam és írtam, most már lehetőleg a végleges alakját, részletes kidolgozással. A tanulmány négy részből áll; eddig még csak az elsőt írtam így újra, s három fejezetet a II. részből.

Most azonban a munka megszakadt. Egyrészt hét vizsgára kellett előkészülni, de a másik ok a tulajdonképpen. Valahogy tisztátalan anyag került a vérembe, az egyik arcom földagadt egészen, egy kis lázam is van, orvoshoz kell járnom vele. A „daganat” mindössze hat napos, nem túlságosan fájdalmas, de legyengített egy kicsit. Remélem, az egész rendbe jön egy-két hét alatt. Akkor nekiállok folytatni az írást, úgy tervezem, hogy a megírást befejezem áprilisban vagy májusban. Akkor persze megvállik, hogy mit lehet vele csinálni; én mindenesetre ki akarom adni, remélem, hogy Dr. Jacks segítségével sikerülni fog kiadót szerezni hozzá. Azt hiszem, hogy e könyv 250–300 oldal terjedelmű lesz. Talán őszre megjelenik.

Az eredeti kis tanulmányra messze nemigen lehetne ráismerni; a gondolatot sokban fejlesztettem, meg újakra jöttem rá. Természetesen a vallásnak is szerep jut a könyvben, amennyiben szerintem az erkölcs eredete részint a vallás egyik típusában (a mindenséggel és mindennel való együvé tartozás, egység érzetében) található. Mihelyt a tanulmányt befejeztem, valószínűleg a vallás eredetét és ősi formáit fogom tanulmányozni. Ezt természetesen inkább a jövő iskolai évben.

A tanár úr tudni kívánta, hogy milyen komoly irányú dolgokkal foglalkozom, hát ez az. Általában társadalomtudománnyal és lélektannal. Valahogy a bibliai tanulmányok nem érdekelnek túlságosan. Nekem az a meggyőződése, hogy amit a világ ma kíván, az nem annyira a biblia, mint inkább a feleletek olyan életproblémákra, amit újabb alakulások és fejlődések szültek. A bibliában csodálatos értékű igazságok vannak; a biblia mutatja, hogy az emberiségnek

olyan határozott céljai vannak, amiket már évezredekkel ezelőtt fölfedeztek; mégis minden új kornak új arca nő, újfajta mosoly és más ízű könny. Ma már bennünket nem érdekelnének azok az apró kis viták, amik a Reformáció idejében olyan nagyon, nagyon fontosak voltak; hát akkor mit beszéljünk azokról a vitákról és arról a vallásról, amit ezelőtt ezer és ezer esztendőkkkel írtak az emberek.

Az én meggyőződéseim szerint a vallás nem egy és oszthatatlan, amiről egy pontos filozófiai meghatározást lehetne adni. A vallásnak ezer alakja van. Mágia, varázslás, babonás félelem éppen úgy vallás, mint fatális megnyugvás a sorsban, avagy egy jó isten akarátában. A vallás lényegét nem fejezi ki a hit abban a valamiben, amit istennek hívnak; a buddhizmus vallás, még sincs istene. Úgyszintén nincs a vallás lényege ebben vagy abban; ezek mind csak formái a vallásnak, talán egyik vagy másik értékesebb és magasabb, mégis ezek mind csak formák. S a vallásnak az a formája, ami virágzott abban az időben, amikor a bibliát írták, ma nem él általánosságban; ma egy élő vallás más formájú. S a biblia túlságosan sokat való használatának az a hátránya, hogy a ma embere így gondolkozik: ez a vallás? Ha igen, nekem nincsen vallásom, ő azt mondja erre. Pedig neki van, csak az más formájú, mint a bibliai.

Én tudom, hogy sokan félnek az ilyenfajta gyökeres reformoktól. De én nekik ezt mondom: látjátok-e, hogy az emberek óriási többsége hátat fordított a vallásnak és gúnyolja? Vajon ez miért van? Azért, mert keveset kaptak a tradicionális formákból?

Ez azért van, mert a világ haladt, s az egyház maradt, mert az emberek ma másféleképpen gondolkoznak és hisznek.

Ezért van az, hogy én túlságosan nem töröm magam bibliai tudás iránt. Persze az is szükséges, sőt, elmaradhatatlan ahhoz, hogy a legértékesebbet tudjuk kiválasztani.

Én egészen tisztában vagyok azzal, hogy igazi megújulás csak gyökeres változással idézhető elő. Nekem a másik nagy célom az (az első: tudományos művek írása), hogy gyökeres változások előidézésében közreműköljak. Az ellen azonban előre tiltakoznom kell, ha valaki a munkámat rombolónak nevezné. Én építő terveken állok. A következő kis eszmemenet világosságot vet rá.

1. Az egyház egyik célja az, hogy a hívek vallásos életének táplálékot nyújtson, vallásos szükségleteit kielégítse (egyéb céljai is vannak: nevelési és társadalmi).

2. Az embertől a hitét el ne vedd! Ne bánd, ha te tévesnek hiszed, a fő dolog az, hogy neki életet ad, és ösztönzést munkára és megnyugvást. (Csak akkor ingasd meg hitét, ha az inkvizícióra vezetne.)

3. Tehát én nem azt akarom tanítani hívőknek: Ne higgyétek ezeket az ősi igéket, ócskák már! Hanem én olyan emberekhez beszélek, akik már elvesztették a hitüket. Azt senki se tagadhatja, hogy falun is az emberek többségének megingott a hite a tradicionális formájú vallásban. Nem jönnek a templomba, unják a prédikációt stb. Nincs élet az egyházi életben.

4. De azt se tagadhatja senki, hogy, mégis ezeknek az embereknek kell, hogy legyen vallásuk, mert a vallás valóban mélyen, ösztönös mélyen lakozik az emberben. A megoldás tehát kézen fekszik: nekik más fajta vallásuk van. Már megvan; talán maguk se tudnak róla, mert tagadják, hogy egyáltalán volna vallásuk, de már megvan.

5. A mi feladatunk: kianalizálni ezt a meglevő vallásos érzést, megtisztítani s kibontani legmagasabb értékeit. Azután az egyházi életet, istentiszteletet stb. erre a valóban élő hitre alapozni.

6. Ma még csak sejtjük, hogy milyen ez az új formájú hit. Ma még csak kísérletezni tudunk. De az egész jövőnk ezeken a kísérletezéseken függ.

7. Teológiában talán ez az új hit (ma élő) ilyenforma. Nagy, csudás bizonyosságunk egy személyes istenben, halálón túli életben stb. elveszett. Némelyekben még él, de semmi haszna sincs tagadni, hogy az emberek nagy tömegében elveszett. Az Isten neve tehát jelenti nekünk ezt a célokkal teli, nagy mindenséget, amelyet mi olyan kevésbé értünk, de ami határozottan valami nagyon nagy dologra mutat. Mi nem tudunk e hit nélkül lenni. Mi hiszünk Istenben, éppen csak nem vagyunk arról bizonyosak, hogy mi az az Isten. Főelv az egyházban: szabadság. Senki se tartozzék külön azért, mert mást hisz; a hit Isten ajándéka, már Dávid Ferenc megmondotta volt, s még a mi unitárius dogmáink sem kényszeríthetnek hitet akárkire.

8. Az egyház lényegét nem intellektuális egyformaság alkotja. Szeretet az, ami összefűz, szeretet Isten és emberek iránt.

Ezekben a pontokban csak vázlatosan adtam az én második nagy célomat. Az én főcélom a vallási megújódás körül lesz, ilyen irányban; nekem az a meggyőződés, hogy mi túlságos sokat foglalkozunk a puszta szervezeti kérdésekkel; nekünk a vallás a főcélunk.

Ha ma valaki a Főtanácson vallási kérdésről beszélne, hát azt lemosolyognák.

Ezekről a dolgokról azért számoltam be most, mert a tanár úr tudni akarta, hogy mihez tartsa magát. Én magamat vallásos embernek tartom; de semmiképp sem tudom magam a tradicionális formákhoz kötni. Nekünk lélek kell, s az maga ad új formát a csapongásainknak.

Január 20. Tegnap írtam Máthé Zsigának is. A daganat kezd javulni, egy jó csomó genny jött ki belőle. Ma két vizsgát letettem, filozófiából és egyházi történelemből. Most válaszolok a levélben tett kérdéseire:

Ami a künnmaradásomat illeti, ha az ügy az ittenieken függ, akkor az az én részemre biztosítottak látszik a harmadik esztendőre is. Dr. Jacks három évre kérte az útlevelem meghosszabbítását s Dr. Snow a pénzügyek dolgában sokszor utalt a jövő nyaramra, mint vakációra. Ők tehát természetesnek veszik, hogy 3 évig maradjak kinn. Zsigával nem tudom hogy áll a dolog, ő valószínűleg hazamegy ez évben.

Ha nekem a harmadik év ügyében külön lépéseket kell tennem a püspök úrnál, hát arról valahogy tudomást szeretnék szerezni. Kérem, legyen olyan jó, mondja ezt meg Jancsi Lacinak vagy Fülöp Zoltánnak, velük állandóan levelezem, ők ezt meg fogják írni nekem.

Az üdvözlétét Dr. Jacksnek és Dr. Carpenternek még nem adtam át, mert még nem találkoztam velük.

Az „Isteni Törvény”-t láttam volt, Szent-Iványi hozott ki egy példányt belőle, Dr. Carpenternek egy pár fejezetet el is olvastam belőle. Vaskos munka, s már rég szükség volt rá. Az Unitárius Közlönynek is megkaptam az első számát. Úgy gondolom, hogy a legközelebb (most túl vagyok terhelve) írok egy pár kis cikket, ismeretterjesztőt az itteni viszonyokról, a nép számára persze. Igyekszem majd keríteni egy pár rajzot is erről, arról (a fénykép klisék nem jönnek ki rossz papíron), s majd pénzt is küldök le a klisézésre, a Közlönynek, tudom, nem futná arra.

A csomagja felől én semmit sem tudtam eddig, majd utána fogok nézni, mi van vele. Az bizony nagyon jó volna, ha a tanár úr ki tudna nézni legalább ide, Angliába. Sok jó ismerőse emlegeti. S a világ egy iszonyút változott a háború óta. Egészen más szelek fújnak.

No, hanem ideje, hogy én is kifújjam magam; egy egész regénynek valót írtam. De hát nekem ez a kenyerem. Az utolsó négy hónapban minden nap átlagosan öt-hat órát írtam.

Sok üdvözlétet küldök a nagyságos asszonynak s a leánykáknak is, a tanár urat pedig sok szeretettel üdvözlö

Balázs Ferenc

Utóirat A mellékelt levelet egy héttel ezelőtt írtam még Londonban. Elküldöm újraírás nélkül. Kérem gondolkozni felette.

Gazdag Géza

---

## Köszöntő a Berde-serleggel a 2011. évi főtanácsi ülés közepén

Mottó:

„...szegény legény is hasznára lehet a társadalomnak, az emberségnek, nemzetének erős akarattal.” (Berde Mózsa végrendeletéből)

**Főtisztelendő Püspök Úr, tisztelt főtanácsi tagok, kedves vendégek!**

Izgatott vagyok, hisz nem mesterségem a szónoklás.

Izgatott vagyok, mert a szép beszéd hivatásbeli, szakavatott művelőinek ilyen népes serege előtt kell szólnom...

Izgatott vagyok, mert egy ereklét tarthatok ma a kezemben és a Történelem érint meg midőn emléket idézem Berde Mózsának az „unitárius jóltevők fedelmének”. Azt is mondhatnánk „soha jobbkor” nem hívhatnánk segítségül szellemiségét annak, aki életművét, vagyonát a közösségnek, az unitárius egyháznak, az ifúság oktatása és támogatása által a hitközösség és nemzet felemelkedésének szentelte. Hagyatékának része nem csak a vagyona hanem az egész életpályája, mely példázza a többrevágás, előrejutás mindenkori emberi törekvését, ám mindezt nem a maga, hanem közössége javára. A történelem ma szinte tükörként tartja elénk az Ő áldozatkészségét, hitét, jövőbe vetett bizalmát.

Ma sok szó esett az iskolákról, sokan vannak, akik azt hiszik, nem vagyunk képesek fenntartani iskoláinkat. A történelem pedig már a leckét feladta nekünk: ha állami tulajdonú az iskola, akkor egyik pillanatról a másikra, egy tollvonással el lehet tőlünk venni az unitárius oktatás lehetőségét. Tehát ma újra nagy kérdés az iskolaügy. Nagy kérdés az, hogy azt, amit hittel, áldozattal építettek századok során, amiért nem volt drága egy egész vagyon, egy egész élet munkája, ma megőrizzük-e, tovább álmodjuk-e, jövőt kovácsolunk-e belőle, vagy elveszítjük a rideg számok, számítások, szabályozások tömkelegében, és megijedünk a nagy kihívás előtt. Bevallom, én sokszor megriadok. Ilyenkor, most is, jó lenne, ha itt lenne közöttünk Berde Mózsa. Vagy egy Berde Mózsa, aki egy nagylelkű tettel megoldaná helyettünk súlyos gondunkat, és akire majd évek múltán kényelmesen, ünnepélyesen emlékezhetnénk. De így magunkban...? Nekünk nincs nagy vagyonunk. Berde Mózsának könnyű volt: tehetsége, befolyása, gazdagsága volt,

mondhatjuk. De tegyük hozzá azt is, hogy nem ingyen kapta, vagyonaért, tekintélyért, tudásáért megdolgozott. Nekünk most sokkal nehezebb lenne? Minket jobban felőrölnének a mindennapok, kevesebb időnk volna merészet álmodni, nincs erőnk vagy talán nem is akarunk már másokért is tenni? Ma nem lehetünk hősök?! Ma nincsenek nagy pártfogók, nagy vezetők?

Nemrég zárult le a tavaszi ünnepkör. Nagypénteken megtörtént a tragédia, Jézus meghalt és a tanítványok mester nélkül, támasz nélkül maradtak. Bizonytalanok voltak. Az ígéretek ellenére bátortalanok, mondhatnánk: kishitűek. Nem merték talán elhinni, elfogadni, hogy Isten rájuk bízta a feladatot, a folytatást, hogy Isten számára mindenki értékes, mindenkinek megvan a maga szerepe és feladata, és ehhez tehetséget és erőt ad a mi Atyánk. Ő mindenkor beváltja az ígérését. Pünkösdkor mindez nyilvánvalóvá vált. Ez minden Pünkösdkor nyilvánvalóvá válik. Ha csak egy kicsit is odafigyelünk, ez MINDENNAP nyilvánvalóvá válik. És akkor én nem mondhatom magamnak, hogy úgyis csekélység, amit megtehetek, inkább tegye meg helyettem más. Vagy nem várhatok újabb Berde Mózsákra, csodákra...

Igaz, legtöbbször nem vagyunk olyan gazdagok, hogy iskolákat tudjunk felépíteni. A napi 200 cipót sem tudjuk felajánlani. De sokan vagyunk, akik egy negyed, egy fél, egy egész cipót odaadhatunk. Lehet hogy ez is vagyonunk tetemes része, de a jó Isten adja hozzá a hitet, Berde Mózsá példája a biztatást, hogy érdemes.

Ezzel a hittel ürítem e serleget mindnyájunk egészségére, egyházunk jövőjére!

# SZÓSZÉK – ÍRASZTALA – SZERTARTÁSOK

---

Jánosfalvi Sándor István

---

## Oratio<sup>1</sup>

A homoródújfalvi új nagyharang felszentelésére 1843. október 8.

Egy új harangnak szava gyűjtött össze ez órában ezen szent hajlékba Keresztény Atyámfiak! Egy új harangnak, mely ha nem tartozik is az oly nagy harangok sorába, melyek bámulásra méltó zúgásokkal, sok mérföldekre bétöltik a levegőt, de mindazonáltal oly hangos vala ma, hogy nemcsak ezen falunak keskeny környékére, de a szomszéd vidékeknek távolabb eső határra és faluira is elhallott, s elhívta annak lakosait ezen szent helybe. Miért hívtál minket te kicsiny új harang? Talán azért, hogy mű is részt vegyünk ezen eklézsiával együtt az itteni istentiszteletből? Talán azért, hogy a te szent hangjaidra boruljunk a mindenható elébe, s imádjuk őtet? Vagy talán azért, hogy az itten tartandó szent beszédekből épületet vegyünk? Úgy van! Ezért hívtál te minket, mert ez a te rendeltetésed, ezért hívtál, mert az e mai szent napnak is – mint vasárnapnak – rendeltetése, hogy minden igaz keresztény hívek az harangoknak meghívó szavára ezeket vegyék. De talán ezek mellett még más célokra is hívtál minket te új harang! Talán azért hívtál, hogy mint ezen szép toronynak új vendége meg hallasd a te új hangodat velünk s az általad dicséretet nyerj. Vagy talán azért, hogy mint ezen anyaszentegyháznak új szent eszköze, mint Isten házának egyik vallásos buzgóságra indító, – igazán mobiliája – általunk Istennek békéjéért, felszenteltessél? Úgy van! Ez a te célod és kívánságod, melyet, úgy szólván, máj legelső innepélyes

<sup>1</sup> Közli: Lakatos Sándor. Az egykori Székelykeresztúri Unitárius Kollégium könyvtárában levő kézirat a marosvásárhelyi Teleki Tékába került. Jelzete Ms 58. Címe: Prédikáló Szék azaz olyan könyv, melyben némely prédikációit tisztába írva azoknak kedvükért, kik azokat olvasásra méltónak tartják, kívánta hátrahagyni Jánosfalvi Sándor István unitárius pap. Második darab. 1850. Az itt közölt prédikáció a 13r. levéllel kezdődik és 19r. ér véget.

szólásoddal, mint egy kifejezni láttatol. De ez kiváltképpen célja és kívánsága a te anyaszentegyházadnak, hogy mái napon felszenteljünk, azaz Istennek beajánljunk – vagyis szent végekre, – Isten tiszteletének előmozdítására szánjunk és szenteljünk tégedet. Sőt az a te eklézsiádnak célja és akaratja, hogy mái napon néked kis harang, néked érzéketlen érc, örök hűséget, s a lehetőségig mindenkor való engedelmességet ígérjen és esküdjön.

Jertek hát keresztény atyámfiai! S ha mind két részről ily egyforma szent a kívánság, szenteljük fel ezen kis új harangot, mely végre lássunk:

I. Valamit a harangoknak eredetéről és mineműségéről, s egyúttal némely nevezetesebb harangokról is.

II. Az harangoknak céljáról, hogy osztán

III. Azt is megtanulhassuk, miként kell múnénkünk a harangokat használnunk? Vagyis: mi ezen céloknak igazán elérhetésekre nézve a mű kötelességünk?

I. Lássuk hát a harangoknak eredetét és mineműségét. Ha a harangoknak nevezete alatt annak minden legkisebb és csak csengettyűknek nevezhető nemeit is ide értjük, úgy annak eredetét a világ legrégebb historikusának, Mózesnek idejéig vihetjük fel, mert ő nékie parancsolá Isten, hogy az Áron főpapi felső köntösének térdin alól érő prémjére, vagy alsó szélére köröskörül csengettyűket rakjon. És pedig mi végre? A végre, hogy midőn – úgy mond az Írás – a főpap bémegyen a Szentek Szentjébe, ez által azon szándékáról előre mint egy hírt adjon és tégyen nehogy meghaljon. Ex XXVIII:35<sup>2</sup>. – Szokás volt t.i. nemcsak a zsidóknál, de más akkori főbb nemzeteknél is az, hogy mikor valaki a királyhoz, vagy más valamely főemberhez is bé akart menni, előre valami jelt adott, zörgött, vagy csengetett, stb. avégre, hogy ezáltal a bennlévő nagyúrnak tudtára adja tiszteletből az ő belépni készülő szándékát, hogy így ne látassék, mint egy tiszteletlenül, véletlen lepni meg azt. Amint ennek példáját láthatjuk, Juditnál is a Holofernes szolgájában Judit XIV:9 (-14)<sup>3</sup>, melynek mint egy maradéka és valami neme ma is a nagyurakhoz való előre béjelentés, vagy békopogtatás. Már a

<sup>2</sup> 2Móz 28,35 „Ezt viselje Áron szolgálat közben, hogy hallható legyen a csengés, amikor bemegy a szentélybe az ÚR színe elé, és amikor kijön onnan, hogy meg ne haljon.”

<sup>3</sup> Jud 14,14–15 „Bagoasz bement a sátorba, és a kárpit előtt tapsolt a kezével, mert azt gondolta, hogy Holofernés Judittal alszik. Mivel senki sem válaszolt, félrehúzta a kárpitot és belépett a hálószobába. Ott találta (Holofernést) a küszöbön, holtan, a feje le volt vágva.”

zsidók ezen tiszteleti fogást és szokást emberi módon az Istenre is általvivén és alkalmaztatván, azért kötötték a csengettyűket a főpap ruhájára, hogy mikor ő is bé akart menni – úgy szólván – Istenhez a Szentek Szentjébe, ne láttassék előrelévő bémentés nélkül, – szemtelenül és tiszteletlenül lépni véletlen a Mindenható Isten elejébe, – ki őtet ezért könnyen megölhetné, mint az idegen tűzzel tiszteletlenül áldozó Nádábot és Abihút<sup>4</sup>, vagy a Frigyládát – mely Isten jelenlétének képe vala – illetlenül illető Űzziát<sup>5</sup>. Szokások volt az araboknak is az, hogy asszonyaiknak lábaira és jobb karjaikra ily kicsiny csengettyűcskéket kössenek, melyek – midőn azok mozdultak, vagy táncoltak – szépen csengettek, s az asszonyi kellemetességet az ők ízlések szerént nagyon nevelték. De nálunk az ilyen csengettyűket ma – ha nagyobbacska – az iskolában a tanulóknak összehívására, a nagy udvarokban a cselédek kötelességeik teljesítésére, vagy ebédnél való megjelenésre szolgál jelül. Ha pedig kisebbcské, – nem az asszonyok lábszáraira és kezeire, hanem az úri lovak takaróira, marhák és úri ebek nyakára használják. De hát a nagyobb harangokat? Nagyobb harangokról a história előbb nem emlékezik, mint Kr.u. 400-ik esztendőben és azokról mindenkor úgy, mint az isteni tiszteletre meghívó, vagy jelt adó szent eszközről. Az isteni tiszteletre legrégibb időktől fogva egész a harangok feltalálásáig, az emberek mindég hívogató – magos helyről kiáltó – arra rendelt szolgálak, vagy egyháziak által szoktak összehívattatni, mint ma is a törököknél szokás. Azután evégre a görögöknél az úgynevezett faharangot – fa, vagy vas tókát<sup>6</sup> találták fel, melyekkel ma is élnek egy részint. Végre pedig, a fenn említett időben, a harangokat találták fel. Ki volt legelső feltalálója, még Polydorus Vergilius<sup>7</sup> se tudja, ki egyébaránt minden dolgoknak feltalálásáról nevezetes munkát írt. Hozzávetés képen úgy tartják, hogy Nola<sup>8</sup> városában Campániában egy Paulinus nevű püspök találta volna fel, az

<sup>4</sup> 4Móz 3,1–4 „Ezek voltak Áron és Mózes leszármazottai, amikor beszélt az Úr Mózeshez a Sínai-hegyen. Így hívták Áron fiait: Nádáb volt az elsőszülött, azután Abihú, Eleázár és Ítámár. Így hívták Áron fiait, a fölkezt papokat, akiket felavattak a papi szolgálatra. De Nádáb és Abihú meghalt az Úr színe előtt, amikor idegen tűzzel járultak az Úr színe elé a Sínai-pusztában, fiaik pedig nem voltak. Ezért Eleázár és Ítámár végezték a papi szolgálatot apjuknak, Áronnak a felügyelete alatt.”

<sup>5</sup> Űzziás, vagy Uzijás 52 évig volt Júda királya; sikeres uralkodó volt, aki később leprával bűnhődött, mert illetéktelenül füstölő áldozatot mutatott be az Úrnak (2Krón 26,16–21).

<sup>6</sup> A tóka (faharang) faállványra felfüggesztett deszka, fatábla, vaslemez, amit két verővel ütnek, és hangjával adnak jelt meghatározott tevékenységre, hírek továbbítására.

<sup>7</sup> Polydorus Vergilius (1470?–1555) *De rerum inventoribus* művére hivatkozik a szerző.

<sup>8</sup> Nola város Olaszország Campania régiójában. Nápolytól 25 km-re található.

honnan deákul a harang most Nolának, majd Campanának is hívatattik, melyre nem kellett igen nagy találás már, hanem csak az, hogy a már azelőtt megvolt apróbb csengettyűket nagyobbra öntesse, s isteni tiszteletre alkalmaztassa. Amint-hogy ezt azután mind nagyobbra, nagyobbra is öntették, úgyhogy, mikor a 610-ik esztendőben Klótárius megszállotta volna Sena városát, az odavaló püspök Farkas, harangoztatott a nagyharanggal az isteni tiszteletre, s a katonák nemtudván mi légyen, úgy megijedtek, hogy mind elszaladtak onnan.<sup>9</sup> Most közelebről az újságok említenek tóka formára öntött ércharangokat melyek között dūr és mól, kemény és lágy hangúak is lévén, azokat, a körülmények szerint most vidám, majd szomorú hangokra is lehet átalváltoztatni, és így mikor együtt húzzák vagyis inkább taktusra készített kalapácsaikkal verik azokat, vidámon, vagy szomorún harmonizálnak. Szép a harang, lelket buzdító, s szívet megrázó annak hangja, ha jó matériából (anyagból), jól és alkalmas nagyságra van az öntve. Vagynak oly harangok, melyeket oly örömet hallgat a jóízűs érzékeny ember, mint a legszebb muzsikát. A nagy Napóleon csak ebben gyönyörködött minden más muzsikák felett. A legnagyobb és nevezetesebb harangok ma a világon Olaszthonban a pármái, májlándi<sup>10</sup>, lorettói<sup>11</sup> és mantuai<sup>12</sup>, Frankthonban a párisi, Némethonban pedig az erfurti és bécsi Szent István tornyában lévő, melyek minnyájon 3 és 4 száz mázsa körül nyomnak. Kínában a pekingi és nankingi melyek 2 és 3 nem száz, hanem ezer mázsa közt vannak és Oroszthonban a moszkvaiak, melyek 3 és 4 ezer mázsások és így a világnak legnagyobb óriás-harangjai. Rettenetes mázsák, melyeket nem csak elgondolni is borzasztó, annál inkább látni, s hát még hangjaikat hallani. Ezek közül egyik hajdan valami földingás miatt összeomlott tornyából leesvén, tovább hevert a földön 100 esztendőnél, mert nem találkozott senki oly mesterember, ki aztot újraépített tornyába feltehetné, úgyhogy utoljára a maga terhe miatt a földbe szinte félig süllyedt bé. Míg végre ama ritka emlékezetű muszka cárné Nagy Katalin<sup>13</sup> tétette azt fel roppant erővel, s még nagyobb mesterséggel az úgy nevezett Szent Iván tornyába. De mindezeknél nevezetesebb és bámulást érdemlőbb harang az, mely császáruk fővárosában, Bécsben a ritkaságos házban tartatik. Ezen harangnak formája olyan, mint egy rosta, s nagysága sem sokkal nagyobb annál, azonban midőn valamely

<sup>9</sup> Chlotar frank királyra utalhat a szerző.

<sup>10</sup> Milanó, Olaszország.

<sup>11</sup> Loreto, Olaszország.

<sup>12</sup> Mantua, Olaszország.

<sup>13</sup> II. (Nagy) Katalin (1729–1796), 1762-től haláláig Oroszország cárnője. Uralkodása alatt vált országa az európaiak szemében nagyhatalommá. A korabeli orosz művészet nagy támogatója volt.

ütővel megüttetik éppen oly, s akkora hangot ad, mint egy az elől említett nagy harangok közül. Ezen harangot a kínai császár küldötte volt ajándékba az elmúlt időben valamelyik német császárnak, s ha nem említjük is a fennebbi pekingi és nankingi nagyharangokat, csak ez is nyilván mutatja, hogy Kínában több szép mesterségek között a harangöntés mestersége is legfőbb ponton áll. A mű kicsiny hazánkban nagyharangokat éppen nem lehet találni. Legnagyobbak a kolozsváriak, a segesváriak és mindenekfelett a – mindentekintben szerencsétlen, egyszer leesett és tetemesen megcsorbult, azután egymásután 4 versben újraöntött, mégis elnemtalált és felette süket és tompa hangú – brassai, de ezek is csak 60-tól fogva 90 mázsáig valók, következőleg csak csengettyűk a fennebb említett nagy harangok mellett. Az olyanok pedig mint amilyenek a mű falusi kis harangjaink, s mint amilyen ez is, melyet most szentelünk, csengettyűcskének is alig mondattathatnak. De semmi mindez, csakhogy céljoknak megfeleljenek, mert valamint nem a nagy házban van mindenkor a boldogság, nem a magos előfán a jó gyümölcs, s nem a cirfán kötött könyvben a szép tudomány stb., úgy nem mindenkor a nagy templomban, vagy orgonában és nagy gyülekezetben van a buzgóság. Meghallgatja Isten a tiszta szíveknek imádságát, ha – Jézus szava szerint – csak ketten, vagy hárman jönnek is össze az ő nevében. Kedves előtte az isteni tisztelet, ha szent Dáviddal nem lantban, hegedűben, vagy nagy orgonákkal mégyen is a véghez, csak kegyes érzéseknek légyen tolmácsa a nyelv, s elmégyen a buzgó keresztény az isteni tiszteletnek szent hajlékába, ha szintén csak egy fatóka, egy repedt, vagy kicsiny harang hívja is oda őtet, mert Isten nem a pompát és parádét, hanem az embereknek szívüket nézi és annak tisztaságát kívánja. Lássuk hát:

## II. Mi célja a harangoknak?

A harangoknak fő céljai az anyaszentegyháznak keblében határozódnak, melyek közül egyik legeslegfőbb az, hogy ezeknek hangjai által a keresztény hívek mind a közönséges isteni tiszteletnek helyére felszóllíttassanak, egybegyűjtsenek, mind pedig a különös imádságokra felserkentessenek. Másik pedig az, hogy ezek által kedveseinknek s felebarátinknak halála hírré tétessék, s nékiek ezeknek érzékeny hangjaik által is a közbevegyülő szomorú éneklésekkel együtt végtisztelet adattassék stb. Mindazáltal, valamint több más eszközökkel is nem csak azon fő célra melyre intéztettek, hanem egyéb mellékésekre is élünk a közönséges életben: úgy a harangokat ezen szent eszközöket is használjuk még más polgári mellékes célok elérésére is, példának okáért, hogy ezek elsősorban is a nagyobb óráknak is oly tolmácsai légyenek, mint az apróbb csengettyűk a kisebbeknek. Másodszor, hogy ezzel által hirtelen jött veszedelmek, vagy károk idején

– mint amilyenek az égések, – köztársaságot illető tolvajságok, vagy béütő ellen-ségek stb. s az emberek hirtelen segedelemre felszólíttassanak, lelkesíttessenek; nem lévén ezeken kívül semmi más oly eszköz, mely által mindezeknek, s a több fennebbieknek esetében is az emberek oly könnyen és hirtelen értesíttethetnének, felszólíttathatnának; Melyekre magos tornyokba, hanem azonkívül is magos bástyákba és kastélyokba stb. szoktak helyezettödni, hogy szavok mindenfelé inkább kiterjedjen.

Ezek tehát a célok melyekre nézve a harangok mind vallásos, mind polgári tekintetben használatnak; melyeknek előadások után úgy tetszik, mintha hallanám némelyektől a harmadik képzelt célt is, mintha t.i. azok a magok megszentelt, vagy éles hangjaikkal a jégesőt elhajtánák, az ezekkel és mennykövekkel terhes fellegeket eloszlatnák, sőt talán még a pestist és ördögöt is elűznék stb. Meg kell vallanunk keresztény atyámfiai, hogy volt – nagy mértékben volt – ez a babonás hiedelem régen az emberekben, el annyira, hogy e végre a harangokat különösön nem csak felszentelték, hanem még meg is keresztelték – akarván ezeknek ily erőt adni – a csalárd és önhaszonkereső papok. Sőt vannak ma is nem kevesen olyanok, kik e régi babonák nyomán, ma is – műköztünk is – a harangokról ezeket szentül elhiszik. De tudják meg az ilyenek, hogy valamint a régibb világban, úgy annál inkább a mostani míveltebben, ezt már ma egy józanon gondolkozó ember se hiszi. S hogy valójában nem is kell hinni, azt mind a józan okoskodásból, mind a tapasztalásból megtanulhatták, s naponként tanulhatják; Meg a.) józan okoskodásból, mert azt kérdelem ama nagy fizikus Katona Mihálylyal: hogyha a harangoknak szava elhajtja vagy széleszti a jégesőt, s az fellegeket, miért nem a mennydörgések hangja, mely erősebb és rettenetesebb a világnak legnagyobb harangjánál is? Vagy ha ez nem, hogy széleszti el amaz? Talán azért, hogy ez meg van szentelve? S a szentelés által erő van néki adva? Oh, atyámfiai! Mely balgatagság ez! Hiszen, ha valamely pap, habár maga az ezen önhaszonkereső csalárd babonát béhozott XIII. János<sup>14</sup> pápa is tud adni a harangoknak a megszenteléssel jég- és mennykőűző erőt, miért nem bírhat ő maga ezen erővel, holt különben is amaz csak lelketlen érc, ő pedig okos és halhatatlan lelkű?! De megtanulhatták, s naponként tanulhatják b.) a tapasztalásból, mert sokszor vannak oly helységek, melyekben erős idő közeledtével nem harangoznak, s mégsem veri el a jég a határt, másutt pedig mindég harangoznak, s mégis elveri. Valamint sokszor történik az is, hogy amely toronyban nem harangoznak, épen marad a torony, amely toronyban pedig erős idő közeledésével harangoztatnak, úgy megütötte a mennykő azt a harangozóval együtt, hogy amaz tüstént széjjelment, e

<sup>14</sup> A 135. római pápa. (ur. 965–972)

pedig szörnyű halált halt (mint Torján is 1839-ben).<sup>15</sup> – Imé tehát, hogy ezen harmadik képzelte célra nézve a harang éppen nem való, sőt nem is lehet, hogy való legyen. Következőleg a mű harangszentelésünk is éppen nem arra való, hogy azt ezen végekre azon értelemben szenteljük, hanem csak arra, hogy ezáltal nyilvánítjuk azt, miszerint ezt, nem csupa óraharangnak, nem is iskola harangnak, nem is csupa mezei munkára hívogató jelszónak, vagy tókának stb., hanem az említett több mellékes polgári célok mellett, főképpen Isten tiszteletére hívogató, s imádságra és szent elmélkedésre buzdító szent eszköznek kívánjuk felszentelni és használni. Látnivaló azonban, hogy amidőn valamint ezen szent célra, úgy több más említett mellékes célokra is kívánjuk a harangot szentelni és használni, akkor nekünk ennek szavára mindenkor hallgatnunk, s ennek hívásának célarányoson engedelmeskednünk kell. – Lássuk hát már

### III. Mi a harangok hangjára nézve a mű kötelességünk?

Első az, hogy valahányszor halljuk annak Isteni tiszteletre szólító szavát – a lehetőségig –, mindannyiszor megjelenjünk ott, hogy Istenünket imádjuk, s a szent beszédekből épületet vegyünk, mert nagy annak bűne, ki ezt nem akarja hallani, vagy ha hallja is, nem az Isten tiszteletére s lelke épületére, hanem csupa világi dolgainak elkezdésére, vagy pedig valamely híjában való céljához sietésre emlékeztető jel gyanánt hallgatja, s lesi, mikor harangoznak? Hogy mikor mások a templom felé, ő akkor netalán kárhozatos, vagy haszontalan célja felé siessen. De nagy kára is, mert aki elhagyja és megveti az Istent, azt is elhagyja és megveti az Isten, ennél pedig, oh, ki lehet szerencsétlenebb?! Jer hát keresztény, jer a templomba! S teljesítsd itten legfelségesebb, legfontosabb, legboldogítóbb kötelességedet, hogy ne hasson fel annak hangja – mint az Ábel vére – az égre, s ne vádoljon tégedet az örökkévalónak ítélő széke előtt.

Második kötelességünk az, hogy midőn annak szomorú szaggatása tudunkra adja valamely embertársunknak történt halálát, döbbenjünk meg szívünkben, s úgy vegyük, mint oly intést, mely minket is abban az órában meghíva az Istennek trónusa elébe. Úgy hallgassuk azt, mintha már a legközelebb következőben nekünk kondulna meg az. De hogy is ne, hiszen közöttünk kell lenni valamelyikünknek e gyülekezetben, kinek számára, azután legközelebből meg kell húzattatni. S úgy kísérjük ki annak bús hangjánál elhunyt embertársunkat, mintha már mű következnenék. S hogy is ne, midőn már ezután mindjárt

<sup>15</sup> Mert annak, hogy a Harang a jeget elhajtsa semmi természeti oka nincs, de annak, hogy a mennykő hamarabb megüsse, ha húzzák – van természeti oka. (a szerző megjegyzése)

valamelyikünknek következünk kell? És osztán ez a halálról való gyakori megemlékezés meg fog minket menteni a bűntől Sir VII:40(36)<sup>16</sup>, a bűntől ment ártatlan élet pedig csendessé teszi nekünk a halált.

Harmadik kötelességünk az, hogy valahányszor hallják füleink ütni az órát, az időnek ezen ércnyelve bennünket mindenkor arra emlékeztessen, hogy ímé telik az idő. Telik, siet, halad ami a földön legdrágább kincsünk, melynek sokszor csak egy órája is ezer aranyakat érne, s melyet ha egyszer elszalad, minden kincsünkkel és gazdagságunkkal, minden vérünkkel, sőt életünkkel is soha többé vissza nem hozhatunk, hogy így annak minden részeit, minden legkisebb percentését, bölcsen és szorgalmasan használjuk a jóra, míg legutolsót ütne nekünk az óra, s míg kimondódnék a rettenetes sententia: Idő többé nem leszen!

Negyedik az, hogy valahányszor ennek lármára félrevert hangja, akár egy véletlen támadott tűznek eloltására, akár egy véletlen kárnak nyomozására, akár pedig egy hirtelen érkezett akármiféle veszélynek ellenállására szólít fel minket, mind annyiszor – bátor és félelmen – a lehetőségig erőt vett érzéssel s szép bátorsággal siessünk a segedelemre, mert jaj rettenetes jaj leszen annak az embernek, aki felebarátjának, sőt a társaságnak is romlását számba nem vévén, félrevont sötét helyéből, elfásult, lelketlen érzéssel nézi a szerencsétlennek kétségbeeső jajveszékeléseit és fáradt küszködéseit, sőt nem csak, de ezen szomorú időpont alatt élvén az alkalmatossággal, annak kárait károkkal, s ezért való fájdalmait újabb fájdalmakkal tetézi. Szerencsétlen és rendetlen Székely Nemzet! Innen, ezen szent helyről mondom a panaszt: te vagy az, kinek keblében legtöbbet láttam ilyet! Hát még ha utána vetem a borzasztóbbat is! Hogy t.i. a te fiaidból származnak olyak is, legtöbbször, kik nem csak nem oltják a meggyúlt tüzet, s nem csak lopják ilyenkor a szerencsétlen égőnek élte kockáztatásával kiragadt vagyonkáját, de sőt éppen magok gyújtják is fel azt. Ah, ne tedd ezt Ember, halhatatlan lelkedre kérlek! Hogy ne gyújtassék majd néked is számodra oly tűz, melyet senki sem fog oltani, mely soha meg nem aluszik, s melyet fogcsikorgatva hullatott zápokönnyeid is nem eloltanak, hanem sőt inkább nevelnek, mint a kovácsok víz perckelése a begyújtott kohót.

Hát az ötödik képzelte célra nézve mi a mű kötelességünk? Az, hogy soha jégverés, mennykövek, zápor, pestis, gonosz lélek stb. ellen, meg ne vonjuk a mű harangunkat, nehogy hamis vallásos, vak babonánkkal megbántsuk Istenünket, s midőn más vallásos felekezeteknél, vagy csakugyan mű közöttünk is hallanánk ilyenkor harangozást, azt nem az említett babonás végekre, hanem imádkozásra serkentésre intéztetteknek lenni higgyük és magyarázzuk.

<sup>16</sup> Sir 7,36 „Bármit teszel, gondold halálodra, akkor sohasem fogsz bűnt elkövetni.”

És így már elmondván és kiszabván a kötelességeket a harangokra nézve, te hozzád fordulok ismét kis új hang! S ezen említett célokra nézve felszentellek, megáldalak tégedet is utolsó kívánságommal:

Tehát te kis új harang, mely az Úr akaratjának vagy követje és hirdetője, azt kívánom én, hogy mától fogva mindenek örömmel és figyelemmel hallgassák a te hangodat, midőn azzal ezen szent gyülekezetbe hívod. Számosan gyűljenek fel a lehetőségig mindenkor ide, hogy buzgó szívvel imádják a teremtőt s hallgassák és megtanulják az ő szent törvényeit, mert nincs, oh nincs Istennek semmi dicsősége az üres templomban, bármely szép és ékes legyen az egyébaránt: Annak legszebb ékességei az ő képre teremtett emberek, a buzgó hallgatók. Ne legyenek olyanok, kik ha harangoznak nekik, sohase hallják azt és nem mennek a templomba stb. Ha pedig nem harangoznak, azt mindég meghallják, azért vádolják a papot.

Te kis harang! Mely a bús halálnak vagy követje és hirdetője! Azt kívánom én, oh azt kívánom, hogy soha meg ne konduljon a te szomorú hangod egy érdemes halálnak hirdetésére és elsíratására is! Hanem csakolyanoknak, kik az halálnak méltó prédái lévén, még akkor is öröm hangokat csálnak ki belőled. Oh de ezt hiába kívánnám, mert elvégeztetett dolog, hogy a halandók mindnyájan halált lássanak, s egymásnak harangozzanak, s sírt ássanak. Csak azt kívánom tehát, hogy mentől kevesebbeknek és ezeknek is későre tedd ezen kötelességedet, hogy mikor búsongó hangjaid keresztül zúgnak a temetőben, azoknak sírhalmaik felett ne hullassanak vigasztalhatatlan könnyeket ezek az itt maradott fájlaló keservesek, hanem békével bocsássák őket, mint Izsák és Izmaél a jó vénséggel megelégedett Ábrahámot. Gen XXV<sup>17</sup>.

Te új harang! Mely itt órának nem vagy tolmácsa és hirdetője, oh de amely mindennapi pontos hangoddal az időnek repüléséről és használásáról is a gondatlan halandót megintheted! Ah, légyen óra nékik minden kondulásod, mely ébressze, serkentse őket idejöknek idejébeni megbecsülésére, s kötelességeinknek teljesítésére, hogy majd mikor az Örökkévalónak, kire nem csak minden óráknak, de magának az időnek kerekeit is megállítván a te szód is elnémul, hogy az egész teremtés amaz ítélő bírónak szavára hallgasson, akkor te vádolhatatlan, ők pedig magok menthetetlenek legyenek.

<sup>17</sup> 1Móz 25,8–10 „Akkor elhunyt Ábrahám, meghalt késő vénségében, öregén, betelve az élettel, és elődei mellé került. Fiai, Izsák és Izmael temették el a makpélai barlangban, Efrónnak, a hettita Cóhar fiának a szántóföldjén, Mamréval szemben, azon a szántóföldön, amelyet Ábrahám a hettitáktól vett meg. Ott temették el Ábrahámot, ahol Sárát, a feleségét.”

Te harang, mely a szerencsétlenül, vagy gonoszul támadott tüzek rémítő gyulladásainak avagy egyéb fatális véletlen eseteknek vagy hirdetője! Ah, sohase riassza fel rémítő hangod a szegény elbágyadt munkást éjjeli csendes álmából, hogy recsegve égő épületének tornyodra sütő borzasztó világát meglátván kétségbe essék, vagy más érkező csapásnak jeleit hallván szíve elolvadjon a rémülés miatt, hanem ezekre nézve mindenkor csendes némaságban légy, örömközt szemlélvén szép magos tornyodból virágzó helységednek békés lakóit, ép-ségben álló marháit és épületeit.

Harang! Mely csak a tiszta vallásos érzéseknek vagy követje, tolmácsa és hirdetője! Sohase kondítson meg tégedet a bigottság és babona keze, valamely nem-telen nevetséges és sikertelen célra, hanem mindig csak olyanokra, melyek nem Isten kísértésére, hanem dicsőségére s az embereknek épületekre vagynak. Elhittetvén mindenekkel azt, mit a világnak kegyesebb és bölcsőbb emberei hisznek és tanítanak, s nem indulván olyak után, kik még a világnak múlt sötét századaiban vakoskodnak.

És végre harang! Mely a mű földi és jövődő sorsunknak, a halálunknak és feltámadásunknak tiszta képe vagy! Elrepedtél, hasznavehetetlené lettél vala te! De egy remek művésznak keze által összetöretve újraöntetted, hogy megújult és szebb formában ismét teljesíthesd előszámlált kötelességeidet. Meghalunk mű is, s a halálnak keze által összetöretünk, de ama Mindenható remek művésznak keze által ismét új és szebb formába öntetünk, hogy éljünk mindörökké. Te kicsiny új harang! Élj, állj, és hangozzál, megáldva és megszentelve tőlünk sokáig a te tornyodban ezen szent eklézsiának kebelében, hogy meg nem repedve tiszta hangoddal sokáig hívhasd össze ide ezen szent hajlékba annak buzgó tagjait, s végre ne csak ezeket – kik téged új formába öntettek, hanem ezeknek több rend-béli maradványait is rendre sírads el, mikor a halálnak álmában elaluszni, hogy abból, – mint te most – úgy ők is szebb életre ébredjenek.

Jegyzés: ezen túl végzett órátiót nem mondhattam el az intézett célra, mivel éppen akkorra Bibartzfalvára is Procurator tekintetes Szolga János Úr feleségének eltemetésére véletlen hivattatásom esvén, annak, mint ifjúságom kori volt kedves esmerősemnek végtiszteletére menni méltóbbnak tartottam az alább következő 6-ik szám alatti prédikációval.

## Mustármagnyi hit

*„Az apostolok kérték az Urat: »Növelj bennünk a hitet!« Az Úr ezt felelte: »Ha csak akkora hitetek lesz is, mint a mustármag, s azt mondjátok ennek a szederfának: Szakadj ki gyökerestdől, és verj gyökeret a tengerben! – megteszi nektek.«” (Lk 17,5–6)*

### Kedves Testvéreim!

Nehéz a hitről beszélni, mert ez egy olyan téma, amelyet meggyőződésem szerint sem szószékről, sem könyvekből tanítani nem lehet. A lelkész, lelkipásztor, pap azért van, hogy olyan dolgokról beszéljen és tanítson, amelyeket nehezen vagy egyáltalán nem tudunk, vagy nem akarunk megfogalmazni. Életünk legfontosabb dolgairól nehezen beszélünk. Gondolj csak arra, amikor szíved legmélyéről szeretsz valakit. Ugye milyen nehéz, milyen hatalmas erőfeszítésbe kerül elmondani, megmondani annak a személynek – társadnak, gyerekednek, szüleidnek, barátodnak –, hogy: „szeretlek!”? Érezzük, mennyire félszegek a szavak, milyen felszínesek és semmitmondóak ahhoz képest, amit érzünk, amit megtapasztalunk. A vallás világában is vannak ilyen fogalmak. Éppen ezért Istentől, szeretetéről és hitről beszélni majdhogynem szentségtörés. Jól tudták ezt a régi misztikusok, akik, függetlenül attól, hogy milyen vallásúak voltak, a hitről, Istentől nem szívesen beszéltek – érezték, hogy beszélni róla már eltávolodást jelent a lényegtől. Mi persze beszélünk róla, mert részben el is várják tőlünk, másrészt mi is elvárjuk magunktól, elvégre ezért is lelkész a lelkész.

Az istenhit, meggyőződésem szerint, nem az elme és gondolkodás dolga elsősorban, hanem az érzelemé. Ha rádióban és televízióban véletlenül vallásos adóra váltok, ahol nagy buzgalommal beszélnek széles mosolyú, dörgedelmes vagy éppen gyanúsan gyöngéd hangon az evangelizáló prédikátorok, az első reakcióm az, hogy „ezeknek aztán nagy a hite!” Majd rögtön ráébredek arra, hogy amit látok és hallok, annak vajmi kevés köze lehet a hithez. Sajnálatos dolog történt a kereszténységben, de más vallásokban is hatalmas gondok vannak a képmutatással, a hitelesen megélt lelkiség hiánya miatt felszínessé, szinte semmitmondóvá vált formákkal, de a leginkább azzal, hogy a hitet a lélek mélységeiből a káték és rendszeres teológiák értelemhez szóló tétéleivé fokozták le. A kereszténységben az történt, hogy a hit a lehetetlen, valószínűtlen dolgokban való meg-

győződést kezdte jelenteni már a középkor hajnalától kezdve. Azaz minél hihetlenebb, lehetetlenebb volt valami, minél abszurdabb és képtlenebb, és az emberek meggyőződéssel rámondták, hogy hiszik, annál nagyobb hitről tettek tanúbizonyságot. Minél nehezebb volt valamit elhinni, annál erősebb, szilárdabb hit kellett annak elfogadására. Ennek azonban nem sok köze van a bibliai értelemben vett hit fogalmához. Jézus azt tanítja, hogy a hit bizalom, a megélt, megtapasztalt, átértett és megsejtett bizalom Istenben, aki nem más, mint szeretet, az a szeretet, amelyik jobban ragaszkodik hozzád, mint te saját magadhoz, s amelyek arccal szemközt áll veled akkor is, ha te félrefordulsz.

Hiszed te ezt?

Bízol abban, hogy egész életed, boldogságod és nyomorúságod, sikereid és kudarcaid Isten kezében vannak, annak az Istennek a kezében, Aki olykor látzólag semmitől nem óv meg, semmitől nem kímél meg, Akinek a legjobb fia szörnyű kínok között végezte a keresztfán? Hiszed, hogy ezek annak az Istennek a kezében vannak, Aki jelen van az életedben, Aki erőt ad, Aki feltétel nélkül szeret és bízik benned? – Ezt a bizalmat nem elgondolni, igazolni, elhinni kell, ez nem értelmi, intellektuális gyakorlat, hanem érzés, tapasztalat, megélés. Hihetsz bármilyen dogmákban, rábólinthatsz és igaznak gondolhatsz akármilyen hitvallást, legyen az katolikus vagy éppen unitárius, mindennek nem sok köze van a hithez. A hitvallók, akik az agyukkal hisznek, tudhatják mi a jó és mi a rossz, mi az erkölcsös és erkölcstelen, hogy Isten ilyen vagy amolyan, hogy Isten ezt akarja vagy azt akarja. Lehet minden kérdésre válaszuk, és mindezek mellett ne legyen hitük, mert nem bíznak Istenben. Nem merik rábízni magukat a végtelenre és kiismerhetetlenre, ezért inkább korlátok közé szorítják Istent. Törvények, parancsok és előírások tömkelege hivatott Istent biztonságos korlátok között tartani, a szeretetet megszervezni, a szenvedélyt száműzni, a lendületet fékezni, a szenvedésre olcsó vigaszt gyártani, a halált hátrítani és letagadni. Amíg görcsösen ragaszkodunk ahhoz, hogy életünk minden vagy legtöbb dolgát kontroll alatt tartjuk, hogy mindig minden a mi kezünkben legyen, mindaddig nem lehet hitünk, mert nem bízunk rá életünket Istenre.

A tanítványok arra kérik Jézust, hogy növelje a hitet bennük. Vajon mire számítanak a tanítványok? Talán arra, hogy Jézus pontos útmutatót fog adni arról, amihez nincs térkép? Hogy elárul valami titkos receptet, amit csak ő ismer? Jézus a kérést nem teljesíti, mert tudja, hogy ő nem növelheti a tanítványok hitét. Ehelyett a mustármagnyi hitről beszél a tanítványoknak. Jézus azt mondja, hogy a nagyon kicsi, a szinte elhanyagolhatóan parányi hit elég, mert az a kicsi hit csodára képes. „Ha csak akkora hitetek lesz is, mint a mustármag – mondja Jézus –, s azt mondjátok ennek a szederfának: Szakadj ki gyökerestől, és verj gyökeret a

tengerben! – megteszi nektek.” Nyilvánvaló, hogy Jézus túlzásának célja az, hogy érzékeltesse a hit erejét. Jézus szimbolikus nyelvezetet használ. Nem azt akarja mondani, hogy ha hitünk van, akkor bármerre járunk, képesek leszünk kitépni a fákat gyökerestől, vagy elmozdítani a hegyeket helyükről. Jézus megsejteti velünk, hogy a legparányibb hit elég ahhoz, hogy valami gyökereset változtassunk életünkben. Nem arról a hitről van szó, amelynek a lobogtatásával a televíziós prédikátorok szerzik a híveiket, amely azért nem hiteles, mert el akarja hitetni velünk, hogy az igazán mélyen hívó embernek úgy kell végigmennie az életen, akár egy feltartóztathatatlan, akadályt nem ismerő buldózernek. Jézus arról a hitről beszél, amely olyan kicsi és törekeny, mint a mustármag, de amely elég ahhoz, hogy a szederfa mély gyökereire emlékeztető nehézségeket eltávolítsuk az életünkből. A hit nem azért van, hogy varázslatokat és ámulatba ejtő mutatványokat vigyünk végbe, hanem azért, hogy megváltoztassuk a saját életünket. Jézus ugyanakkor radikális változásról beszél, gyökeres kitépésről és ültetésről. Ehhez elég a mustármagnyi hit: életünk Isten kezébe való helyezése.

Tudatában vagyok, érzem, hogy ez a hit nagyon sokszor nehezen működik. Vannak napok, amikor a kételyek mélyebbek, a kérdések sürgetőbbek, amikor a cinikus vagy ironikus hangok bennem erősebbek. Vannak napok, amikor félek, amikor félek életemet Istenre bízni. Van, amikor csak gondolom, hogy hiszek, bízom, de semmit nem érzek. Vannak napok, amikor Isten talán csak az elmém-ben létezik, de hiányzik a szívemből. Van, amikor nem látom a gondviselést, amikor nem érzem, hogy Isten gondomat viseli akkor is, amikor én már rég nem tudok vigyázni magamra.

Amikor érzed, hogy életedben meginog a talaj a lábad alatt, amikor képtelenségeid határához érkezel, amikor fájdalmasan nekiütközöl határaidnak, és meg kell adnod magad, amikor kicsúszik a kontroll a kezedből, akkor szólít meg Isten, akkor kezdted megtanulni, hogy mi a bizalom, a hit. Nem elmélet ez, hanem meggyőződés és érzés. Nem életfilozófia, hanem szívdobbanás, légzés, mélység és magasság. Az ember, Te és én, nem azért jutunk zsákutcába, mert kicsi és gyenge a hitünk. Azért jutunk időnként kilátástalan helyzetbe, mert ez az emberi élet természetes velejárója, a legtöbb ember legalább egyszer megtapasztalja életében. Nem kicsinyhitűségünk vezet zsákutcába, de a zsákutcában érezhetjük meg a leginkább, hogy van valami, Valaki, Aki hatalmasabb nálunk, aki szeret minket, akire rábízhatjuk életünket. Akinek hívása, szeretete állhatatos, visszavonhatatlan és örök, akárcsak a természeti törvények. A zsákutcákban tanuljuk meg rábízni magunkat Istenre – ilyenkor hiszünk.

Két dolog van az életben, ami megtanít bennünket a hitre, erre a feltétel nélküli bizalomra: az egyik a szeretet, a másik a szenvedés. Egyikből vagy másikból,

vannak, akiknek mindkettőből jut bőven az életben. Arról a szeretetről van szó, amelyről nehéz beszélni, amelynek megsejtjük mélységét és megijedünk tőle. Ez az a szeretet, mely kimozdít életünk biztosnak vélt medréből, és beleborzongunk abba, hogy milyen kiszolgáltatottak, tehetetlenek és esendők vagyunk. Ugyanezt teszi a szenvedés, a legmélyebb, elviselhetetlen és reménytelennek tűnő szenvedés is. Ekkor szakad szét az életünkre terített fátyol, ekkor látunk bele Isten szívébe. Ekkor jut el testünk minden sejtjéig a felismerés, hogy Isten bennünk él: az Ő ereje dobban a szívünkben. Ekkor válik érthetővé és természetessé Jézus felhívása is: hívd be a hajléktalant, teríts asztalt az éhezőknek, szeresd azt, aki gyűlöl téged.

A tanítványok kérik Jézust: „Növeld bennünk a hitet!” Mi tudjuk, ilyet nem kérhetünk, mert ha nem érezzük meg lelkünkben Isten jelenlétét, akkor sem tanító, sem mester, sem próféta, sem pap nem növelheti a hitünket. Nincs rövidítés, és nem működnek a gyorstalpaló hit-tanfolyamok sem. Viszont ott van a mi saját szeretetünk és szenvedésünk, egész esendő emberségünk, a törekeny és időnként megingó bizalom Istenben. És ez a hit elég arra, hogy egyéni és közösségi életünket Isten kezébe helyezzük, elég arra, hogy megérezd: Isten szeret, hogy mindig, minden körülmények között az Ő kezében vagy. Ez a mustármagnyi hit. És ez mindenre elég! Ámen.

## Szén Sándor

---

### Új bornak új tömlő<sup>1</sup>

*„Új bort sem töltenek régi tömlőbe, mert a tömlő szétreped: a bor is kiömlik, a tömlő is elpusztul; hanem az új bort, új tömlőbe töltik, és akkor mindkettő megmarad.” (Mt 9,17)*

#### Kedves Testvéreim!

A beszédem alapjául szolgáló bibliai vers kiválasztásának két oka volt. Időrendi sorrendben az első, hogy a magyar kormány az elmúlt év májusában, június 4-ét a Nemzeti Összetartozás Napjává nyilvánította. Bölcs döntés volt ez a javából, mert ezzel megalkotott egy „új tömlőt” annak az „új bornak” tárolására, amelyet egy jó ideje a magyar társadalom és közgondolkodás tekintélyes része, a jó borász szakértelméhez fogható módon, előrenéző, tudatos következetességgel elkezdett megtermelni. Elérkezettnek látta az időt, hogy a nemzet asztalára a gyászos hangulatot tápláló „átkos Trianon” önsírató traumájának, sokak szájában megkeseredett „óbora” helyett, a „magyarnak lenni jó”, a „bárhol élünk, összetartozunk” erős nemzettudatot, merész jövőképet, a derűs jókedvet, az egészséges önbizalmat tápláló „új borát” elhelyezze.

A textus-választás másik oka a főtanácsi jelentések anyagának átolvasása nyomán jött le, főleg azoknak hatására, amelyeket ha szabadna véleményeznem, akkor – megítélésem szerint – arra éppen ez a jézusi tanítás felelne meg leginkább. Mert ez éppen olyan szép méltatása azoknak, mint ama bizonyos „szuperlatívuszokban való szólás” indokolt dicsérete.

Most pedig nyitott elmével és szívvel tárulkozzunk ki a felolvasott bibliai vers üzenete előtt. Miként azt a jelenlevők közül nagyon sokan tudjuk, ezeket a szavakat Jézus, a zsidó vallásban olyannyira fontos, az embereket naponta foglalkoztató kérdés tisztázása végett, a böjt helyes és hasznos gyakorlásának módját illetően mondotta el. Ám ez a tanítás sokkal nagyobb horderővel bír, minthogy egyedül csak ennek az egyetlen kérdésnek a megválaszolására lenne alkalmas. Valami olyasféle mint az a gyógyszer, ami többféle betegség gyógyítására is alkal-

<sup>1</sup> Elhangzott 2011. június 24-én a kolozsvári belvárosi unitárius templomban a főtanácsi istentiszteleten.

mas, mint a kulcs mely nem csak egy zárat nyit. Értelmezhetjük akár úgy is, mint a saját próféta ténykedésének meghirdetett célját, ahogyan bátorsággal meri felcserélni a már elavult, szerepét betölteni képtelen, hangzatos jelszavakká üresedett, a vallást életgyakorlatként értelmező ember számára jobbára csak zavart, elbizonytalanodást, önvádat eredményező talmudi előírásokat, az Ő életszerű, könnyedén komoly, Isten elvárásaival harmonizáló és együttlélegző új eszmékkel, az evangélium új borával. Házon és körön belül maradva, ha egyházunk, s benne az unitarizmus történelmét fellapozzuk, Dávid Ferencben és mindazoknak cselekvő-alkotó életében, akik előttünk jártak, de jeles évszámainkban is, a haladásnak és fejlődésnek, a növekedés és gyarapodás termésének, amolyan nemes borrá érésének és sokszori letisztulásainak szakaszait láthatjuk meg. Ez utóbbinak pedig gyakran be kellett következnie, mert az amolyan minőség javítás jelszava alatt a jézusi evangélium eredeti, nemes borába a hatalom folyamatosan idegen zsinati határozatok adalékanyagát elegyítette, s lett az eleink számára így ihatatlan lőre. De az egyház „szakértő borászai”, püspökei és professzorai tudásukkal és bátorságukkal, hitükkel és áldozatukkal, vallás- és egyházszeretükkel szívósan és elkötelezetten munkálkodtak. Ezért van az, hogy az egymásból kinövő fejlődési szakaszok törésvonalainál mindig ugyanaz a kép ismétlődik meg. E képzeletbeli látványt akár egy szemet-lelket gyönyörködtető festménynek, egy csendéletnek is nevezhetném: a jól szervezett, olajozottan és hatékonyan működő gyülekezetekben és egyháztársadalmi szervezetekben, ezekben a korigény szerint elkészített új tömlőkben, rendelkezésre áll az Istent szomjazó hívek számára az unitárius hitelvi eszmerendszer, ez a kívánatos, csillogó fényét újra és újra visszanyerő, zamatos evangéliumi új bor.

Kedves Testvéreim! Akik ezen az estébe hajló órán itt vagyunk a templomban, mindannyian tudjuk, hogy egyházunk mindenkori Főtanácsa kettős szerepvállalásban látta el egyházvezetési megbízatását. Ülésezei során egy-egy esztendő eredményeinek számbavételekor, az elvégzett munka vagy a nem teljesült vállalások értékelésekor meghozott döntésein kívül nagy, még előbbieknél is nagyobb hangsúlyt helyezett a jövőépítés stratégiájára. Ennek a szemléletnek kell ma is meghatároznia és jellemeznie a Főtanács munkáját. Merthogy az aratnivaló sok s a munkások sorában nem éppen olyan nagy a tolakodás. Nem most kezdődött, de már évek óta egy újabb törésvonal mentén találjuk magunkat. Való igaz, hogy egy nehéz korszakot – hisszük – végérvényesen magunk mögött hagyunk, de ezek az idők, amelyeket ma élünk, sok tekintetben nehezebbek, nyomasztóbbak, fárasztóbbak. Mondom ezt azért, mert látni: nem kevés azoknak száma, akik elé a jövő már-már kínos követelőzéssel sorakoztatja fel kihívásait, teendőit, akiket azért riaszt meg még lehetőségeivel is, mert sok tekintetben túl-

lépett rajtuk az idő, mert az új tudományokból semmi ismeretük, tudásuk nincs. Mindegyre újat és mást vár, mint ami eddig volt, ami mostanáig hatékonyan bevált, amivel megtudtunk birkózni, amivel meg voltunk szokva. Kedves testvéreim! Nem lenne méltó ehhez a naphoz, ha úgy lépnénk ki a templomajtón, hogy ma a szószékről egy kedveszegett ember panaszáradatát kényszerültünk hallgatni. Remélem nem ez jön le, nem ez megy át. Amit az előbbieken vagy még ezután is mondok, csak azért tettem, teszem, mert „a tények makacs dolgok”, s róluk jobb szót ejteni mint elhallgatni, hiszen az orvos sem gyógyíthat helyes diagnosztizálás nélkül. S mert gyógyításról szóltam, azt meg végképp nem akarom, hogy helyzetünket és a jelen állapotait klinikai esetként ábrázoljam, de megvezetne, eltájoló, botor önámítás lenne, ha csak a nyilvánvaló és minden elismerésre, dicséretre méltó szép eredményekről szólva, egyházunkat makkegészséges emberként jeleníteném meg.

Nem a felelősség-elhárítás szándékával – távol legyen –, de realitásként kell számolni azzal a sok arculatban megjelenő kedvezőtlen, sokszor megoldhatatlan helyzettel, amellyel esetenként szembesülünk. A hódító passzivitás és apátia, a feladatok mögüli kihátrálás, a terhek elleni zúgolódás vagy azok teljes megtagadása, az üres templomok demoralizáló látványa, a sokakban tetten érhető vallási igénytelenség egyértelműen deprimált hangulatot és letargiás lelkiállapotot generál. Ekkor ilyen kérdések születnek meg: lehet-e „itt és mást” tenni annál, mint ami van? azt ami kell, amit kér és joggal elvár jó Istenünk, amire tanít és biztat az evangélium? Lehet-e az efféle, idült mentalitástól és szemlélettől páfördulást remélni, jó reménnyel sebbet várni? A megoldáskeresések tépelődő útvesztőiben ilyen és ehhez hasonló kérdéseket feszegetnek ma egyre többen, s teszik ezt jó lelkiismerettel, őszinte törődéssel, a titkok megfejtésének tiszta vágyával.

„Hogyan lehet és kell ma építeni Istenországát? – ez itt a nagy kérdés, állítja az egyik fiatal erdélyi katolikus pap-író. Mert – mint mondja – nem menekülhetünk pusztán nemzeti sérelmeink, jogaink kiharcolása vagy a melldöngető magyarkodás színpalcai mögé... Apáink vagy nagyanyáink vallásossága még esetleg minket kiszolgál, de gyermekeink már más világot örökölnék tőlünk. Sikerül-e nekik átadni az örömhírt személyes meggyőződésünkkel, példánkkal, emberségünkkel, egyházhűségünkkel? Megtaláljuk-e gyermekeinkkel a közös hangot, amikor Isten akaratáról van szó? Merünk-e áldozatot, kockázatot vállalni azért, amit Isten kíván tőlünk? ...Mert Istenországáért meg kell küzdeni. Megvalósulása nem magától értetődő. Meg kell érte dolgozni. Elkötelezettségünkön, a félelmeink legyőzésén is múlik, hogy láthatóvá válik-e közöttünk. S ehhez akár gondolkodás és cselekvésmódunkat is meg kell változtatnunk. De még inkább eszméinket és főképp magatartásunkat.” – Majd önmagával és társaival szem-

közt megállva kérdezi – „akarunk-e olvasni az idők jeleiből? Le tudunk-e mondani jól bevált, de hatékonyságot nélkülöző módszereinkről, beidegződéseinkről? Elhiszük-e újra és újra, hogy Isten lelkének fuvallata akár itt a piacgazdaság és unió mentén is megcsaphat minket. Feltaláljuk-e magunkat abban a helyzetben, amikor már nem elég csak prédikálni, nem elég másoktól elvárni, hogy helyettünk cselekedjenek...? Amikor nem elég csak szidni a világot s a médiát, amikor nem elég csak panaszkodni a szegénység és a kedvezőtlenül elbíralt pályázatok miatt, hanem életet kellene lehelni a helyi kezdeményezésekbe, amikor híveink lelki igényeit egy kis empátiával, odafordulással, idő és energia ráfordítással meg lehetne oldani.” (Sebestyén Péter)

Kedves Testvéreim! A folytatáshoz mi lenne most találóbbr az apostol szavainál: mit mondjunk hát ezekre? Mindenekelőtt azt, hogy így állnak dolgaink, ez a csupasz valóság. De hála Istennek többet is lehet és kell is mondani: azt, hogy az elmondottak ellenére, bár helyzetünk nem rózsás, de nem is reménytelen, sőt bizonyos szegmenseiben a legmerészebbekre is feljogosító. Mert nemcsak a rövid dávidferenci aranykorban, nemcsak a múlt küzdelmei és nagy akarásai, hanem a jelen nem mindig könnyű és kedvező viszonyai között is van, amit számba venni! Van amiről öröm hallani, van, ami olykor-olykor hervadozó reményeinket hitté és bizalommal éleszti, erősíti. Van valami, ami időnként megtépázott önbizalmunkba erőt pumpál, és bátrakká tesz kimondani: őseink földjén van unitárius jövő! Igen, ezekre a sorjázó, lelkiismeret-faggató s bizony kényelmetlen rákérdezésekre vannak konkrét válaszok, szép hangzású eredmények. A teljesség igénye nélkül, hadd említsek meg egy párat. A patinás régiek és az utóbbi két évtizedben életre hívtak mellett új ötletek és próbálkozások, eddig ki sem próbált tevékenységi területek, iskoláinkban hagyományteremtő rendezvények, a szejkai találkozó ötletgyermekai: vidékek, régiók, egyházkörök találkozóai, diákösztöndíj-rendszerek, jól működő alapítványok, a karitatív tevékenység és szociális szerepvállalás felerősítése a Gondviselés Segélyszervezet révén, az énekvezéri továbbképzés elkezdése, a bővülő gyermektáboroztatás alkalmi és kerete, jeles évfordulók tudományos konferenciái, friss kiadványaink, jelenlétünk a világhálón, s végül a legígéretesebb, sokak várakozását felülmúló és mindenképp folytatásra méltó, hat turnusban lebonyolított felnőttképzési tanfolyam. Kiváltságos alkalom és lehetőség most számomra testvéreim, hogy e szószékről említést tehetek a legszebb beteljesülésről, a legméltóbb elismerésről és kitüntetésről, amely megkoronázta a több mint négy és fél évszázados iskolaügyünket, a Magyar Örökség Díjának, iskolánk a János Zsigmond Unitárius Kollégiumnak való odaítéléséről, amelyet a magyar kormány június 18-án adott át küldöttségünknek. A Főtanács megkezdése előtt az iskola folyosóján beszélgetve megkérdeztük az

igazgatónőt: Milyen érzés volt átvenni ezt a rangos kitüntetést? Rövid és frapáns volt a válasz: Bizsergető érzés volt. Örömmel és boldogan hisszük el s mondjuk: „tisztelet adassék” a szellem és unitárius szellemiség pallérozóinak, akik a múltban és a jelenben lényük legjavát adták, adják iskoláink mindenekfelett való célja érdekében.

Kedves testvéreim, beszélni és hallani ezekről egyet jelent azzal az érzéssel, legalábbis számomra, melyet akkor érzünk, amikor a tisztán fénylő, aromás bor ajkunkat érinti. Akár egy klenódium kiállításon, olyan az élmény bennünk, amikor szemléljük, amint sorakoznak egymás mellett ezek a – így nevezném – felújított, illetve okosan és ízlésesen megtervezett, biztonságos és szerepüket hatékonyan betöltő, vadonatúj kelyhek, a jézusi tanítás bortömlői. Örködjünk éberséggel a lélek borának, az evangélium szellemének, vallásunk igazságainak és értékeinek tisztasága fölött, s mindig tudjuk, mit kell tennünk, ha az fényét veszti. Legyen mindenki a maga helyén és tisztségében leleményes és okos, lelkes és bátor, hűséges és elkötelezett, alázatos és mindig tettre kész, az evangéliumi ital jó borásza, legyen ápolója, gondozója, megálmodója s hozzáértő mestere e nemes borok tömlőinek, hogy: „Virágozzék szent vallásunk,/ Lelki, testi szabadságunk,/ Nekünk drága kis egyházunk.” Ámen.

# KÖNYVSZEMLE

---

**A közösségépítő lelkész. Gyakorlati teológiai kézikönyv lelkészeknek és nem lelkészeknek.** Szerkesztette Szabó Lajos. Luther Kiadó, Budapest, 2010. 301 old.

A lelkészképzés, de az egyházi élet szempontjából is rendkívül hasznos könyvet jelentetett meg 2010 karácsonya előtt a Luther Kiadó. Szabó Lajos gyakorlati teológus, egyetemi tanár jól érzett rá arra, hogy szükséges végre összegezni azt az elméleti és gyakorlati tudást, amely a gyülekezetépítő egyházi emberek áldásos munkája kapcsán az idők folyamán felhalmozódott, s amelyről leginkább a „tűzvonalban” lévők – lelkészek, tanárok, esperesek, püspökök, teológiai hallgatók – tudnak hitelesen beszélni.

Érzésünk szerint: ez a könyv folytatása, vagy inkább: tíz év utáni átgondolása, modernebb kiteljesítése a *Mérlegen a lelkész*, szintén Szabó Lajos által 2000-ben kiadott, a *Gyülekezetpedagógiai füzetek* – sorozatban megjelent könyvben foglaltaknak, amelyben egy konferencia előadói próbálták meg ki-cövekelni a lelkészképzésre és a lelkészi hivatásra vonatkozó követendő alapelveket. Egy évtized után ideje volt tehát a tapasztalatok egybegyűjtésének és a tanulságok megfogalmazásának.

Már a Szabó Lajos által írt *Előszó*-ban felmerül a kérdés, hogy mitől is függ egy gyülekezet elevensége és élet-

revalósága. A kérdésre a válasz legtöbbször arra egyszerűsödik, hogy hát „kell egy jó lelkész”, akinek minden képessége megvan ahhoz, hogy mozgassa az embereket, és friss lendületet vigyen a gyülekezetek életébe. Ez sok esetben így is van, de egyre több olyan példát is látunk, amelynek nyomán a „jól induló” lelkész lelkesedése néhány év múltán alábbhagy, megjelennek életében a kiegész tünetei, és gyakran még a valamikor csodálatosnak tűnő lelkészi pálya elhagyására is kényszerül. Kell tehát még valami, ami a hagyományosnak mondott, inkább elmélet-központú lelkészképzést kiegészíti, és amelynek nyomán a lelkészjelöltek jobb rálátást nyernek a gyülekezetek belső dinamikájára, és világosabbá válik önnön feladatuk is. Ez a „valami” nem más, mint az a gyülekezeti közösség, amely a lelkésszé válás folyamatának igen fontos helyszíne. Ennek e gyülekezeti közösségnek a megismerése, a vele és érte való élés lehetősége kell a lelkészjelölteknek ahhoz, hogy szembesüljenek a lelkészi pálya örömeivel és árnyoldalaival, és ott váljanak jó gyülekezetépítő lelkészekké.

A könyv egyik nagy érdeme az, hogy a tapasztalataikat összegzők nem értenek egyet azzal a „hagyományos” elképzeléssel, hogy a gyülekezet fennélvéléséhez elég egy jó lelkész – sokkal inkább azt hangsúlyozzák, hogy a jó lelkész csak megfelelő munkatársakkal közösen tud minőségi gyülekezetépítő munkát végezni. Jól látja a szerkesztő Szabó Lajos: „Egy új típusú és dinamikus gyülekezetben a közösségépítés vált mára a fő szolgálati területté minden résztvevő számára”, és ez lelkészeknek és gyülekezeti tagoknak közös munkájaként valósulhat meg. Ezért is ajánlja a könyvet lelkészjelölteknek tananyagként, gyülekezeti tagoknak pedig inspiráló olvasmányként.

A könyv öt fejezetből áll, és a benne lévő tanulmányok a lelkészképzéssel kezdődően, a lelkészi élet fordulópontjain és fő tevékenységein át, a gyülekezeti élet fő kérdéseivel foglalkoznak. Kiváló ötlet volt az, hogy minden fejezet elején olvasható egy-egy – a szerkesztő által írt – vastagított szedésű szöveg, amely a fejezetben található tanulmányokhoz ír bevezető szöveget, és ezzel a fejezetben lévő gondolatokat egységben láttatja. Minden tanulmány elején olvasható egy, a szerzők által írt szöveg, a tanulmányban foglaltak iránti érdeklődést felkeltő összefoglaló szándékkal.

Az első fejezet a *Kontextusban a képzés* címet viseli, és három tanulmány alapján világossá teszi, hogy a 21. században szükség van egy új típu-

sú missziói kompetencia elsajátítására, és ez nem más, mint az emberek közötti jelenlét áldásos megélése. Az a minden egyházat érintő kérdés merül fel, hogy mit lehetne tenni azért, hogy egyre többen kerüljenek kapcsolatba a gyülekezeti életformával? – A válaszok többfélék: Vannak, akik azt mondják, hogy nem szükséges újítani, csak intenzívebben kellene a megszokott tevékenységeket végezni; mások úgy gondolják, hogy a hagyomány gátolja az eredményességet, és az egyházban szükség van új formák megjelenésére, mert ezekre az emberek is fogékonyak. Vannak, akik azt képviselik, hogy a régi értékeket megtartva, és új értékeket bátran vállalva lehet a közösségeket megújítani. A tanulmányok szerzői ez utóbbi mellett foglalnak állást: a népegyházi életforma mellett szükség van egy új típusú, családias, bizalmat sugárzó, erős missziói lelkiségre, amely megújíthatja közösségeinket.

Ebben a kontextusban a lelkészképzésnek is át kell alakulnia, hiszen a gyülekezetek elvárhatják a lelkészjelöltektől, hogy tudásukat ne csak a teológia padjai között, hanem az emberek közötti jelenléttel is bővítsék. Ezt ismerte fel a Magyarországi Evangélikus Egyház, amikor egy évtizeddel ezelőtt bevezette azt a képzési formát, amelynek alapján a teológiai hallgatók hatodéves korban egy évet gyülekezetben töltenek gyakornokként, hogy a valós gyülekezeti életben szerzett tapasztalatokkal egészítsék ki lelkésszé válásuk

folyamatát. A teológus hallgatók úgynevezett „mentorok” irányítása alatt állnak, akik az erre a tisztségre pályázó gyülekezetek lelkészeiből verbuválódnak. A tanulmányok a képzésnek ezzel az új formájával foglalkoznak – a tíz év tapasztalatával rendelkező mentorok írják saját önértelmezésükről és a lelkészjelöltekkel való személyes, szakmai és gyülekezeti kapcsolatokról. Bibliai előképként a Sámuel és Saul, Mózes és Józsué vagy Pál és Timóteus kapcsolatát említik, ezeket vetítve ki mai, konkrét élethelyzetekre.

Ez a fejezet a mi lelkészképzésünk szempontjából is igen lényeges, hiszen 2009 óta a Protestáns Teológiai Intézet Unitárius Kara is bevezette a képzésnek hasonló formáját – a IV. évet végzett teológiai hallgatók gyakornoki kinevezést kapnak, és mentor szakmai felügyelete mellett végeznek kétéves szolgálatot különböző gyülekezetekben és munkaterületeken. A tanulmányok olvasása rendjén ismerős helyzetek köszönnek vissza, nagy öröm az evangélikus hittestvérek gyakorlatából tanulni, és az ő tapasztalataik alapján saját képzési programunkat még jobbat tenni!

A második fejezet *A lelkészi élet csomópontjai* címet viseli, és négy olyan tanulmányt tartalmaz, amelyek megmutatják a lelkészi hivatásban fellelhető spiritualitás megélésének lehetőségeit, de a lelkészi munka közben felmerülő válságokból való kilábalás útjait is. A pályakezdő lelkész megtud-

hatja, hogy mit érdemes időben elolvasni és megszívlelni, „a 21. század lelkésze”, aki sokkal inkább hasonlít ma egy cég menedzserére, mint egy nemes értelemben vett tanítványra, a szolgálathoz szükséges belső erőforrások – csend, család, gyülekezet, testi-lelki egészség stb. – felkutatásához kap ösztönzést. Az egyik tanulmány a lelkészi élet krízishelyzeteit vizsgálja, és helyzetelemzés nyomán, megoldási lehetőségeket is kínál, többek között az ún. „önsegítő csoportok” létrehozása révén. Egyértelmű, hogy a lelkésznek szüksége van egy megtartó közösségre, és emellett az ún. „szupervizori kísérésre”, hogy ha a megfeszített munkatempó mellett úgy érzi, hogy „nincs embere”, és emiatt meghasonul, konfliktusba keveredik önmagával, egyházával vagy éppen hivatásával, akkor tudja, hová kell fordulni segítségért. A fejezet utolsó tanulmánya azokhoz szól, akik konfliktusban élnek, vagy éppen konfliktusokat szeretnének megelőzni, és „az egymás felé vezető utakat” próbálják felfedezni, hogy a szolidaritás eszközével és megfelelő kommunikációval közösséget építsenek.

A harmadik fejezet a sajátos *lelkészi kompetenciákat* mutatja be, rendkívül gyakorlatias módon. Az első a missziói lelkület, amelynek segítségével embereket lehet megszólítani és bekapcsolni az egyházi vérkeringésbe. A második a lelkigondozói készség, amelynek állandó fejlesztése szükséges ahhoz, hogy alkalmasak legyünk a fáj-

dalmat hordozó lelkek gyógyítására. Tanulható készségekről van itt szó, amelyeket a kazuális szolgálatok elő- és utóéletében mélyíthetünk el. A következő kompetencia a prédikálás/igehirdetés készsége, amely szintén tanulható. Minden lelkész számára ismerős a rögzös út, amely a textustól a prédikáció felé vezet, és amely a közösségen át úgylahalad, hogy megérinti a hívek lelkét. Tapasztalatból tudjuk, hogy a prédikálás igen erős közösségépítő cselekedet, és így az a feladata, hogy az evangéliumot, „a jó hírt” közvetítse, amely aztán az egyszerű hallgatókból gyülekezetet, közösséget formál.

„A hit továbbadásának” a készségével foglalkozik egy másik tanulmány, amelyet elsősorban valláspedagógiai értelemben, a gyermekek, ifjak és felnőttek tanítása, képzése és nevelése révén képzel el, olyan munkafolyamatként, ahol hangsúlyos szerepe van a keresztény értékrend szerint élő családnak. Ebben a nevelői munkában fontos szerepe van a gyülekezeti közösségnek is, ahol az „egymás terhéthordozzatok” tanítását gyakorlatban is látni lehet, és életformává lehet tenni. A felnőttek „hitoktatása” valójában azokban az élethelyzetekben történik, amelyekben lehetőség nyílik arra, hogy újra meg újra átgondolhassák életüket a hit szempontjából, és azt is megtapasztalják, hogy Isten miként formálja életüket – mondja a tanulmány szerzője.

A különböző lelkési kompetenciák gyakorlása fölveti azt a kérdést, hogy

miben mérhető – ha egyáltalán mérhető – a lelkési munka. A mérés célja sohasem az ítélezés, hanem a visszacsatolás, amelynek eredménye a hatékonyabb, minőségi lelkési munka.

A negyedik fejezet címe *Lelkési tevékenységek a gyülekezetért* a klasszikusnak mondott lelkési munkaterületek – családlátogatás, kazuális szolgálatok, szeretetszolgálat – rejtelmeibe avat be. Ezekben egyrészt felellhető a hagyományos lelkési munka minden eleme, de az új útkeresésnek szellemében az is terítékre kerül, hogy milyen módszerekkel és hozzáállással lehet a gyülekezeteket manapság vezetni. A hívek pásztorolásának, a gyülekezethez tartozó családok rendszeres látogatásának „lelkési életformává” kell válnia. Gyakorlati tanácsokat, útmutatásokat kapunk arra nézve, hogyan is lehetne lelkési tevékenységeinket hatékonyabban végezni. Az élet mérőföldköveinél – születés, házasság, halál – csak jézusi lelkülettel állhatunk meg, az evangéliumot hitelesen, közösséget építő szándékkal kell hirdetnünk. A szeretetszolgálatban akkor leszünk hatékonyak, ha a „kezek evangéliumát” Jézusra, mint példaképre tekintve, végezzük. Azt is világossá tesszük, hogy gyülekezet- és egyházépítő munkánkat hatékonyabban végezhetjük, ha a rendszerszemléletű gondolkodásmódot sajátítjuk el, és az eddigi partikuláris szemléletmódot felcseréljük egy új paradigmára, mely által az egyházra mint egészre, mint fejlődő rendszerre tekin-

tünk. A gyakornoki évüket töltő teológusok ezt a szemléletmódot, és az ennek szellemében történő gyülekezetvezetést a mentoruktól tanulhatják meg, aki „testvérként”, jó és hiteles példájával állít elébük követendő mintát.

Némileg elüt a fejezet egységet képező tanulmányaitól az a Gáncs Péter „nyugalmazott püspök” által jegyzett írás, amelyben az egyházi/püspöki vizitáció teológiai hátterét, bibliai alapjait és történetiségét vizsgálva olyan szemléletmódot sugall, mely szerint a vizitáció elsősorban nem válságkezelésre, nem a jelen feltérképezésére hivatott fórum, hanem az egyház jövőképeinek stratégiáját a gyülekezettel közösen megalkotó munkacsoport.

A hatodik, és egyben az utolsó fejezet már címében is – *Közös lépések a növekedésért* – a jövő felé mutat. A hagyományos gyülekezeti élettől idegen, de a modern korban mindennapossá váló fogalmakról és tervekről olvashatunk. A tanulmányok azt az alapállást képviselik, hogy a körülményekre való hivatkozás, a múltba néző nosztalgia helyett ki kell lépni a passzivitásból, és ehelyett kreatív, értékkeremtő munkával kell a világban megmutatni magunkat. A szerzők arra biztatnak, hogy az ún. információs társadalom korában használjuk bátran a modern kommunikáció eszközeit, és általuk is hirdessük az evangéliumot. Arra ösztönöznek, hogy a közösség építésének érdekében, tudatosan és tervszerűen munkálkodjunk, használva a „modern menedzs-

ment” eszközeit. Az egyház gazdasági ügyeinek igazgatására kérjük fel a szakembereket, éljünk a pályázatok nyújtotta lehetőségekkel, legyünk jelen a társadalomban, használjuk a média nyújtotta lehetőségeket az általunk képviselt értékek megjelenítésére. Vezessük úgy a gyülekezeteket, hogy megfelelő munkatársakat találjunk az egyes munkaterületekre, törekedjünk a jól összehangolt csapatmunkára, a növekedés érdekében.

Összegezve azt mondhatjuk, hogy a könyv rendkívül hasznos tanításokat és tapasztalatokat közvetít. Azt a célt, amelyet a szerkesztő kitűzött maga elé, mindenképpen elérte: a teológiai hallgatók tananyagként használhatják. A lelkeszi pályán lévőknek olyan segédkönyv, amely által újraértékelhetik eddigi munkájukat, és meg is újulhatnak. Haszonnal forgathatják a könyvet azok a gyülekezeti tagok is, akik az anyaszentegyház hű munkásaiként most még jobb rálátást nyerhetnek a lelkeszi tevékenységek sokrétűségére, és még inkább megérthetik, hogy a gyülekezet vezetése nem egyszemélyes vállalkozás, hanem összehangolt csapatmunka révén lesz eredményes.

A fejezetekben foglaltak felölelik a gyülekezetépítés minden területét. Az egyes részterületeken elmélyülni vágyókat segíti, hogy a tanulmányok végén nemcsak a felhasznált, de a témával foglalkozó ajánlott irodalom is szerepel. Nagyszerű ötlet volt a tanulmányok végére „a közös gondolkodást

és a téma megértését segítő kérdéseknek” a beiktatása! Csak remélni merjük, hogy egy-egy gyülekezetben éppen a téma és a jól irányzott kérdések kapcsán lesz majd alkalom a fejlődés és a növekedés lehetőségeit megvitatni!

Engem a könyv tartalma megerősített abban a meggyőződésemben, hogy egyházam jól döntött, amikor a lelkészképzésbe annak reményében iktatta be a gyakornoki éveket, hogy a gyülekezeti életben tapasztalt pozitív minták és lélekerősítő határhelyzetek is hozzájárulnak a lelkészi hivatás alakulásához.

Ajánlom tehát tisztelettel a könyvet nemcsak elolvasásra, hanem elmélyült tanulmányozásra is! Nemcsak az evangélikus, hanem a hazai keresztény egyházakra is érvényes problémákkal és kérdésekkel foglalkozik. Minden egyházban időről időre szükség van

kompetenciáink felülvizsgálatára, szükség van a lelkészi kar szellemi-lelki megújulására, megfelelő gyülekezet-építési stratégiák kidolgozására. A könyv ezekben próbál segíteni: a személyes tapasztalatok és megtett utak azt sugallják, hogy a gyülekezet- és közösségépítés áldásos munkájához akadnak megfelelő emberek, akik megfelelő feltételeket tudnak teremteni ahhoz, hogy aztán „a növekedést Isten adja.” Valójában, gyakorlati teológiai kézikönyvet kaptunk ajándékba – fordítsuk közösségeink hasznára!

A fejezetben található tanulmányok arra törekednek, hogy a lelkészi tevékenységek számbavétele kapcsán mindkét oldal – a lelkészi és a „civil” – is továbbgondolásra alkalmas lehetőségekre lel, és a közös gondolkodásra nyerhet buzdítást.

**Koppándi Botond**

**John A. Buehrens and Rebecca Ann Parker: *A House for Hope. The Promise of Progressive Religion for the Twenty-first Century* (Ház a reménységért. A progresszív vallás ígérete a 21. század számára). Beacon Press, Boston, 2010. 184 old.**

2010-ben a bostoni Beacon Press Kiadó gondozásában jelent meg John A. Buehrens és Rebecca Ann Parker közös munkája, a *Ház a reménységért* című kötet. A könyv a szabadelvű és progresszív vallás gondolkodásvilágába nyújt bevezetést.

Rebecca Ann Parker, a Starr King Teológiai Akadémia elnöke, a rendsze-

res teológia-tanszék professzora, felszentelt metodista lelkész, felekezeti hovatartozására nézve egy időben tagja az Egyesült Metodista Egyháznak és az Unitárius Univerzalista Szövetségnek. Több teológiai munka szerzője és társszerzője (*Saving Paradise, Proverbs of Ashes* etc). John A. Buehrens, unitárius-univerzalista lelkész, az ameri-

kai unitárius-univerzalista szövetség elnöki tisztségét töltötte be 1993–2001 között. Az erdélyi unitárius olvasók számára sem idegen, az unitárius-univerzalista hitelveket tárgyaló műve – *A mi választott hitünk (Our Chosen Faith)* –, és valószínűleg többen ismerik a *Megérteni a Bibliát (Understanding the Bible)* című munkáját is.

A könyv megírásának indítéka az Egyesült Államok vallási színterén fél-évszázad alatt végbement folyamatokban keresendő. A háborúellenes és emberjogi mozgalmak, a faji kérdés, a nemiség és szexuális irányultság problematizálása mind politikai, mind a vallásos közösségek színterén megosztó folyamatokat indítottak el. Ezek következtében az 1950-es évek után a vallási fővonalat (mainline) képviselő mérsékelt és szabadelvű keresztény felekezetek teret veszítettek a személyes megváltást hirdető, hatékonyan evangelizáló konzervatív és fundamentalista (evangelical/evangélikál) vallási mozgalmakkal szemben.

A vallásos nyelvezetet egyoldalúan kisajátító konzervatív csoportok hatására a szabadelvű közösségek fokozatosan elfordultak annak használatától. A vallásos diskurzusok napirendjét egyre inkább – a politika és világi média kitüntetett figyelmét is magáénak tudható – vallási jobb (Religious Right) kezdte meghatározni. A szerzők azon megjegyzése, hogy: „a progresszív vallás fénye halványulóban van”, jól jelzi azt a helyzetet, melybe a vallási

palettán történő mozgás következtében, a szabadelvű és progresszív vallásos nézeteket valló unitárius-univerzalista közösség egyre inkább baloldalra tolódott.

Az Egyesült Államokban, ahol tudvalevő, hogy a vallás jelentős befolyással bír, a közpolitikai döntésekre is erőteljesen hat a vallásos ideológia. A szerzők célja az, hogy a szabadelvű teológiai diskurzus norma-, érték- és érvkészletét állítsák az emberjogi, politikai és a társadalmi munka szolgálatába. Nem véletlen tehát, hogy a könyv erőteljesen apologetikus jellegű. Parker és Buehrens, miközben arra törekednek, hogy közel hozzák az olvasót a szabadelvű és progresszív teológia által képviselt értékrendhez, egyértelművé teszik, hogy álláspontjukat alternatívaként kívánják azt felkínálni a domináns konzervatív és fundamentalista keresztény felekezetek válaszai helyett. Erre utal a könyv alcíme is: *A progresszív vallás ígérete 21. század számára.*

A könyv ennek ellenére sem csupán a konzervatív diskurzus ellenében adott szabadelvű válasz, hanem a progresszív vallásos nézetek felülbírálata és újragondolása is. A szerzők az egymással folytatott párbeszédén túl folyamatosan vizsgálják a szűkebb és tágabb társadalmi valóságot, és igyekeznek annak szükségleteihez alakítani válaszaikat.

A könyv a *teológiai ház (theological house)* metaforáján keresztül tárgyalja a teológia klasszikus kérdéseire adott

progresszív válaszokat. A ház minden dimenziója, beleértve annak térben való elhelyezését is, a rendszeres teológia valamely klasszikus kérdésköréhez van hozzárendelve. A szerzők megközelítésben a teológia: 1. építészeti – meghatározza az emberi élet formáját; 2. ökológiai – interaktív, a környezetével kölcsönhatásban levő rendszert teremt; 3. archeológiai – feltárja a múltat, melyet a megértés és inspiráció szolgálatába állít. E gondolat alapjául az észak-amerikai Szabadelvű Vallás-oktatók Szövetsége felkérésére tartott előadássorozat szolgált, melyet Rebecca Ann Parker később a Starr King Teológiai Akadémián tanuló unitárius-univerzalista hallgatók számára továbbfejlesztett. *A reménység háza*, John Buehrens társszerzésében, ennek az anyagnak továbbgondolt változata, mely elsősorban nem szakemberek, hanem a szélesebb olvasóközösség számára íródott.

A könyv hat fejezetből és tizenhárom alfejezetből áll. Minden fejezet – az ötödik kivételével, amely egy harmadik, közösen írt alfejezetet is tartalmaz – két alfejezetet foglal magában. A körbejárandó teológiai témát mindig Rebecca Ann Parker vezeti fel, megnevezve a témához társítható különböző szabadelvű válaszokat. A második fejezetben John Buehrens történelmi és gyülekezeti szempontból közelíti meg a problémát. A két szerző között így létrejövő párbeszéd nemcsak formailag határozza meg a könyv

szerkezetét, hanem szimbolikus jelentőséggel is bír: a szabadelvű és progresszív teológiai gondolkodás jellegéből adódóan nem egyetlen, autoritással bíró kizárólagos vélemény, hanem a folyamatos párbeszéden alapuló nyitott interakció eredménye.

*A Kert* (The Garden) című I. fejezet az eszkatológia, a végső dolgokról való tudás kérdéskörét vizsgálja; *Mi a létezés célja? Mi az élet értelme? Honnan jöttünk és hová tartunk* kérdésekre igyekszik választ adni.

*E megszentelt föld* (This Holy Ground) címet viselő alfejezetben Parker a konzervatív (evangelical) keresztény nézetek Amerika-szerte népszerű, túlvilágra és világvégére tekintő diskurzusával állítja szembe a szabadelvű kereszténység által vallott nézeteket. Ismerteti a társadalmi evangélium (Social Gospel) mozgalom, az univerzalista (Universalist) felfogás és a radikálisan megvalósított eszkatológia (radically realized eschatology), teremtett világ értékét hangsúlyozó nézeteit, és elkötelezi magát az utóbbi azon tétele mellett, hogy a világ – az itt és most – az a hely, ahol az ember, Isten gyermeke az áldást megtapasztalhatja. Isten teremtett világát megőrizni kell, és nem elmenekülni belőle.

*A Kezdjük a végén* (Last Things First) című alfejezetben Buehrens az ószövetségi próféták és a Jelenések könyve eszkatológiáját vizsgálva indít, majd az amerikai (vallási) történelem és saját gyülekezete történetén keresz-

tül – egy kultúrtörténeti elemekben is bővelkedő leírást adva – rávilágít arra, hogy a lét végső kérdésére adott különböző eszkatológiai válaszok milyen társadalmi, politikai és vallási következményeket vontak maguk után az Egyesült Államokban.

*A hajlék oltalmában* (Sheltering Walls) című II. fejezet az ekleziológia kérdéskörét boncolgatja, a következő kérdésekre keresve a felelet: *Mi a vallásos közösség természete és célja? Mi hozza létre és tartja össze a vallásos közösséget?*

Parker *Az élet együtt* (Life Together) című alfejezetben a nyugati társadalomban végbement individualizációs folyamat következményeként az intézményes kereteket öltő vallástól és vallásos közösségektől való – a szabadelvű vallásos nézeteket vallók körében igencsak gyakori – elfordulás problémájára reflektál. Elfogadja azon érveket, melyek szerint hatalmat kiszolgáló intézménnyé válás vagy az elnyomás különböző formáit önmaga kebelében megtűrő magatartás nyomós érv a válás intézményes formái ellen. Ugyanakkor példákat hoz fel arra nézve, hogy a vallásos szervezet, „ellenálló közösségként” hogyan nyújthat menedéket az elnyomással szemben. Megemlíten-dő, hogy egyik példaként az erdélyi unitárius egyház kommunista elnyomás idején játszott identitásmeztartó szerepét emeli ki, és hangsúlyozza Tőkés László református püspökről szerepét is az 1989-es temesvári esemé-

nyek kapcsán. Parker mellett érvel, hogy a vallásos közösség célkitűzései meghaladják az egyén célkitűzéseit, többek és nagyobbak annál. Az igazi vallásos közösség ismérve, hogy a szűkebb és tágabb emberi közösség és élet szolgálatában áll.

*Életre vivő forrás* (Restoring Heartwood) című alfejezetben Buehrens Martin Buber zsidó filozófus gondolatai nyomán a fogadalom-tevő, fogadalom-szegő és fogadalom-megújító emberről beszél. Az ember alaptermészete a szövetségkötés. A hiteles szövetség megalkotója, fenntartója és megújítója a remény. A vallásos közösség szerepe nem a hitelnek újra és újra való kinyilvánítása, hanem az élet által felvetett kérdésekre adott reményteljes válasz.

*A tető* (The Roof) című III. fejezet a szotériológia (megváltástan) kérdéskörébe tartozó problémákat feszegeti. *Mi nyújthat menedéket az emberi élet és az emberi közösség számára a tragédiával, az elnyomással, az igazságatlansággal, a rosszall és a bűnnel szemben? Mi az, ami megmenthet?*

A Parker által írt *Szabadíts meg a gonosztól* (Deliver Us from Evil) című alfejezet alapgondolata az, hogy a válás által kínált jelentérendszer nemcsak menedéket nyújt, hanem egyben meg is határozza azt, hogy az ember miben véli felfedezni fenyegetettségét. Az eredendő bűn történetén alapuló keresztény megváltástan a gonosz forrását az emberen kívüli erőből szár-

maztatja. Ugyanígy a megváltás is az embertől függetlenül, Jézus Krisztus megváltó halálán keresztül történik, és kiemelten személyes jelleget ölt. Ennek a paradigmának a veszélye abban rejlik, hogy egyfelől leveszi a felelősséget az ember válláról, másfelől az erőszakot és a szenvedést is igazolja. A szabadelvű teológia nézete szerint a bűn és a megváltás, a gonosz és a gonosztól való szabadulás az ember kezében van. Akár a társadalmi rendszer szintjén, akár az egyéni cselekvés mentén nyilvánul meg, mind a bűn, mind pedig a megváltás emberi hozzájárulást igényel. A bűn az élet értékeinek a rombolása és nem Isten akaratával való szembenállás. A megváltás lényege pedig nem az, hogy megóvja az embert Isten haragjától, hanem hogy megvédje és megőrizze a világot, valamint az Istentől kapott élet értékét. A megváltás lehetősége az emberben rejlik, aki lelki tehetségeit jól használva képes begyógyítani a sebeket, vigaszt nyújtani a bajban levőnek, igazságot teremteni és szeretet adni.

A *Menedékre találni* (Taking Refuge) alfejezet önálló hangot üt meg, amennyiben a Biblia értelmezésének módjára és nem a felvezetett téma elmélyítésére fekteti a hangsúlyt. Buehrens célja a Biblia jelentőségének újraértelmezése és a szabadelvű vallásos közösség szolgálatába állítása. A vallásos nyelvezetet és a Biblia „helyes” magyarázatát is kisajátító konzervatív vallásos vonal, a szabadelvűeket elidege-

nítette a zsidó-keresztény vallási hagyomány alapiratótól. A Biblia szó szerinti értelmezése sok esetben vált az elnyomást és status quo-t igazoló eszközzé. Így került – az emberjogi csatározásokban is a konzervatív diskurzus sarokköveként használt és hivatkozott szentirat – egyre marginalizáltabb helyre a szabadelvű érvrendszer felépítésében és a mindennapi vallásos gyakorlatában. Buehrens egyfelől azzal érvel a Biblia mellett, hogy az annak a zsidó-keresztény kultúrának alapirata, melyen az amerikai társadalom is felépült, és ezért a progresszív vallás öröksége is; másfelől a Biblián végighúzódo, helyesen értelmezett prófétai üzenetben véli megtalálni azt az erőforrást, mely támogatást nyújthat az igazságosságért, az emberi jogokért, a békéért, a méltányosságért folyó küzdelemben.

A IV. fejezet *Az alapok* (The Foundations) címet kapta. Ennek a központi kérdése: *Miben/kiben hiszünk? Hogyan beszélhetünk az élet forrásáról és annak fenntartójáról, a végső misztériumról?*

Jelzés értékű, hogy nem ez a téma nyitja a felvetett teológiai kérdések sorát, vagyis nem az „alapokkal” kezdnek a szerzők. A Parker által jegyzett fejezet, *A kövek fognak kiáltani* (The Rocks Will Cry Out) megindokolja a választást, amikor az Isten fogalom átalakulásának a történetét vezeti fel az elmúlt kétszáz év teológiai irányzatai ismertetésével: A szabadelvű, a fekete

és a feminista teológia Isten lényét elvonatkoztatva korábbi értelmezésektől (király, atya, fehér) Istent az emberi megtapasztalás felől közelítette meg. A processz teológia Isten, a „mozdíthatatlan Mozgató” változatlanságát is megkérdőjelezte. Istent az emberi megtapasztalás felől közelíti meg. A világban benne levő Isten maga is változik a világgal együtt. A 21. század progresszív vallása számára inspiráló erő a jelen levő, az együttérző, az emberi cselekedet és szenvedés által formálódó Isten, a „világ poétája”.

*Új alapot rakni* (Changing the Foundations) alfejezetben Buehrens történeti síkon, az amerikai unitarizmus formálódása mentén mutatja be azokat a meghatározó folyamatokat, melyek jelzik, hogyan alakult át a puritánok által vallott Isten-kép. Williams Ellery Channing és Theodor Parker személyén keresztül bemutatja a 19. századi unitárius keresztény és transzcendentalista teológia Istenről vallott felfogását. A 20. század hozta tragédiák és a technológiai fejlődés révén végbemenő társadalmi folyamatok, az 1960-as évek emberjogi mozgalmak, a fekete nacionalizmus, a feminista mozgalmak újabb válaszutak elé állították a progresszív vallási mozgalmakat, el egészen Isten halálának kijelentéséig, vagy a processz teológia világgal változó és együttérző Isten-képéig.

*A befogadó hajlék* (Welcoming Rooms) című V. fejezet az ember közösségben betöltött szerepét tárgyalja.

Az ember Isten képére és hasonlatosságára teremtett lény, akit Isten megajándékozott lelki tehetségekkel. *Hogyan használja az ember jóra való képességét? Mit jelent embernek lenni? Mit jelent szeretni és szeretve lenni?*

*A szeretet otthona* (A Home for Love) alfejezet bemutatja, hogy a szabadelvű teológiai antropológiába ágyazott 19. századi észak-amerikai társadalmi reform-mozgalmak hogyan járultak hozzá a rabszolgaság eltörléséhez, a nők jogainak elismeréséhez. Bár képviselői közül sokan a célt az ember egyéni szabadságának és jogainak érvényre juttatásában határozták meg, mint például Ralph Waldo Emerson, a 20. század elejére felerősödött az a teológiai irányzat, mely a „testvériség” („brotherhood of man”) égisze alatt az emberi létezés társadalmi természetét hangsúlyozta. Ennek értelmében a szeretetnek nemcsak az istenivel való (vertikális) kapcsolatban, hanem az embertárssal való (horizontális) viszonyban is meg kell mutatkoznia.

*Az asztalközösség* (The Welcoming Table) alfejezetben Buehrens a mellett érvel, hogy a hiteles vallási közösség középpontjában a mindenki számára felkínált szeretetnek kell állnia. Az egyetemes és unitárius-univerzalista történelemből vett példákkal szemlélteti, hogyan képes az ilyen közösség átvezetni a megpróbáló időköt, illetve hogyan tanít meg odafigyelni egymás szükségleteire. A vallásos individualizmus gazdasági individualizmushoz ve-

zet, melynek nyilvánvaló jelei egyre erőteljesebben mutatkoznak meg a fogyasztói kultúra által meghatározott Egyesült Államokban.

A közösen írt, *Szentély a léleknek* (A Sanctuary for the Spirit) című harmadik alfejezet egyfelől az előbbieket összefoglalása, másfelől a pneumatológia, a lélekről szóló tanítás szabadelvű megközelítése. Minden menedéket nyújtó közösségben, mely kötődik a szentség életadó forráshoz, munkálkodik a lélek. Az istentisztelet, a művészet, a rítus és a zene fontos szerepet kap a vallásos közösség formálódásában, a szentséggel való kapcsolatának elmélyítésében.

Az utolsó, *A küszöb* (The Threshold) című fejezet a missziológia témája köré szerveződik, és arra a kérdésre keres választ, hogy: ha a szabadelvű vallás, jellegéből fakadóan nem tud és nem is szándékozik téríteni és „egyedül üdvözítő” válaszokat adni, akkor milyen lehetősége van az igazságosságot és együttérzést szorgalmazó progresszív üzenet előmozdításának?

Minden teológiai háznak megvan a maga bejárata, mely lehetővé teszi a belépést és a kilépést. A küszöb azt az átjárható határt szimbolizálja, mely a közösség belső köre és külső világ között van. *A reménység karavánja* (No Caravan of Despair) című alfejezet az ökumenizmus és vallásközi párbeszéd

fontosságát hangsúlyozva amellet érvel, hogy a vallásos közösség által meghúzott határok – bár elengedhetetlenek az identitás meghatározása szempontjából – nem lehetnek kizáró jellegűek. Az ember küldetése az, hogy a birtokában levő reménység ajándékát másokkal is megossza.

*A Felhívás közösségre* (A Call to Partnership) című utolsó alfejezetben Buehrens megvizsgálva az evangelizáló misszió és a szabadelvű vallás küldetésének jellemzőit amellet érvel, hogy a misszió révén létrejövő kapcsolatnak nem szabad paternalisztikusnak lenni, hanem az egyenlőség alapján kell megvalósulnia, átlépve a kultúra és társadalmi rétegződés által felállított határokon.

John A. Buehrens és Rebecca Ann Parker könyve jó alkalmat nyújt az Olvasó számára, hogy bepillantson az észak-amerikai unitárius-univerzalistákat foglalkoztató teológiai és a mindennapi életet meghatározó kérdések világába. Egyúttal azonban bevezetést nyer az Egyesült Államok vallási színterén zajló – igencsak érdekes – folyamatokba, megismerve azok múltját, kulturális feltételeit és jelenlegi irányvonalait. Az igényesen kivitelezett kötetet az életből vett példák és élettörténetek, irodalmi hivatkozások teszik olvasmányossá.

**Bálint Róbert Zoltán**

## Halottaink

**Kovács Sándor** unitárius lelkész 2011. május 18-án, életének 60. évében, sok szenvedést hozó nehéz betegség után elhunyt. 1951-ben született Nagyajtán, középiskoláit Feketehalomban végezte. A Protestáns Teológiai Intézetben szerzett unitárius lelkészi oklevelet 1974-ben. 1976-ban szentelték lelkésszé a marosvásárhelyi zsinati ülésen. Gyakorló segédlelkészi szolgálatát 1974-ben kezdte a marosvásárhelyi egyházközségben, 1975-től a magyarzsákodi unitárius egyházközség rendes lelkésze lett. 1998-ban áthelyezést nyert a szőkefalva–küküllőszéplaki egyházközségbe. 2008-ban visszatért a magyarzsákodi gyülekezetbe, és a bordosi egyházközséget is pásztorálta. Temetése május 20-án volt a magyarzsákodi templomban. A szertartást Kecskés Csaba, a marosi egyházkör esperese és Bálint Benczédi Ferenc püspök végezte. Az osztálytársak nevében Kedei Mózes mondott búcsúbeszédet. Székely Kinga az Unitárius Lelkészek Országos Szövetsége és Simó Sándor a magyarzsákodi egyházközség nevében búcsúzott. A nagyajtai temetőben helyezték végső nyugalomra, a szolgálatot a templomban Fekete Levente helyi lelkész, a sírnál Bálint Benczédi Ferenc püspök végezte. Emléke legyen áldott!

**Nagy Zoltán** nyugalmazott lelkész 2011. május 29-én, életének 85. évében hirtelen elhunyt. 1926-ban született Árkoson, a Kolozsvári Unitárius Kollégiumban tanult, és itt érettségizett 1946-ban. Az Unitárius Teológiai Akadémián kezdte, és a Protestáns Teológiai Intézet Unitárius Karán fejezte be teológiai tanulmányait 1950-ben, 1955-ben szentelték unitárius lelkésszé a kolozsvári zsinati ülésen. Rövid nagyajtai gyakorló segédlelkészi szolgálat után 1952-től a szentivánlaborfalvi egyházközségben szolgált 39 éven át. 1991-ben nyugdíjba vonult, és hazaköltözött szülőfalujába, Árkosra. Temetési szertartása május 31-én volt a családi háztól, a szertartást Székely János helyi lelkész végezte. Az egyetemes egyház nevében Bálint Benczédi Ferenc püspök búcsúztatta, a sírnál Pap Mária esperes a háromszék–felsőfehéri egyházkör és a szentivánlaborfalvi egyházközség, Máthé Sándor lelkész a lelkészi kar nevében mondott búcsúbeszédet. Pihe-nése legyen csendes, emléke áldott!

**Kolcsár Sándor** nyugalmazott lelkész és esperes 2011. június 20-án, életének 85. évében hosszú betegség után csendesen elhunyt. 1926-ban született Olthévízen, a brassói Római Katolikus Főgimnáziumban tanult, és itt érettségizett 1945-ben. Teológiai tanulmányait a Protestáns Teológiai Intézet Unitárius

Karán fejezte be 1949-ben, 1955-ben szentelték unitárius lelkésszé a kolozsvári zsinati ülésen. Segédlelkészi szolgálatát 1949-ben kezdte a szabédi egyházközségben, ahol két évvel később rendes lelkésszé választották. 1969-ben lett a marosvásárhelyi egyházközség lelkésze. Egyházköri tisztségviselését 1964-ben a marosi egyházkör jegyzőjeként kezdte. 1967-ben a marosi, 1969-ben pedig a maros-küküllői egyházkör esperesi tisztségébe választották. 1973-tól 1996-ig az egyetemes egyház közügyigazgatói tisztségét töltötte be. 1997-ben, 48 év szolgálat után nyugdíjba vonult, nyugdíjas éveit Marosvásárhelyen töltötte. Temetési szertartására június 23-án került sor Marosvásárhelyen a Bolyai téri unitárius templomban. A szertartást Nagy László helyi lelkész, egyházi főjegyző végezte, az egyetemes egyháztól Bálint Benczédi Ferenc püspök búcsúztatta. Búcsúbeszédet mondott továbbá Kovács István közügyigazgató és Ötvös József református lelkész. Ugyanaznap a szabédi temetőben helyezték végső nyugalomra. A sírnál Kecskés Csaba, a marosi egyházkör esperese, a szülőfalu részéről Török István olthévízi lelkész, az Unitárius Lelkészek Országos Szövetsége nevében Székely Kinga Réka, a barátok részéről pedig Tófalvi Zoltán mondott búcsúbeszédet. Pi-henése legyen csendes, emléke legyen áldott!

# ABSTRACTS

---

## **János Pál: *Paradigm Change in a Minority's Fate. The Economic Reorganization in the Unitarian Church between 1920–1940* (2)**

Prior to 1920 with the war, social and economic problems were omnipresent and there was less emphasis on church life. After Trianon this changed substantially. Because it had lost importance as a result of state's discriminatory politics, the Church was forced to increasingly depend on its followers. However, discriminatory politics also weakened the economic power of the Hungarian community. The pauperization of the congregations and the grave economic situation forced the church to get involved in the organization of the economic life of the community. Besides the church's own welfare, it also importantly had the aim of solidifying ethnic Hungarian identity.

In this we can recognize two periods. The first was from 1920 until 1930. This decade contained the first stream of the Romanian state's discriminatory measures; both the Church and the Hungarian minority lost economic ground. This was the period of reappraisal regarding the role of the Church and Hungarian ministers, and the clarification of the strategies which would follow.

The second decade saw put into practice these economic strategies and the successful institutional consolidation. The church's economic reorganization was motivated by a combination of national, social, theological, moral and pragmatic factors. In addition, existing traditions were maintained, ministers continued to study abroad, and ethnic Hungarian society's material and moral solidarity were sought to be maintained.

## **Dénes Máthé: *The “Christian Sower” During State Censorship (1971–1989)***

This paper provides an analysis of the editorial structure of the Hungarian language *Christian Sower*, published during the years of State censorship (1971–1989). Its central object is to sketch the character of the relationship between the Romanian socialist ideology of political power and the religious content of this periodical.

The relationship between the State and the Church was not as simple as in the Western European democracies, but rather marked by contradictions, social,

cultural and religious aspirations were subordinated to the unilateral ideology of the Socialist Party. It was compulsory to write about August 23<sup>rd</sup> (when the Romanian Kingdom became an ally of the Soviet Union in 1944), December 30th (the celebration day of the abolition of the limited monarchy in Romania in 1947), the main political events of the Socialist State, the birthday of the dictator, Nicolae Ceaușescu, etc. This was obligatory not only for the editorials of the non-religious cultural and scientific periodicals, but also for the religious ones.

However if we read these texts carefully, we can find some indirect allusions to the absurdity of this controversial subordination, dominated by the dictatorial manner of the Socialist leadership. In addition, articles which informed the readers about the events of international organizations advocating for religious freedom or about cultural publications, made it possible to grasp a world based on individual and community freedom.

**Péter Cseke: *The Unitarian Contributors of the Publication “Transylvanian Youth”*. Dedicated to the Memory of Ferenc Balázs and Imre Mikó**

Imre Mikó, born a hundred years ago, was not even 20 years old when *Erdélyi Fiatalok* (*Transylvanian Youth*) started, but he was already considered one of the leaders of the Unitarian youth movement. The other was Ferenc Balázs, who had just arrived home from his 5-year journey around the world, and was greeted by Mikó – a high school student at that time – on the pages of the *Unitárius Közlöny* (*Unitarian Herald*) as his idol. Ferenc Balázs belonged to the first generation of Hungarian minority writers; Mikó, who was 10 years younger than Balázs, to the second generation.

In the past 30 years the author of this study has written several times about Ferenc Balázs, Imre Mikó and László Szabédi, writers and major representatives of the Unitarian community. Now, after re-reading the ten years of the periodical *Transylvanian Youth* from a Unitarian point of view, he realizes that besides the above mentioned writers there were many young Unitarians publishing their writings in the *Erdélyi Fiatalok*, who also later became leaders of the Unitarian Church bishops, vice bishops theological professors or ministers, district deans, teachers, doctors, lawyers, music teachers, choristers and, yes, farmers. Among these are György Boros, János Erdő, József Ferencz, Elek Kiss, Lajos Kovács, Sándor Szent-Iványi; Lajos Kelemen, Sámuel Szabó; György Bözödi, István Dobai; Géza Delly-Szabó, Gyula Péterffy, Emil Bede, László Lőrinczi, Mihály Lőrinczi, Mór Rázmán, Károly Ürmösi and others.

## **Miklós Csapody: Imre Mikó – *The Start of a Career (1928–1933)***

Imre Mikó (1911–1977) was a lawyer, a historian, a politician and a publicist. Like many other intellectuals of his generation, he made his appearance in Transylvanian Hungarian public life in the 1930s, some ten years after Transylvania was annexed to Romania. This period was marked by the worldwide economic depression, anti-Hungarian actions by the Romanian authorities and fierce ideological fights. He graduated from the Unitarian College in Kolozsvár, and was one of the founders of the movement and the similarly named journal *Erdélyi Fiatalok* (*Transylvanian Youth*). The movement advocated the ideas of “Transylvanianism”, a peaceful and historical living together of all communities in Transylvania and total equality before the law. Mikó was a rare exception to the prominent personalities of his time since the beginning of his career preceded his graduation. Mikó’s historical-sociological work called *Az erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés* (*The Transylvanian Village and Nationality Issues*) was published in 1932 and is still well known today. Later he gave up his post in *Erdélyi Fiatalok* and, following his studies in Paris (1935–1936), he directed the Bucharest bureau of *Országos Magyar Párt* (the National Hungarian Party). He became a Member of the Hungarian Parliament (1940–1944) after Transylvania reverted to Hungary. This essay deals with Mikó’s remarkable work and further stages of the start of his career.

## **György Gaal: *Imre Mikó’s Career Beginnings in the Unitarian College***

Imre Mikó was born one hundred years ago. He studied at the Unitarian College in Kolozsvár between 1919–1928. He became a famous jurist, sociologist, and a politician as well. After World War II following his captivity in the Soviet Union, he first worked as a teacher of Russian language, then as a bookseller, and later on as a book editor. During this period of time he wrote several essays and novels.

This study presents his early years in school at the Unitarian College in Kolozsvár. He was an outstanding student, a leader of his peers. His first translations and articles were published in the handwritten school review, *Remény* (*Hope*). He was also elected president of the students’ literary society “János Kriza”. This study presents the articles appeared in the school review, *Remény*. It also quotes Mikó’s last work, his autobiography titled *A csendes Petőfi utca* (*The Silent Street “Petőfi”*) where he includes some recollections from this time.

### **A tanulmányok szerzői:**

**Dr. Csapody Miklós** – irodalom- és művelődéstörténész, az Erdélyi Fiatalok és a két világháború közötti erdélyi magyar szellemi élet kutatója. Az MTA Történettudományi Intézetének tudományos munkatársa

**Dr. Cseke Péter** – író, publicista, egyetemi tanár (BBTE), Kolozsvár

**Dr. Gaal György** – ny. tanár, művelődés-, hely- és irodalomtörténész, Kolozsvár

**Dr. Máthé Dénes** – az Unitárius Egyház főgondnoka, egyetemi tanár (BBTE), Kolozsvár

**Pál János** – segédlelkész, okleveles történész, Marosvásárhely

## STUDII

János Pál

Soarta minoritară și schimbare de concepții – 2.

Strategiile și activitatea economică a Bisericii Unitariene

între anii 1920 și 1940 ..... 115

Dénes Máthé

„Semănătorul Creștin” în timpul cenzurii comuniste (1971–1989) ..... 130

Péter Cseke

Colaboratorii revistei „Tineri Ardeleni”.

În amintirea lui Ferenc Balázs născut în urmă cu 110 și a lui Imre Mikó

născut în urmă cu 100 de ani ..... 140

Miklós Csapody

Începutul carierei lui Imre Mikó (1928–1933)..... 154

György Gaal

Începutul carierei lui Imre Mikó în Colegiul Unitarian ..... 175

## ATELIER

Gyula Dávid

Evocarea amintirilor la centenariul nașterii lui Imre Mikó ..... 190

Tímea Mátéfi

Scrisoarea lui Ferenc Balázs către decanul Elek Kiss..... 197

Géza Gazdag

Discurs cu pocalul Berde..... 202

## AMVON

|                                          |     |
|------------------------------------------|-----|
| Sándor István Jánosfalvi                 |     |
| Oratio . . . . .                         | 204 |
| Béla Botond Jakabházi                    |     |
| Credință cât un bob de muștar . . . . .  | 214 |
| Sándor Szén                              |     |
| Burdufuri noi pentru vinul nou . . . . . | 218 |

## RECENZII

|                                                                                                                                                                   |     |
|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----|
| Szabó Lajos, ed.: <i>A közösségépítő lelkész. Gyakorlati teológiai kézikönyv lelkészeknek és nem lelkészeknek</i> (Botond Koppándi) . . . . .                     | 223 |
| John A. Buehrens and Rebecca Ann Parker: <i>A House for Hope. The Promise of Progressive Religion for the Twenty-first Century</i> (Róbert Zoltán Bálint) . . . . | 228 |
| Decese . . . . .                                                                                                                                                  | 235 |
| Rezumate . . . . .                                                                                                                                                | 237 |

---

Fondat în 1861. Publicat de Biserica Unitariană din Transilvania. Apare trimestrial.

Redactor șef: **dr. Sándor Kovács**

Redactor: **Róbert Zoltán Bálint**

Îngrijirea textelor/corectură: **Miklós Kürti**

Tehnoredactor: **Péter Virág**

Colectivul de redacție: **dr. Mihály Balázs, dr. Juliane Brandt, dr. Szabolcs Czire,**

**Botond Koppándi, Lehel Molnár B.,**

**dr. Ildikó Horn, dr. Elek Rezi**

Adresa redacției: B-dul 21 Decembrie 1989, nr. 9, 400105 Cluj-Napoca, Romania

Tel: +40 264 593236, +40 364 405557; fax: +40 264 595927; e-mail: keresztenymagveto@unitarius.com.

Tipărit în Tipografia GLORIA, Cluj. ISSN 1222-8370.

## STUDIES

János Pál

Paradigm Change in a Minority's Fate. The Economic Reorganization  
in the Unitarian Church between 1920–1940 (2) ..... 115

Dénes Máthé

The “Christian Sower” During State Censorship (1971–1989) ..... 130

Péter Cseke

The Unitarian Contributors of the Publication “Transylvanian Youth”.  
Dedicated to the Memory of Ferenc Balázs and Imre Mikó ..... 140

Miklós Csapody

Imre Mikó – The Start of a Career (1928–1933) ..... 154

György Gaal

Imre Mikó's Career Beginnings in the Unitarian College..... 175

## WORKSHOP

Gyula Dávid

Recollection – Centennial of Imre Mikó's Birth..... 190

Tímea Mátéfi (publisher)

Ferenc Balázs's Letter to Dean Elek Kiss..... 197

Géza Gazdag

Toast with the Berde-cup ..... 202

## SERMONS

|                                 |     |
|---------------------------------|-----|
| Sándor István Jánosfalvi        |     |
| Oratio.....                     | 204 |
| Béla Botond Jakabházi           |     |
| Faith Like a Mustard Seed.....  | 214 |
| Sándor Szén                     |     |
| New Wineskins for New Wine..... | 218 |

## BOOK REVIEWS

|                                                                                                                                                                |     |
|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----|
| Szabó Lajos, ed.: <i>A közösségépítő lelkész. Gyakorlati teológiai kézikönyv lelkészeknek és nem lelkészeknek</i> (Botond Koppándi) .....                      | 223 |
| John A. Buehrens and Rebecca Ann Parker: <i>A House for Hope. The Promise of Progressive Religion for the Twenty-first Century</i> (Bálint Róbert Zoltán) .... | 228 |
| Obituary.....                                                                                                                                                  | 235 |
| Abstracts .....                                                                                                                                                | 237 |

---

**Year of Foundation: 1861. Edited by Unitarian Church. Appears quarterly.**

Editor in Chief: **dr. Sándor Kovács**

Editor: **Róbert Zoltán Bálint**

Copyreader: **Miklós Kürti**

Layout: **Péter Virág**

Members of the Editorial Board: **dr. Mihály Balázs, dr. Juliane Brandt, dr. Szabolcs Czire, Botond Koppándi, Lehel Molnár B., dr. Ildikó Horn, dr. Elek Rezi**

Editorial Office: B-dul 21 Decembrie 1989, nr. 9, 400105 Cluj-Napoca, Romania

Tel: +40 264 593236, +40 364 405557; fax: +40 264 595927; e-mail: keresztenymagveto@unitarius.com.

Printed in the GLORIA Printing House. ISSN 1222-8370.